

українсько-угорські історичні зв'язки

AZ UKRÁN SZSZK TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

UKRÁN-MAGYAR TÖRTÉNELMI KAPCSOLATOK

KIADÓ «NAUKOVA DUMKA»

KIEV—1964

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

УКРАЇНСЬКО- УГОРСЬКІ ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ—1964

З давніх-давен живуть у близькому сусідстві український та угорський народи. Сторінки історії сповнені фактами, що свідчать про їх тісні зв'язки і спільну боротьбу проти гнобителів. Як ніколи раніше зріс у радянських людей інтерес до героїчного минулого і сучасного життя угорського народу, до його історичних зв'язків з народами нашої країни.

Історики України та Угорщини на основі марксистсько-ленінського вчення висвітлюють у цій книзі події особливо важливого значення для єднання обох народів, зокрема показують революційну солідарність в минулому і співробітництво на соціалістичній основі трудящих Радянського Союзу та Угорщини в наші дні.

Підготовка і видання цього збірника свідчить про реальні наслідки співробітництва українських і угорських істориків.

Розрахована книга на широкі кола читачів.

Редакційна колегія:

І. М. Гранчак, І. Ф. Євсєєв, В. І. Клоков, Л. Г. Ляшенко
(відповідальний секретар), *Ф. П. Шевченко* (відповідальний редактор).

Ф. П. ШЕВЧЕНКО

Шляхом дружби та єднання

(Замість передмови)

Весь хід історії переконує, що не ворожнеча, а мирне співіснування, зв'язки і дружба між народами завжди були тими факторами, які сприяли прогресу людства. Єднання народів відбувалось протягом всієї історії, воно сповнювалось новим змістом, охоплювало найрізноманітніші сфери життя і піднімалось на вищий рівень. Зумовлювалось це самим ходом історичного процесу, стремлінням народів до прогресу та їх боротьбою проти того, що вже віджило свій вік і стояло на шляху розвитку суспільства.

Кожен народ має свої національні і революційні традиції, що ними він по праву пишається і які є вкладом в загальний розвиток людства. В історії кожного народу завжди були і є події та явища, що викликали не тільки захоплення і співчуття в інших народів, а й бажання наслідувати їх, діяти заодно, спільно розв'язувати важливі для розвитку суспільства проблеми. Сила кожного народу, його роль в історії набагато зростала і ставала більш дійовою, коли він спирався на солідарність та взаємодію з іншими народами.

З давніх-давен живуть у близькому сусідстві український та угорський народи. В такому важливому джерелі про давній період історії народів нашої країни, яким є літопис «Повесть временных лет», під 898 роком вперше згадуються угорці («угри»). Приходили вони в той час зі сходу і біля Києва над Дніпром стали «вежами» (таборами), а після пішли далі на захід, перейшли Карпати і поселились в придунайській низині.

З того часу сторінки історії сповнені численними фактами, які свідчать про політичні, економічні та культурні зв'язки, спільність стремлень народів нашої країни та Угорщини.

Між трудящими наших країн не було причин для ворожнечі, хоч панівні, експлуататорські класи не раз в минулому використовували в своїх інтересах різні нагоди, щоб посварити народи.

В існуванні та зміцненні зв'язків значну роль відіграло те, що в силу історичних обставин угорський та український народи в свій час входили до одних і тих же державних організмів. «Поки різні нації живуть в одній державі, — зазначав В. І. Ленін, — їх зв'язують мільйони і мільярди ниток економічного, правового і побутового характеру»¹.

Мова йде про споконвічно українську землю — Закарпаття, яке після розпаду Древньоруської Київської держави перебувало в складі Угорщини. Українці Закарпаття, перебуваючи в складі Угорщини, поділяли історичну долю угорського народу; разом боролись проти спільних зовнішніх і внутрішніх ворогів. Спільна боротьба проти турецьких загарбників та проти австро-габсбурзького гніту тривала майже п'ятсот років.

Багато яскравих сторінок в свою історію обидва народи вписали спільною боротьбою проти соціального гніту. Так, наприклад, коли в 1514 році в Угорщині спалахнула загальна селянська війна під проводом Дьєрдя (Георгія) Дожа, то закарпатці теж ~~приймали~~ приймали в ній активну участь.

Відомі численні факти про участь угорців у визвольній війні українського народу в 1648—1654 рр., яка своїм вістрям була спрямована проти іноземного та особливо тяжких форм феодального гніту. Тільки в реєстрі Війська Запорозького в 1649 р. записано десятки людей з такими прізвищами, як Ільяш Венгер, Йосип Венгрин, Хома Ференц, Марко Угрин, Іштван Венгрин, Коман Старий та інші, що свідчило про їх угорське походження.

Українці Закарпаття були учасниками багатьох селянських повстань, які охопили Угорщину в другій половині XVII і початку XVIII ст. Непоодинокими були

---

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 444.

випадки, коли угорці входили до ватаг опришків, які виступали проти українських, угорських і польських панів і діяли по обидва боки карпатських гір.

З 1703 до 1711 року тривала визвольна війна угорського народу проти гніту Габсбургів. Цю війну очолив великий син угорського народу Ференц Ракоці. Відомо, що визвольний похід повстанців розпочався на Закарпатті, а тисячі закарпатських українців були бійцями і командирами в загонах визвольної армії. Росія подавала політично-дипломатичну допомогу угорському народові в цій справедливій війні.

У XVIII столітті сотні і сотні вихідців з Угорщини перебували на Україні в російських військових формуваннях, головним чином в гусарських полках, і мали можливість безпосередньо познайомитися з життям українського народу. Ці полки приймали участь в російсько-турецьких війнах, у визволенні півдня України від турецько-татарських загарбників.

Розвивались економічні зв'язки Угорщини з Росією та Україною.

В 1848—1849 роках буржуазно-демократична революція охопила ряд європейських країн. Угорський народ одним з перших піднявся на боротьбу за національне визволення, проти абсолютизму і феодальних порядків. Після того, як реакції вдалось придушити повстання у Відні і Львові, з осені 1848 року особливого значення набирає визвольна війна угорського народу проти австрійського абсолютизму. В грудні того ж року Карл Маркс відмічав, що «угорська війна дуже скоро втратила свій спочатку чисто національний характер»², а ставши європейською, ввійшла у взаємодію з іншими моментами революційного руху в Європі.

Героїчна боротьба угорського народу проти переважачою сил європейської реакції викликала схвалення та ентузіазм серед прогресивної громадськості Росії та України. О. І. Герцен беззастережно став на бік повсталого угорського народу. Він високо оцінював керівника визвольної боротьби Лайоша Кошута, як людину з сильним розумом та глибоко чутливим серцем. М. Г. Чернишевський бажав поразки царській армії, яку послав Микола I на допомогу австрійському абсолютизмові для

---

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. VII (изд. 1-е), стор. 291.

придушення повстання в Угорщині. Відомі факти, коли російські солдати відмовлялись піднімати зброю проти угорців, залишали ряди царської армії і переходили на бік повстанців, як це зробив капітан Гусев з своїми одноподумцями.

Включилося в боротьбу і українське населення Закарпаття, активно підтримуючи заходи революційного угорського уряду. Події в Угорщині мали вплив і на селянський рух, що охопив Буковину. Цей рух очолив Лук'ян Кобилиця, найвидатніший революційний діяч, якого висунули в революції 1848 р. селянські маси всієї Австрійської імперії. Свідок подій, знавець дум і прагнень повсталих селян Буковини поет-демократ Юрій Федькович в своїй поемі «Лук'ян Кобилиця» вкладає в уста свого героя слова:

Угри волю добувають
Поможуть і нашу.

І в послідуючі часи російські й українські революціонери, незважаючи на утиски і переслідування царизму, гаряче підтримували боротьбу угорського народу за свою свободу і незалежність. Відомо, з якою повагою до угорського народу висловлювались такі українські письменники і громадські діячі, як Іван Франко, Юрій Федькович, Панас Мирний, Леся Українка, Павло Грабовський та інші.

Та не можна забути і того, що на ці світлі сторінки історії, які свідчать про взаєморозуміння та солідарність, падала зловісно чорна тінь від антинародних дій реакційних, експлуаторських класів. Так, незважаючи на те, що Угорщина фактично перебувала на становищі напівколонії австро-німецького капіталу, угорські правлячі кола звели до небувало тяжкого і безправного становища українське населення Закарпаття. Українці насильно мадяризувались, переслідувалась їх мова, пригнужувалась культура. Але, незважаючи на шовіністичну політику уряду, угорські і українські трудящі, що жили в сусідстві (а в багатьох місцевостях і всуміш), не відчували один до одного ненависті та ворожнечі. І в цей час лунали непоодинокі голоси прогресивних угорців на захист прав українського населення.

З протестом проти політики, яку проводили угорські експлуаторські класи на Закарпатті, виступили в

1896 році видатні українські діячі: Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлицький, Ольга Франко та інші. В цьому протесті, що одночасно є свідченням глибокої пошани українських передових діячів до угорського народу, говорилося: «Ми не вороги мадьярської нації. Ми високо цінимо її енергію в боротьбі за свої права, її героїство в тяжких для неї хвилинах; ми шануємо її заслужених мужів, її талановитих писателів, поетів, політиків, бо знаємо, що вони ніколи не були ворогами слабих, гнобителями пригноблених, не були прихильниками здирства, отемнювання і деморалізації *ad majorem Hungariae gloriam* (для великої слави Угорщини). Ми тямимо ті ширі, сердечні слова, якими знаменитий угорський письменник Етвеш закликав своїх земляків до правдивого і гуманного трактування угорських русинів»³.

Наводячи згадані факти, слід відзначити, що угорсько-українські взаємовідносини в умовах феодального і капіталістичного суспільства не були ідилічними, не мали вони умов для нормального свого розвитку. Була це нерозрешима проблема в суспільстві, побудованому на експлуатації людини людиною, в суспільстві, де штучно розпалювалась національна ворожнеча. Але навіть в цих умовах пробивались крізь різні перепони здорові паростки дружби і єднання між народами. Історичний досвід з усією переконливістю свідчить, що носієм всього прогресивного між народами є трудящі маси; що при інших умовах вони знайдуть нові справжні шляхи, якими підуть різні національності до дружби та єднання.

Визвольна боротьба трудящих проти експлуататорів з кожним новим історичним етапом піднімалась на вищій рівень. Розвиток капіталізму зумовив виникнення нового класу пролетаріату, перед яким самим ходом історичного процесу була поставлена велична мета — знищити капіталізм, а разом з ним експлуатацію людини людиною і всі інші форми гніту, і цим самим відкрити для людства ще небувало широкі перспективи розвитку.

---

³ «Русь» — стара і протягом довгого часу єдина назва Закарпаття; «русинами» називали себе українці Закарпаття та Галичини. Ця назва вживалась в офіційних документах та літературі.

Класова солідарність, єдність трудящих різних націй була єдиною їх сильною зброєю проти об'єднаних сил капіталу, в той час як економіка, політична влада перебували в руках експлуататорів. Саме тому заклик геніальних творців теорії наукового соціалізму Карла Маркса і Фрідріха Енгельса — «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» — став лозунгом робітничого класу всього світу.

В другій половині XIX і на початку XX ст. марксизм, як відзначав В. І. Ленін, здобуває «повну перемогу і — *іде вишр.* Повільно, але неухильно йде вперед процес добирання і збирання сил пролетаріату, підготовки його до прийдешніх битв»⁴. Хоч і в різних умовах, і з різною інтенсивністю, але цей процес відбувався і в Росії та Австро-Угорщині, хоч остання за визначенням В. І. Леніна була країною відсталою, феодально-клерикальною і чиновничою⁵, а також в інших країнах світу.

На переломі XIX і XX століть капіталізм почав переростати в свою вищу і останню стадію — імперіалізм. З цього часу центр революційного руху переміщується в Росію, яка була вузловим пунктом всіх протиріч імперіалізму. Жодна країна за короткий час не знала такого багатства форм, відтінків, методів боротьби всіх класів, як Росія. Революційні події, що розгортались в Росії, набирали міжнародного значення.

В умовах імперіалізму, коли капіталістичні протиріччя загострились до краю, коли пролетарська революція стала питанням безпосередньої практики, саме в Росії виник лєнінізм. В. І. Ленін розвинув марксизм, збагатив його новими висновками у відповідності з новими умовами класової боротьби робітничого класу. В. І. Ленін, створена і керована ним партія розгорнули рішучу боротьбу проти явних і прихованих ворогів марксизму, проти всіляких проявів опортунізму, за організацію сил пролетаріату під прапором революційного марксизму. Мало це всесвітньоісторичне значення для мобілізації трудящих на грядущі бої проти капіталу. Авангардну роль у всесвітньому революційному рухові почав відігравати російський пролетаріат, керований найреволюційнішою партією — партією комуністів.

---

⁴ В. І. Ленін, Твори, т. 18, стор. 522.

⁵ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 446.

Революційні події, що відбувались в Росії, знаходили все ширший відгук в інших країнах світу. Цей вплив вже з особливою силою проявився під час першої буржуазно-демократичної революції в Росії 1906—1907 рр., гегемоном в якій був робітничий клас, керований партією більшовиків. В. І. Ленін писав, що «робітники всього світу в радісному захваті вітають перемогу російських робітників і, усвідомлюючи тісний зв'язок між загонами міжнародної армії соціалізму, готуються й самі до великої і рішучої боротьби»⁶.

Завдання, які стали перед російськими робітниками і селянами в революції, були близькі і зрозумілі для трудящих Угорщини, суспільний лад якої в багатьох відношеннях нагадував той, що був у Росії. В. І. Ленін писав, що «Угорщина, як відомо, найближча до Росії не тільки географічно, але й всесиллям поміщиків-реакціонерів, які зберегли від середньовіччя гігантські кількості землі»⁷. Через голови опортуністів з угорської соціал-демократичної партії по країні прокочується хвиля мітингів, зборів і демонстрацій солідарності з революційною Росією. Посилюється боротьба угорських трудящих за свої економічні та політичні права. В Будапешті та інших промислових центрах страйковий рух набрав ще небувалих раніше розмахів. Під впливом російської революції все більше знаходить своє поширення ідея загального політичного страйку. Боротьба перекидається і на село. Так, під час жнив 1905 р. сільськогосподарські райони країни були охоплені грандіозним страйком батраків і женців.

Робітничі страйки і мітинги, що відбулись на Закарпатті (в Мукачево, Ужгороді, Берегіво, Солотвино та в інших містах і селищах) свідчили про зріст класової солідарності українських і угорських трудящих, які виступали спільно в класових боях. Важливим було те, що страйковий рух робітників з новою силою розгорівся в 1906 р. Не припинялись виступи сільськогосподарського пролетаріату. Було це свідченням глибокого впливу тих подій, що відбувались в Росії.

Всі прогресивні сили Угорщини з великим ентузіазмом привітали революцію в Росії, бо знали, що боротьба

---

⁶ В. І. Ленін, Твори, т. 9, стор. 389.

⁷ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 270.

народів Росії ослабить реакцію, а це полегшить визвольні прагнення і угорського народу. Видатний угорський письменник Ендре Аді вітав російську революцію своїми віршами, виступив з рядом статей, в яких розкривав важливість таких подій, як повстання на броненосці «Потьомкін», грудневе повстання 1905 р. та інші.

Перша російська революція збагатила міжнародний робітничий рух важливими теоретичними уроками, практичними бойовими методами. Події, що відбувались в Угорщині в 1905—1907 і в наступні роки, є одним із прикладів зрослої солідарності з революційними трудящими Росії. Було це свідченням сили революції, того, що живий приклад діє на народні маси сильніше всякої агітації, що революційна боротьба одного народу відкриває перспективи, вказує конкретні шляхи для визвольної боротьби інших народів.

Тяжкі випробування випали на долю угорського народу в роки першої світової війни. Мільйони людей було мобілізовано і погнано на фронт воювати за чужі їм інтереси. Сотні тисяч загинули у братовбивчій війні, стали каліками або попали в полон. В країні запанував політичний терор, найменший протест трудящих проти експлуатації і сваволі властей жорстоко придушувався. Економічне життя було доведене до краху, до небувалих розмірів зросла дорожнеча, в країні лютував голод, поширились пошесті. Весь тягар війни було покладено на плечі трудящих, а наживались експлуататорські класи. З перших днів війни лідери соціал-демократії відкрито стали на бік імперіалістів, виправдували терор і шовіністичну політику уряду, виступали проти інтернаціоналістів, більшовиків, які у міжнародному штабі розгорнули боротьбу проти імперіалістичної війни. Уряд все робив, щоб придушити всякі спроби протесту трудящих. Здавалось, немає виходу з цього тяжкого становища.

І знову в цей важкий час світлий промінь надії і для угорського народу прийшов з Росії. Друга буржуазно-демократична Лютнева революція, здійснена трудящими в 1917 році, знищила царизм. Це окрило трудящих Угорщини вірою в скорі зміни і в їх країні. Під впливом революційних подій в Росії посилилась боротьба угорських трудящих за мир, зростав протест проти політики терору і репресій, яку провадив уряд.

В 1917 році вперше за час війни робітники Угорщини відкрито святкували Перше травня, вийшовши на вулиці міст. В цей день у масових страйках і демонстраціях взяли участь сотні тисяч трудящих країни. Солдати австро-угорської армії братались на фронті з російськими солдатами. Незважаючи на поліцейські переслідування і посилену шовіністичну пропаганду, яка велась в Угорщині, серед трудящих невпинно зростає симпатія до революційної Росії. Під стихійним тиском народних мас австро-угорський уряд вже в 1917 році примушений був піти на деякі політичні поступки. Але це не могло задовольнити трудящих.

Величезне значення у світовій історії відіграла Велика Жовтнева соціалістична революція. Народи нашої країни під керівництвом Комуністичної партії взяли на себе надзвичайно важке і разом з тим почесне завдання — відкриття нових шляхів у розвитку людства.

В результаті перемоги Жовтневої революції була ліквідована влада буржуазії і поміщиків і встановлена диктатура пролетаріату. Був це корінний перелом в історії людства, поворотний пункт в історії народів Росії — від старого капіталістичного світу до нового — соціалістичного. Жовтнева революція нанесла смертельну рану капіталізму, розхитала і ослабила устої імперіалізму, принесла всім народам Росії, в тому числі й українському, соціальне і національне визволення, відкрила для народів всього світу шлях до соціалізму.

В. І. Ленін не раз підкреслював, що сила Жовтневої революції знаходить свій вияв і в тому, як її підтримують своїми діями трудящі світу. Передові робітники всіх країн спочатку своїм класовим інстинктом відчули, а згодом побачили і усвідомили, що трудящі країни Рад роблять і їх справу. Вплив Жовтневої революції проявився і в тому, що трудящі інших країн рішуче піднімалися на боротьбу проти імперіалізму, за мир і за соціалізм. Революційний приклад Росії відкрив перспективи, вказав вірні шляхи для визвольної боротьби народів інших країн, був для них живим і рятівним прикладом.

З перемогою Жовтневої революції починається новий — вищий етап у взаємовідносинах між народами нашої та інших країн. Радянський уряд рішуче порвав з політикою гніту та визиску, нерівноправності народів.

яку віками проводили експлуататорські класи. З перших же днів існування Радянської влади політика будувалась на визнанні прав всіх народів, їх рівноправності, проводилась політика миру та співробітництва. Дії радянського уряду знаходили все більше схвалення та підтримку серед народів, які залишались під гнітом капіталу.

В силу історичних умов сталося так, що Угорщина відноситься до числа тих країн, де раніше всього і з найбільшою силою позначився вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції. Угорський робітничий клас, що завжди йшов у бойових рядах міжнародного революційного руху, першим відгукнувся на події в Росії.

Дуже скоро після одержання перших вістей про перемогу соціалістичної революції та перші декрети Радянського уряду, і особливо про мир і землю, в Угорщині відбуваються масові мітинги і демонстрації трудящих під лозунгами солідарності з революційними робітниками і селянами Росії. Велике і вирішальне значення в розгортанні подій мало те, що в боротьбу включились і відігравали авангардну роль робітники таких промислових центрів, як Будапешт та інших міст. 25 листопада на мітингу в Будапешті більше як 100 тисяч робітників вітали пролетарську революцію в Росії і вимагали негайно заключити мир. 29 листопада і 2 грудня 1917 року багатотисячні збори робітників відбулись під лозунгами: «Геть війну!», «Хочемо миру!». На одному із мітингів, що відбувся в Будапешті на початку грудня 1917 р., робітники прийняли резолюцію, в якій говорилось: «Робітники Будапешта і його околиць, а разом з ними весь народ Будапешта посилають свій братерський привіт російським революціонерам, які з відважним серцем, здоровим розумом і твердою рукою виведуть людство з пекла війни. Всі ми, що зібралися тут, і вся трудова Угорщина повні рішучості підтримати російських революціонерів в їх героїчній боротьбі, що спрямована на досягнення миру. Всіма силами ми будемо боротися також за те, щоб і в нашій країні була ліквідована експлуатація одного класу іншим і пригноблення однієї нації іншою нацією».

Антивоєнний рух охоплював і австро-угорську армію, в якій дійшло до повстань та масового дезертирства. Революційними виступами були охоплені і села. Поси-

лився соціальний і національно-визвольний рух серед пригнічених народів Австро-Угорщини, зокрема на Закарпатті. Клаптева монархія тріщала по всіх швах. Кожний народ старався вирватися із цієї тюрми народів.

Ще під час імперіалістичної війни сотні тисяч угорців перебували в Росії, як військовополонені. Жовтнева революція внесла рішучі зміни в становище цих змучених війною і полонем людей. Вони були не тільки свідками того, що відбувалось в Росії і на Україні, але активно виступали на підтримку пролетарської революції. Десятки тисяч угорців мужньо і стійко боролись в рядах Червоної Гвардії і Червоної Армії проти внутрішньої контрреволюції та інтервентів. Цей славний подвиг угорських інтернаціоналістів назавжди ввійде в історію як благородний приклад міжнародної солідарності трудящих, як великий зразок пролетарського інтернаціоналізму.

В своїй промові на мітингу в місті Цегледі 7 квітня 1958 року М. С. Хрущов, згадуючи про цей великий подвиг і солідарність трудящих Угорщини, говорив: «Пліч-о-пліч з робітниками і селянами нашої країни представники угорського та інших народів боролись проти ворогів робітничого класу і трудящих Росії, проти іноземних інтервентів. Угорські трудящі в солдатських шинелях розуміли, що, борючись проти ворогів Радянської республіки в Росії, вони борються також і проти ворогів трудящих Угорщини»⁸.

Ніколи не забуде український народ того, що кращі сини угорського народу проливали свою кров за визволення України від австро-німецьких загарбників, петлюрівців, денікінців, білополяків і врангелівців. На Україні в рядах Червоної Армії воював проти ворогів Радянської влади славний син угорського народу Мате Залка.

Багато бувших військовополонених-угорців пройшли велику політичну школу в іноземних групах РКП(б), які почали свою діяльність ще в грудні 1917 року. Угорська група, в діяльності якої ~~приймав~~ найактивнішу участь відомий революціонер Бела Кун, не лише вела роботу серед бувших військовополонених

---

⁸ Н. С. Хрущев, К победе в мирном соревновании с капитализмом, Госполитиздат, М., 1959, стор. 212.

угорців, а й видавала газети, брошури і листівки, посилала відповідну літературу і людей в Угорщину для ведення революційної діяльності серед населення своєї батьківщини. Повернувшись з Росії додому, бувші військовополонені відіграли важливу роль в поширенні ідей Жовтневої революції, в організації боротьби за перемогу соціалістичної революції.

Ніщо не могло спинити революційного натиску народних мас, які під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції піднімались на боротьбу. В жовтні 1918 року угорський народ на чолі з робітничим класом поклав кінець імперіалістичній війні, скинув гніт Габсбургів, а 16 листопада Угорщина була проголошена республікою. Владу захопила буржуазія. Але буржуазний уряд Угорщини не міг розв'язати аграрного питання, не міг поліпшити становища робітників, не під силу було йому справитися з розрухою в країні. Не було також розв'язане одне із болючих для Угорщини питань — національне.

В листопаді 1918 року була заснована Комуністична партія Угорщини. Її засновниками були такі віддані справі народу революціонери, як Бела Кун, Тібор Самуелі, Отто Корвін, а також інші видатні діячі робітничого руху Угорщини. Створення Комуністичної партії відіграло видатну роль в справі мобілізації трудящих на боротьбу за перемогу соціалістичної революції, вона очолила революційний рух в країні.

Незважаючи на переслідування буржуазного уряду, на брехливу кампанію, яку розгорнули праві соціал-демократичні вожді проти комуністів, їх вплив на маси з кожним днем зростає. Під ідейним проводом Комуністичної партії трудящі на місцях проганяють представників буржуазного уряду, захоплюють у свої руки фабрики і заводи, шириться боротьба селян за землю, національно-визвольний рух серед пригноблених народів набуває все більших розмірів. В містах і селах виникають Ради робітничих і селянських депутатів, створюється Червона Гвардія. В боротьбу трудящих, що охопила всю країну, активно включаються і закарпатські українці.

Під тиском народних мас політика буржуазного уряду потерпіла повний крах і 20 березня уряд змушений був піти у відставку. За сформування нового уряду

взялись соціал-демократи. Але вони розуміли, що сила за комуністами і через це запропонували керівникам Комуністичної партії, які сиділи в тюрмі, створити єдину соціалістичну партію, створити уряд. Керівники соціал-демократії погодились на встановлення диктатури пролетаріату, яка мала здійснюватись через Ради робітничих, селянських та солдатських депутатів. Щоб забезпечити існування Радянської влади і дати відсіч Антанті, вирішено було укласти договір з Радянською Росією.

21 березня 1919 року без кровопролиття було проголошено встановлення Радянської влади в Угорщині. В. І. Ленін пізніше відмічав, що «в Угорщині революція відбулася надзвичайно оригінально»⁹.

Встановлення Радянської влади в Угорщині було найвидатнішою подією в історії угорського народу і одночасно мало велике міжнародне значення. «Наш робітничий клас, трудящий народ, вся нація дуже горді з того, що ми другими в світі після перемігшої в Росії Великої Жовтневої соціалістичної революції зроби́ли державну і суспільну систему соціалістичною, такою, яка змогла покласти край капіталістичній експлуатації, змогла відкрити нову епоху — епоху свободи для працюючого людства», — говорив в 40-і роковини цієї події Ференц Мюнніх¹⁰.

В дні, коли в Угорщині влада перейшла до рук трудящих, у Москві відбувався VIII з'їзд РКП(б), який 22 березня привітав проголошення Угорської Радянської Республіки. У своїй промові на закритті з'їзду 23 березня В. І. Ленін високо оцінив цю історичну подію в житті народів Угорщини. Звертаючись до делегатів з'їзду, В. І. Ленін говорив: «Труднощі угорської революції, товариші, величезні. Ця маленька, в порівнянні з Росією, країна далеко легше може бути задушена імперіалістами. Але хоч би які були труднощі, що безперечно стоять ще перед Угорщиною, ми маємо тут, крім перемоги Радянської влади, нашу *моральну перемогу*»¹¹.

Звістка про те, що створилась ще одна робітничо-селянська держава, викликала загальне піднесення та

⁹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 235.

¹⁰ Газ. «Правда» від 21 березня 1959 р.

¹¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 193.

ентузіазм серед трудящих Радянських республік і зокрема в Українській Радянській Соціалістичній Республіці. На мітингах і зборах, в містах і селах приймалися палкі привітання угорському народові. В ці дні ще раз проявилась з великою силою пролетарська солідарність, глибоке почуття інтернаціоналізму народів нашої країни до героїчного народу Угорщини.

Проголошення Радянської влади в Угорщині було серйозною політичною і моральною підтримкою молодій Радянській Росії. «Угорська пролетарська революція не тільки прийняла тягар ударів, але відтягнула на себе сили міжнародної контрреволюції в той момент, коли і зовнішнє і внутрішнє становище Російської Республіки було самим тяжким», — писав Бела Кун¹².

Радянський уряд Угорщини, спираючись на підтримку широких народних мас, видав ряд декретів і почав проводити їх в життя. Була створена Червона Армія, націоналізовано банки, а також промислові підприємства, в яких працювало понад 20 робітників; проведена націоналізація поміщицької землі. Було прийнято і проведено в життя ряд інших важливих законів.

Уряд Радянської Угорщини проголосив рівноправність всіх народів, що населяли країну, дав автономію Закарпаттю. Недовір'я, яке панувало між народами за часів буржуазного уряду, почало зникати за Радянської влади, бо тільки вона принесла їм соціальне та національне визволення. І в Закарпатті влада теж перейшла до рук трудящих. З цього приводу в газеті «Руська Правда» від 12 квітня 1919 року писалось, що «народ сам управляє країною через свої совіти і то так, як його правда йому доказує».

З кожним днем в боротьбі за нове життя зміцнювалась дружба між угорським та українським народами. Разом з угорськими трудящими на боротьбу проти внутрішніх і зовнішніх сил реакції виступило українське населення Закарпаття, а також росіяни та українці — колишні військовополонені, що перебували в той час на території Угорщини.

Народний Комісаріат закордонних справ Радянської Росії звернувся до колишніх військовополонених росій-

---

¹² Бела Кун, Венгерская Советская Республика 1919 года, Госполитиздат, М., 1959, стор. 21.

ської армії, щоб вони стали на захист Угорської Радянської Республіки. На мітингу бувших військовополонених, що відбувся на початку квітня 1919 року в Будапешті, виступив Тібор Самуелі. В своїй промові він заявив: «Наше завдання, дорогі товариші, зводиться до того, щоб зміцнити сильними руками і твердим серцем вічний союз робітників і селян наших країн».

Ці заклики знайшли щирий відгук у серцях росіян і українців, що перебували в Угорщині. Почалось формування з добровольців різних національностей інтернаціональної бригади, в тому числі й українського підрозділу. Комуністична газета «Червона Україна», що видавалась тоді в Будапешті, 24 червня, закликаючи українських трудящих вступати до лав Червоної Армії, писала: «Ми, що перебуваємо тут, мусимо своєю кров'ю, своїм здоров'ям, своїм життям допомогти братам робітникам угорським. Кожен свідомий робочий мусить вступити до нашого відділу, ніхто не має права відмовитися від того. Бо хто втече, хто не прийде, — той ренегат, той ворог наш, то дезертир революції. Бо хто не з нами в цей час, той проти нас. Ми це запишемо і цього не забудемо». Інтернаціоналісти героїчно бились проти ворогів, які насадили з усіх боків на молоду Угорську Радянську Республіку. Цим самим була вписана ще одна славна сторінка інтернаціональної солідарності трудящих нашої країни та Угорщини.

Свідомі трудящі всього світу з радістю зустріли проголошення і дії Угорської Радянської Республіки. В кінці травня 1919 року, коли вороги з усіх боків насадили на Радянську Угорщину, В. І. Ленін у своєму зверненні до робітників Угорщини писав: «Ви ведете єдино законну, справедливу, істинно революційну війну, війну пригноблених проти гнобителів, війну трудящих проти експлуататорів, війну за перемогу соціалізму. В усьому світі все, що є чесного в робітничому класі, на вашому боці»¹³. Саме тому угорська революція мала великий вплив на сусідні країни. Слідом за проголошенням Радянської влади в Угорщині виникли Баварська і Словацька радянські республіки. Багато чехів, німців, румунів, південних слов'ян боролись із зброєю в руках за Угорську Радянську Республіку.

¹³ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 346—347.

Лише 133 дні проіснувала Угорська Радянська Республіка.

Російська і Українська радянські республіки, що вели тоді боротьбу з численними ворогами, не змогли подати військової допомоги Радянській Угорщині, проти якої Антанта кинула великі, добре озброєні армії. Радянська Угорщина була тоді в центрі Європи маленьким острівком нового світу, що на нього з усіх боків обрушилися чорні хвилі міжнародного імперіалізму і внутрішньої контрреволюції. Але існування Радянської республіки, хоч і короткочасне, було переломним моментом в історії Угорщини. Трудящі Угорщини боротьбою за Радянську владу вписали одну із найяскравіших сторінок в історію свого народу. Трудящі на досвіді переконалися, що можуть без буржуазії правити країною, будувати нове життя. Традиції боротьби за Радянську владу, згодом помножені на досвід першої в світі соціалістичної країни — СРСР, ніколи не завмирили в Угорщині. Під проводом Комуністичної партії угорський народ продовжував героїчну боротьбу за встановлення соціалістичного ладу.

Після придушення Радянської влади в Угорщині була встановлена фашистська диктатура, що існувала 25 років. Трудящі були позбавлені всіх прав і приречені на злидні та поневір'яння. Десятки тисяч борців за Радянську владу було по-звірячому закатовано, 70 тисяч чоловік було вкинуто до тюрем, тисячі, покинувши рідний край, емігрували. В тяжких умовах підпілля Комуністична партія Угорщини була єдиною партією, яка невтомно готувала трудящих до грядущих перемог, очолила їх боротьбу проти фашизму. Незважаючи на переслідування фашистського уряду, трудящі Угорщини з великим захопленням сліdkували за успіхами соціалістичного будівництва в Радянському Союзі.

Фашистська кліка Хорті, що була вірною прислужницею гітлерівської Німеччини, втягнула Угорщину у війну проти Радянського Союзу. Згадуючи ці часи, М. С. Хрущов під час перебування в квітні 1958 р. в Угорщині заявив: «Радянські люди знають, що трудящий народ Угорщини не несе відповідальності за дії

фашистської кліки Хорті. Ми знаємо, що Хорті був ворогом угорського і радянського народів»¹⁴.

Величезну роль в розкритті антинародної суті війни проти Радянського Союзу відіграла діяльність Комуністичної партії Угорщини. Саме вона закликала народ до боротьби за незалежну і демократичну Угорщину.

В своїх зверненнях до народу Комуністична партія показувала визвольну місію Радянської Армії, викривала всякі ворожі наклепи, що начебто визволеним країнам нав'язується радянський лад. «Радянський Союз громить німецький фашизм і союзу з ним угорську реакцію, але не перебудовує країну на свій зразок», — говорилося в одній із відозв Компартії за 1944 р. Тисячі і тисячі справжніх патріотів угорського народу всіма можливими засобами боролись в цей час проти фашизму за врятування своєї любимої батьківщини, щоб покінчити з війною, яка принесла стільки горя народові.

В дуже складних умовах війни сотні угорців, насильно мобілізованих в фашистську армію, перейшли на бік партизанів України. Разом з радянським народом вони визволяли Україну, наближаючи цим самим час визволення своєї батьківщини від фашистського гніту. Навіть в найтяжчі дні фашистського розгулу, в серцях робітників, селян і передової інтелігенції Угорщини не згасала ідея соціалізму.

Перемога радянського народу над фашизмом в роки Великої Вітчизняної війни принесла визволення народам Європи, а серед них і угорському народові. Загальновідомо, що в Угорщині велись запеклі бої Радянської Армії проти фашистських гнобителів. Була це боротьба за майбутнє, за щастя трудящих Угорщини. Десятки тисяч радянських людей віддали своє життя за свободу угорського народу. 4 квітня 1945 року Радянська Армія завершила визволення Угорщини. Цей день став національним святом угорського народу.

В Угорщині встановився народно-демократичний лад, який відкрив перед трудящими нові шляхи розвитку. Вперше в своїй історії трудящі одержали можливість вирішувати свою долю, визначати своє майбутнє. В та-

---

¹⁴ Н. С. Хрущев, К победе в мирном соревновании с капитализмом, стор. 216.

борі соціалістичних країн, при їх підтримці та братній допомозі угорський народ знайшов справжню свободу і національну незалежність.

Карл Маркс колись писав про те, що капіталістичною формацією завершується передісторія людського суспільства. Справжня ж історія людства починається з епохи соціалізму, коли свідомими творцями нового життя стають мільйони трудящих, що пізнали закони розвитку суспільства.

В епоху соціалізму відбуваються корінні зміни в усіх сферах людського життя. Стосується це і взаємовідносин між народами. Тільки з ліквідацією приватної власності, експлуатації людини людиною було знищено і ті основні причини, що породжували недовір'я, ворожнечу між народами, а також національний гніт. Тільки соціалістичний лад забезпечує народам справжню свободу і суверенність. Народи, що йдуть шляхом соціалізму, складають дружну сім'ю, об'єднану єдністю політичних поглядів і мети, спільністю життєвих інтересів. Дружба між народами стала однією із рушійних сил соціалістичного суспільства. Взаємовідносини між соціалістичними націями будуються на принципах рівності, взаємодопомоги і дружби. В країнах соціалізму перемогла лєнінська ідеологія дружби народів. Після другої світової війни соціалістична система вийшла за межі однієї країни і перетворилась у світову систему, що призвело до виникнення могутнього табору соціалізму. Соціалістичний табір — це добровільний союз рівноправних і суверенних держав, без всяких привілеїв і переваг одних перед іншими. Взаємовідносини між країнами табору соціалізму побудовані на принципах поваги до національних інтересів всіх народів, братерської і безкорисливої взаємодопомоги, всемірного розвитку дружніх зв'язків і співробітництва. Досвід показав, що тільки на цій основі можна йти вперед в справі будівництва нового суспільства. В цьому переконались сотні мільйонів людей, які стали на позиції пролетарського інтернаціоналізму.

Зв'язки і дружба між народами Радянського Союзу та Угорщини мають багаті історичні традиції. Та найбільш яскраво, на новій основі, з новим змістом вони виступають після встановлення в Угорщині народно-демократичного ладу, після того як вона пішла шляхом

соціалізму. «Між Радянським Союзом і Угорською Народною Республікою, між всіма соціалістичними країнами встановились такі відносини, які бувають у найближчих друзів, яких об'єднує спільність інтересів, єдність ідеології і кінцевої мети в боротьбі за соціалізм і комунізм. Нікому і ніколи не вдасться порушити цю єдність і згуртованість наших країн»¹⁵.

Після визволення Угорщини від фашистського гніту в країні мирним шляхом була здійснена соціалістична революція.

Тільки завдяки соціалістичному ладові і безкорисливій допомозі країн соціалістичного табору Угорщина за дуже короткий час загоїла глибокі рани, заподіяні війною. Із відсталої, з великими феодальними залишками країни, Угорщина перетворилась в передову індустріальну країну.

За роки народно-демократичного ладу промисловість виросла в кілька разів. В країні побудовано і реконструйовано сотні нових підприємств. За цей час виникли нові промислові міста і селища, а серед них такі промислові центри, як Дунайварош і Комло. У порівнянні з довоєнним часом зараз в Угорщині в кілька разів зросло виробництво сталі, видобуток вугілля, виробництво електроенергії. З'явилися нові види промислової продукції — автобуси, тролейбуси, комбайни, електронні та ядерні прилади і т. д.

Ряд нових, великих підприємств збудовано в Угорщині з допомогою Радянського Союзу, устатковано передовою радянською технікою. Радянський Союз надає Угорській Народній Республіці фінансово-кредитну допомогу, постачає промисловість сировиною. І все це робиться на взаємовигідних умовах.

Тільки при соціалістичному ладові було ліквідовано безробіття в країні. Робітничий клас за роки народно-демократичного ладу поповнився десятками тисяч кваліфікованих спеціалістів. Тисячі робітників висунуто на керівну роботу. За прикладом робітничого класу Радянського Союзу в Угорщині ширяться передові методи праці. Угорський робітничий клас, який пройшов сувору школу класової боротьби, ділами довів свою відданість

---

¹⁵ Н. С. Хрущев, К победе в мирном соревновании с капитализмом, стор. 188.

справі соціалізму і пролетарського інтернаціоналізму.

Соціалістична індустріалізація країни, переваги великого соціалістичного господарства, допомога з боку держави, правильна політика партії у вирішенні аграрного питання — обумовили перехід мільйонів трудових селян до вищих, колективних форм господарювання. Великим досягненням є соціалістична перебудова сільськогосподарства, яка завершена в 1962 році.

Угорське селянство використовує багатий досвід соціалістичного сільського господарства Радянського Союзу. Десятки делегацій трудового селянства Угорщини побували в нашій країні, знайомились з передовими методами господарювання. Передовики ж сільського господарства Радянського Союзу, зокрема України, виїжджали до Угорщини, щоб по-дружньому поділитись своїм досвідом з угорськими друзями.

В Угорщині відбулась культурна революція. Величезних успіхів досягнуто в справі розвитку народної освіти, науки, літератури і мистецтва. Про ці успіхи відомо всьому прогресивному світові. Всі досягнення науки і культури радянського і угорського народів в наші часи ґрунтуються на такій могутній основі, як народність, революційність і реалістичність, як відданість справі побудови комунізму.

Відбулися важливі зміни і в складі інтелігенції. До 1938 року в 16 вищих учбових закладах країни навчалось 12 тис. студентів, а серед них лише 3% склали діти робітників і селян. Зараз майже половина угорської інтелігенції одержала освіту за час існування народно-демократичного ладу, при цьому більша її частина за походженням з робітничих і селянських сімей.

Угорська інтелігенція вважає своїм основним обов'язком служити справі соціалізму і миру, докладає всіх зусиль, щоб посилити співробітництво, сприяти дальшому зміцненню дружби з усіма країнами табору соціалізму і, зокрема, між угорським і радянським народами.

На прикладі Угорщини з усією переконливістю видно, як розкриваються творчі сили народу, звільненого від пут капіталу, яких успіхів може досягнути народ за дуже короткий відтинок часу. Але вороги соціалізму не збирались без бою відступати з своїх позицій.

Розбиті у відкритій боротьбі, вони готувались до того, щоб ліквідувати досягнення угорського народу в будівництві нового життя, відновити капіталістичні порядки. Досягнути цього реакція надіялась шляхом відриву Угорщини від табору соціалізму.

Реакційні сили, користуючись прямою підтримкою міжнародного імперіалізму, в жовтні 1956 р. підняли контрреволюційний заколот. Контрреволюція була викликана догматичним, сектантським курсом Ракоші та його прибічників, ревізіоністською зрадою Імре Надя і його співучасників, угорськими буржуазними контрреволюційними силами і злочинними діями міжнародного імперіалізму. Та під час заколоту здорові сили угорського народу, і в першу чергу його авангард — робітничий клас, рішуче виступили проти контрреволюції.

Революційний робітничо-селянський уряд Угорської Народної Республіки, очолений товаришем Яношем Кадаром, мобілізував трудящих на боротьбу проти контрреволюційних сил. Уряд звернувся за допомогою до Радянського Союзу. Радянська Армія подала трудящим Угорщини братню підтримку. За кілька днів було розгромлено контрреволюційні банди. Угорський народ ще раз перед усім світом доказав свою вірність справі соціалізму, дружбі народів. В ті повні відповідальності за долю країни дні угорці ще раз переконались, що Радянський Союз, весь соціалістичний табір є тією силою, що захищає незалежність Угорщини. «Радянський Союз, надавши допомогу трудящим Угорщини, — говорив М. С. Хрущов, — проявив вищий акт пролетарської солідарності, виконав свій святий інтернаціональний обов'язок по відношенню до братньої країни. Виконувати інтернаціональний обов'язок — це означає не залишати своїх друзів у біді, прийти їм на допомогу, коли ворожі сили задумують замахнутися на найдорожче — на владу робітників і селян»¹⁶.

Пролетарський інтернаціоналізм, братерська солідарність народів, які будують соціалізм, їх самовіддана допомога проявили себе з небувалою силою. Кожна країна соціалістичного табору може з певністю розра-

---

¹⁶ Н. С. Хрущев, К победе в мирном соревновании с капитализмом, стор. 205.

ховувати на підтримку братніх країн. «Тепер стало ясно, що ніяка сила не може відірвати країни соціалістичного табору одну від одної, — заявив Я. Кадар. — Народи цих країн зв'язує велика спільна справа будівництва соціалізму, непереможна ідея і сила пролетарського інтернаціоналізму»¹⁷.

Розв'язаний внутрішньою і зовнішньою контрреволюцією заколот приніс народному господарству Угорщини збитків на величезну суму — 22 мільярди форінтів. Трудящі Угорщини під проводом Угорської соціалістичної робітничої партії, при допомозі всіх соціалістичних країн і особливо Радянського Союзу скоро ліквідували наслідки заколоту.

В розширенні і зміцненні зв'язків між нашими країнами відіграли велику роль приїзд в Радянський Союз урядово-партійної делегації Угорської Народної Республіки, очоленої товаришем Я. Кадаром, а також візит партійно-урядової делегації СРСР, яку очолював товариш М. С. Хрущов, до Угорщини.

Угорська урядово-партійна делегація прибула в Москву 20 березня 1957 року для обговорення важливих питань, які стосуються взаємовідносин Угорщини та Радянського Союзу, і для безпосередніх дружніх зустрічей з трудящими нашої країни. 21 березня відбулись переговори між урядово-партійними делегаціями СРСР та Угорської Народної Республіки. Угорська делегація зустрічалась з трудящими Москви, Свердловська та інших міст. Всюди радянський народ з великим ентузіазмом зустрічав посланців угорського народу. 27 березня у Великому Кремлівському палаці відбувся мітинг дружби між народами Радянського Союзу та Угорщини. 28 березня 1957 р. ввійде в історію, як день, що знаменує новий вищий етап у взаємовідносинах між радянським та угорським народами. В цей день було підписано спільну Декларацію і Угоду між Радянським Союзом та Угорською Народною Республікою. Ці документи переконливо свідчать, що відносини між нашими країнами розвиваються згідно з принципами, розробленими великим Леніном.

29 березня угорська урядово-партійна делегація прибула до Києва з дружнім візитом. Своє перебування в

---

¹⁷ Газ. «Правда» від 21 березня 1957 р.

Києві делегація використала для того, щоб шляхом особистих контактів розширити і зміцнити зв'язки і дружбу між сусідніми українським та угорським народами.

На початку квітня 1958 р. для участі у святкуванні 13 роковин визволення Угорщини від фашистського гніту прибула радянська партійно-урядова делегація. Очолювана М. С. Хрущовим делегація побувала в багатьох містах і селах Угорщини, на заводах, шахтах, в кооперативних господарствах, наукових і культурних закладах країни. Перебування делегації в Угорщині перетворилось в могутній прояв радянсько-угорської дружби. В своїй промові на мітингу, присвяченому поверненню партійно-урядової делегації СРСР з Угорщини, товариш М. С. Хрущов 10 квітня 1958 р. говорив: «Зустрічі нашої делегації з трудящими Угорщини перетворились в демонстрацію нерушимої дружби народів Угорщини і Радянського Союзу. Робітники, трудяще селянство, інтелігенція Угорщини проявляють великий інтерес до того всього, що робиться в Радянському Союзі. Авторитет Радянського Союзу в Угорщині виключно високий. Тепер угорці — наші надійні друзі і брати. Потрібно, товариші, робити все для того, щоб і далі зміцнювати дружбу і співробітництво між радянським і угорським народами, що буде на користь нашим обом країнам, всьому соціалістичному таборові, всьому революційному робітничому класові»¹⁸.

Зараз, як ніколи раніше, угорський народ згуртований навколо Угорської соціалістичної робітничої партії і народного уряду. Всі трудящі на своєму досвіді впевнилися в правильності лінії партії, в тому, що взятий нею шлях на завершення побудови соціалізму єдино вірний. Угорський народ своїми діями і стремліннями продемонстрував готовність і далі зміцнювати єдність соціалістичного табору, захищати справу миру і демократії в усьому світі.

Розгорнуте будівництво комунізму в Радянському Союзі стало натхненням і для угорського народу в його боротьбі за побудову соціалізму. Товариш Я. Кадар, відзначаючи міжнародне значення будівництва кому-

---

¹⁸ Н. С. Хрущев, К победе в мирном соревновании с капитализмом, Госполитиздат, М., 1959, стор. 256.

нізму в СРСР, писав: «Завдяки наявності всебічних і здорових економічних зв'язків між Радянським Союзом та Угорською Народною Республікою, грандіозне піднесення народного господарства Радянського Союзу в період семирічного плану буде стимулювати соціалістичне будівництво в нашій країні і сприятиме здійсненню наших соціалістичних стремлень»¹⁹.

Трудящі Угорщини з великим перевершенням виконали трьохрічний план розвитку народного господарства на 1958—1960 рр. Прикладом для угорського народу був той ентузіазм, що охопив весь радянський народ, який будує комунізм. За прикладом трудящих Радянського Союзу, що створили комуністичні бригади, в Угорщині виникли тисячі бригад соціалістичної праці.

Трудящі Угорщини проявили справжній героїзм у виконанні завдань, накреслених другим п'ятирічним планом (1961—1965 рр.) розвитку країни.

VIII з'їзд Угорської соціалістичної робітничої партії, який відбувся в листопаді 1962 р., відзначив, що в країні завершено створення основ соціалістичного суспільства. З'їзд прийняв важливі рішення в справі дальшого всебічного розвитку країни на шляху побудови соціалізму і дальшого зміцнення соціалістичної системи. VIII з'їзд УСРП виразив солідарність з рішеннями ХХ і ХХІІ з'їздів КПРС, що мають міжнародне значення, ще раз переконливо продемонстрував, що угорський народ під керівництвом марксистсько-ленінської партії перебуває на передньому краї людського прогресу, пишається тим, що є членом великої сім'ї соціалістичних народів.

У велике свято дружби і єднання радянського та угорського народів перетворилося перебування в Радянському Союзі в липні 1963 р. Угорської партійно-урядової делегації, очоленої Яношем Кадаром, а в квітні 1964 року — перебування в Угорщині Радянської партійно-урядової делегації, очоленої Микитою Сергійовичем Хрущовим.

Шлях єдності і дружби, яким йдуть народи соціалістичного табору, веде їх до світлого майбутнього, до комунізму.

---

¹⁹ Журн. «Проблемы мира и социализма», 1959, № 1, стор. 7.

Соціалістичний лад відкрив перед людством небувало широкі можливості для руху вперед, підняв до рівня свідомих творців історії сотні мільйонів людей. Активні будівники нового суспільства не байдужі до історичного досвіду. Вони хочуть знати перспективи суспільного розвитку і вчитись на великих прикладах минулого. Сучасники жадають бачити відображенням той шлях перемог, який вони пройшли; труднощі, складності, які мали місце, щоб в дальшому уникати їх і творити ще більш активно і свідомо. Як ніколи раніше, історія зараз начисто вчить, перекоонує мільйони в перевагах безкласового суспільства.

Висвітлюючи героїчний шлях, який пройшли народи в своєму розвитку, узагальнюючи досвід соціалістичного будівництва, історична наука показує, як народжувалось, розвивалось *нове*, що йому належить майбутнє. Своєю партійністю, глибоким суспільним змістом історична наука, відповідаючи на найважливіші запити життя, внесла і вносить свій вклад у справу ідейно-політичного виховання будівників безкласового суспільства. В світлі рішень ХХ і ХХІІ з'їздів КПРС перед історичною наукою поставлені ще більш відповідальні завдання.

Розкрити багатогранні зв'язки між народами, зокрема між радянським і угорським, є одним з великих і почесних завдань історичної науки, її вкладом в справу зміцнення дружби, співробітництва і миру між народами. Історикам-марксистам необхідно розвінчувати ворожу народам писанину буржуазних істориків, які виправдували і виправдують всякий гніт і безправ'я трудящих, робили все, щоб посварити народи і тим самим ослабити їх боротьбу за визволення і побудову безкласового суспільства.

Істориками України та Угорщини зроблено перші кроки, щоб показати з марксистсько-ленінських позицій все, що здавна об'єднує обидва народи. Те, що вже зроблено за останні роки, і те, що зараз робиться українськими та угорськими істориками, свідчить про їх вірні позиції, про становлення і зміцнення творчих зв'язків,

які є запорукою спільного ров'язання ряду важливих проблем.

Дружні і братерські відносини, спільність мети, до якої йдуть народи Радянського Союзу та Угорщини, створили відповідні умови і для творчої співпраці між істориками наших країн.

Українські історики з великою увагою слідкують за роботою своїх угорських колег, радіють їх успіхам, захоплюються розмахом наукових досліджень в народно-демократичній Угорщині. Угорські історики розробляють ряд проблем, які мають і пряме відношення до історії України, зокрема Закарпаття. І в опублікованих роботах, і в тих, які публікуються в цьому збірнику, угорські історики-марксисты розвінчують антинародну загарбницьку політику експлуататорських класів Угорщини по відношенню до українського населення Закарпаття. Публікація таких праць має важливе значення, бо вони показують, що народи не відповідають за політику, яку вели експлуататорські класи. Поява таких праць сприятиме боротьбі з пережитками капіталізму в національному питанні. Зміцнення дружби між народами в наш час стало можливим лише в результаті знищення всього того, що раніше роз'єднувало народи.

Колектив угорських істориків з марксистсько-ленінських позицій розв'язує зараз важливі проблеми історії Угорщини. Це має важливе значення і для висвітлення минулого сусідніх з Угорщиною країн і зокрема України.

За останні роки українські історики розробляють ряд проблем з історії Угорщини та українсько-угорських зв'язків. Вміщені в цьому збірнику статті до певної міри свідчать про те, в якому напрямі йдуть ці дослідження.

Про спільне видання збірника статей майже одночасно виникла думка в угорських і українських істориків. Підготовка цього збірника свідчить про зміцнення творчих зв'язків між істориками України та Угорщини, є одним із проявів дружби між нашими народами.

Є всі підстави надіятись, що цей збірник є початком ще більш широкого і плідного співробітництва українських і угорських істориків. Для такого співробітництва в наш час створено всі необхідні умови.

ПУТЕМ ДРУЖБЫ И ЕДИНЕНИЯ
(ВМЕСТО ПРЕДИСЛОВИЯ)

Резюме

Исторический процесс развития каждого народа проходит не изолированно от истории других народов, а в постоянных связях и взаимодействии. Касается это украинского и венгерского народов, которые с древнейших времен живут в непосредственном соседстве. Между трудящимися наших стран не было причин для разногласий, хотя господствующие, эксплуататорские классы не раз тщетно пытались посеять вражду между обоими народами.

Исторические факты свидетельствуют о общности интересов украинского и венгерского народов в борьбе против эксплуататоров и иноземных захватчиков. Это подтверждает и участие украинцев в восстаниях, руководимых Д. Дожей (1514 г.), Ференцем Ракоци (1707—1711 гг.), и участие венгров в освободительной войне украинского народа в 1648—1654 гг. и др. факты. Тысячи венгров в разное время переселялись в Россию и на Украину, а украинское Закарпатье находилось в составе Венгрии. Все эти и другие факты свидетельствуют о дружбе и связях между обоими народами.

В последующие периоды братские связи усиливались. Большой вклад в развитие дружбы и взаимопонимания между украинским и венгерским народами вносили прогрессивные деятели, которые даже в тяжелых условиях искали и находили пути для единения обоих народов.

Новый этап в дружеских связях народов наступил с выходом на историческую арену рабочего класса. В конце XIX—начале XX вв. авангардную роль в мировом революционном движении играет пролетариат России, возглавляемый революционной партией, созданной В. И. Лениным. Революционные события, происходившие в России и на Украине, нашли широкий отклик в Венгрии. Об этом ярко свидетельствуют события в Венгрии, вызванные революцией в России 1905—1907 гг. и Февральской революцией 1917 г.

Высший этап во взаимоотношениях между народами страны Советов и других стран наступил с победой Великой Октябрьской социалистической революции. Венгрия относится к числу тех стран, где раньше всего и с особой силой проявилось влияние Великого Октября. Об этом говорят революционные события в самой Венгрии, участие десятков тысяч венгров в борьбе за власть Советов на фронтах гражданской войны в России и на Украине. Большую

роль в развертывании революционного движения в стране играло создание в 1918 г. Коммунистической партии Венгрии. Ярчайшим проявлением солидарности и единства венгерского народа с народами России и Украины явилось провозглашение в 1919 г. Советской власти в Венгрии.

Революционное движение в Венгрии не было сломлено преступной кликой Хорти. Даже в тяжелые годы второй мировой войны, когда правящие классы Венгрии продали страну гитлеровской Германии и бросили венгерскую армию против Советского Союза, тысячи подлинных венгерских патриотов боролись против фашизма.

Освобождение Советской Армией Венгрии от гнета фашизма, установление в стране народно-демократического строя и построение социалистического общества открыли венгерскому народу новые широкие пути к прогрессу. В семье социалистических стран Венгрия обрела подлинную независимость. Во взаимоотношениях Советского Союза и Венгрии ярко проявляются социалистический интернационализм и братская солидарность, испытанные в совместной борьбе за мир, демократию и социализм.

Освещение многогранных связей между народами, в частности между народами Советского Союза и Венгрии, является одной из важных и почетных задач исторической науки, ее вкладом в дело укрепления дружбы, сотрудничества и мира. Дружественные, братские отношения, общность цели, к которой идут народы Советского Союза и Венгрии, создали необходимые условия для творческого сотрудничества между историками наших стран. Это сотрудничество проявляется в целом ряде фактов, в частности, в подготовке и издании этого сборника.

І. М. КУЛІНИЧ

Економічні зв'язки Радянської України з Угорською Народною Республікою

Поява на світовій арені співдружності соціалістичних країн поклала початок встановленню нового типу міжнародних відносин, досі невідомих в історії людства. Ці відносини ґрунтуються на щирій взаємній повазі, на рівноправності вільних народів, широкому економічному і культурному співробітництві, братерській взаємодопомозі.

Співробітництво соціалістичних держав дозволяє народам найбільш раціонально розвивати свої продуктивні сили за рахунок внутрішніх ресурсів і економічних можливостей. Одночасно кожна з них вносить свій вклад у спільну справу розвитку і зміцнення світової соціалістичної системи. Міжнародний соціалістичний поділ праці й економічна взаємодопомога країн соціалізму сприяють швидкому господарському піднесенню менш розвинутих країн, вирівнюванню загальної лінії економічного розвитку¹.

Існування Радянського Союзу значно прискорює будівництво соціалізму в країнах народної демократії. Потужні продуктивні сили дозволяють СРСР на основі міжнародного соціалістичного поділу праці постачати цим країнам різноманітні товари, необхідні для здійснення широких програм промислового будівництва. Про невпинне збільшення радянських поставок соціалі-

---

¹ Див. «Програма Комуністичної партії Радянського Союзу», К., 1961, стор. 20; «Основные принципы международного социалистического разделения труда», газ. «Правда» від 17 червня 1962 р.

стичним країнам свідчить, наприклад, зростання взаємовигідного товарообороту. Тільки за 1962 р. зовнішньоторговий оборот Радянського Союзу збільшився на 11,5 процента, Польщі — на 10,2, Чехословаччини — на 5, НДР — на 6, Угорщини — на 10, Румунії — на 9 процентів².

Радянські поставки машин та устаткування країнам — членам Ради Економічної Взаємодопомоги у 1958 р. зросли на 12,6 процента, а в 1959 р. — вже на 48,3 процента. З допомогою Радянського Союзу вже на початку 1961 року в соціалістичних країнах будувалось 758 промислових підприємств і 353 окремих цехи та установки, в тому числі в Болгарії — 91 підприємство та об'єкт, в Демократичній Республіці В'єтнам — 174, в Польщі — 100, Румунії — 100 підприємств та об'єктів. Серед них — 32 комбінати, заводи і цехи чорної металургії загальною виробничою потужністю близько 40 млн. т сталі на рік, більше 100 електростанцій загальною потужністю 20,4 млн. квт., 100 машинобудівних, 50 хімічних підприємств з річним виробництвом 190 тис. т синтетичного каучуку і т. ін.³

СРСР — активний учасник науково-технічного співробітництва соціалістичних країн. Визначні досягнення радянської науки і техніки стають здобутком усього табору соціалізму. З 1948 по 1 липня 1962 р. Радянський Союз передав братнім країнам безкоштовно 33 тис. комплектів різної технічної документації на суму приблизно 10,5 млрд. нових валютних карбованців⁴.

Важливу роль у розвитку економічних зв'язків Радянського Союзу з усіма соціалістичними країнами відіграє могутня індустріальна частина єдиного господарського цілого СРСР — Українська РСР. Зараз на УРСР припадає 17 процентів загальносоюзної промислової і близько 30 процентів сільськогосподарської продукції.

Питома вага складової і невід'ємної частини СРСР—

---

² Л. П. Иванова, Координация народнохозяйственных планов стран СЭВ, М., 1963, стор. 29—30.

³ І. М. Кулінич, І. А. Петерс, Економічне співробітництво Української РСР з країнами соціалізму, К., 1962, стор. 9; С. Степаненко, Научно-техническое сотрудничество социалистических стран, М., 1962, стор. 12.

⁴ Л. П. Иванова, вказ. праця, стор. 28.

Радянської України в 1960 р. у загальносоюзному виробництві становила: по чавуну — 52 проценти, сталі — 40, прокату — 41, у видобутку залізної руди — 55, вугілля — 34, коксу — 53, газу — 30 процентів. На Україні вироблялося 18 процентів електроенергії, 28 — мінеральних добрив, 37 — тракторів, 88 — магістральних тепловозів, 18 — цементу, 61 — цукру, 28 процентів олії та ін.⁵

По окремих видах виробництва продукції питома вага Радянської України в усьому соціалістичному таборі у 1960 р. становила: по чавуну — 27 процентів, сталі — 25, вугіллю — 14, електроенергії — 11, по цементу — 9 і по цукру-піску — 33 проценти^{5а}. Питома вага Української РСР у зовнішньоторговому обороті Радянського Союзу і поставках для об'єктів, які будуються при технічному сприянні СРСР, становила близько 25 процентів. Україна в 1961 р. подавала технічну допомогу і поставляла устаткування для будівництва 259 підприємств і об'єктів, у тому числі для 204 підприємств у соціалістичних країнах. Обсяг поставок устаткування з УРСР в соціалістичні країни становить понад 150 млн. крб. Тільки за 9 місяців 1961 р. експортні поставки з України збільшилися на 21,5 процента проти відповідного періоду 1960 р.

В 1961 р. загальний обсяг поставок устаткування для будівництва комплектних підприємств в країнах соціалістичного табору зріс порівняно з 1955 р. майже в два рази. Так, поставки устаткування і матеріалів за цей час в Болгарію збільшилися в 2,6 раза, в ДРВ — в 4 рази, в МНР — в 7,7 раза і т. д.⁶

Радянська Україна є крупним експортером устаткування для металургійної, машинобудівної, верстатобудівної, хімічної, харчової, легкої і поліграфічної промисловості, а також енергетичного устаткування. Тільки за один 1960 р. Українська РСР відправила в братні країни 3073 трактори, 170 екскаваторів, 565 дизелів і дизель-генераторів, 226 автотранспортувачів, 107 скреперів, 104 бульдозери, 113 рудникових електровозів та сотні інших різних машин.

⁵ «Народне господарство Української РСР в 1960 році», Статистичний щорічник, К., 1961, стор. 49.

^{5а} «Дружба міцніша від сталі», К., 1962, стор. 5.

⁶ Там же, стор. 7.

Кукурудзо- і бурякозбиральні комбайни, трактори, тракторні плуги, молотарки, сівалки, бурякопідійомники, жатки навесні — такий далеко не повний перелік сільськогосподарських машин, які експортуються Українською РСР в братні соціалістичні країни.

На донецькому вугіллі працює багато підприємств Німецької Демократичної Республіки, Чехословацької Соціалістичної Республіки, Польської та Угорської народних республік та інших країн. Щодня з Донбасу в країни народної демократії відправляються ешелони з вугіллям і коксом, експорт яких неухильно зростає. В 1960 р. УРСР екпортувала 4769,5 тис. т вугілля.

Українська РСР не тільки експортер, а й імпортер великої номенклатури товарів з 37 країн світу, в тому числі з усіх соціалістичних країн⁷.

Міцні економічні зв'язки встановилися, зокрема, між Радянською Україною і Угорською Народною Республікою.

Спільними зусиллями СРСР, Польщі, НДР, Чехословаччини та Угорщини з 1960 р. споруджується найбільший у світі нафтопровід «Дружба», довжина якого близько 5 тисяч кілометрів. Цей нафтопровід з'єднує Радянське Поволжя з цими країнами.

У 1961 р. чотирьохсоткілометрова вітка нафтопроводу «Дружба», яка починається біля українського міста Броди, пересікла радянсько-чехословацький кордон і дійшла до столиці Словачки — Братіслави, де побудовано нафтопереробний завод «Словнафта» — один з найбільших в Європі. А 20 вересня 1962 р. угорське радіо повідомило радісну звістку — 137-кілометровий відрізок нафтопроводу «Дружба» на території Угорщини вступив у дію на три місяці раніше строку; по ньому пішла нафта, видобута в районі Куйбишева, на берегах Волги. Завдяки цьому нафтопроводу рівень виробництва угорської нафтообробної промисловості у 1970 р. зростає в чотири рази. 200 з лишнім мільйонів форинтів, затрачених на будівництво угорського відрізка нафтопроводу, окупляться в найближчі півтора року. Якби нафта, яка буде поставлена по нафтопроводу до 1965 р., поставлялась в Угорщину залізницею, то потрібно було б виготувати 1700 нових залізничних вагонів-цистерн.

⁷ І. М. Кулінич, І. А. Петерс, вказ. праця, стор. 13, 14.

Вартість цих вагонів перевершила б суму витрат на будівництво угорського відрізка нафтопроводу.

На кінець п'ятирічки Угорщина буде одержувати щорічно близько 2 млн. т нафти, що надасть промисловості широких можливостей для розвитку. У 1960 р. в загальній кількості енергетичних джерел Угорщини частка нафтових продуктів становила 22 проценти, а в 1970 р. вона становитиме вже 40 процентів, перш за все, за рахунок нафти, що прийде по нафтопроводу⁸.

Навіть капіталістичні кола змушені визнати величезне значення і переваги, зв'язані з будівництвом нафтопроводу «Дружба». Так, швейцарська газета «Нейе Цюріх цейтунг» писала: «Угорщина з підключенням до сітки нафтопроводу одержить велику вигоду. Відрізок нафтопроводу, який проходить через територію Угорщини, короткий і тому витрати на його будівництво незначні, а зв'язані з транспортуванням нафти витрати з введенням в дію нафтопроводу скорочуються на 150—300 мільйонів форинтів на рік»⁹.

Велика робота провадиться по об'єднанню енергосистем країн-учасниць Ради Економічної Взаємодопомоги. Починаючи з 1960 р., енергосистеми НДР, Угорщини, Польщі, Чехословаччини працюють спільно, в результаті чого поліпшилось енергопостачання і набагато знизилась втрата електроенергії. Влітку 1962 р. була введена в дію лінія електропередачі, яка з'єднала енергосистему України з енергосистемою Угорської Народної Республіки: струм з Добротвірської електростанції через усю Львівщину, Карпати й Закарпаття по електромагістралі пішов на заводи й фабрики Угорщини¹⁰.

Енергія, яку одержує УНР з Радянської України, замінить електростанцію, на будівництво якої Угорщина повинна була б витратити приблизно 2 млрд. форинтів¹¹.

Радянські і угорські енергобудівники і електромонтажники здійснили міжнародну будову за короткий строк — за 11 місяців і на місяць раніше графіка поставили під напругу лінію електропередачі загальною довжиною 440 км¹².

⁸ Газ. «Правда» від 17 листопада 1962 р.

⁹ «Газ. «Известия» від 16 грудня 1962 р.

¹⁰ Газ. «Радянська Україна» від 9 червня 1962 р.

¹¹ Газ. «Известия» від 16 грудня 1962 р.

¹² Газ. «Радянська Донеччина» від 17 липня 1962 р.

В середині листопада 1962 р. була підписана угода про співробітництво в галузі добування глинозему та виробництва алюмінію; це вносить корінні зміни в розвиток угорської боксито-алюмінієвої промисловості.

У відповідності з положеннями цієї угоди Угорщина буде поставляти в Радянський Союз глинозем для переробки його в алюміній, причому вироблений з угорського глинозему алюміній у вигляді чушкового алюмінію буде поставлятися Радянським Союзом повністю знову до Угорщини.

Уряди обох країн при підписанні цієї угоди виходили з рішень Народи представників комуністичних і робітничих партій країн — членів Ради Економічної Взаємодопомоги, яка відбулася в червні 1962 р. в Москві з питань про розширення міжнародного соціалістичного поділу праці.

Відомо, що Угорщина є країною, яка має значні запаси бокситів; в той же час енергоресурси її не досить великі. Виробництво алюмінію потребує багато електроенергії, і цей факт значно гальмує розвиток угорської алюмінієвої промисловості. Укладена угода буде сприяти розвитку видобутку бокситів і добування глинозему в Угорщині, а також розвитку швидкими темпами угорської алюмінієвої промисловості. З цією метою в Угорщині будуть побудовані нові пресові і прокатні цехи, створені відповідні потужності по виробництву кабелів та інших виробів з алюмінію¹³.

На кінець 1980 р. Угорщина буде мати в три рази більше алюмінію, ніж тепер. Для того, щоб одержати таку кількість металу, потрібно було б вкласти в розвиток алюмінієвої промисловості 30 млрд. форинтів.

Значну роль в співробітництві СРСР з Угорщиною в галузі алюмінієвої промисловості буде відігравати потужний промисловий Придніпровський економічний район Радянської України. Укладена угода буде сприяти дальшому розширенню та поглибленню економічного співробітництва і зміцненню непорушної дружби між народами Радянського Союзу та Угорської Народної Республіки.

В Угорщині 71—73 проценти зовнішньоторгового обороту припадає на торгівлю з соціалістичними країнами.

---

¹³ Газ. «Правда» від 18 листопада 1962 р.

Найбільш¹⁴ швидкими темпами зовнішньоторговий оборот Угорщини розвивається з Радянським Союзом. У 1962 р. він становив третину загального обороту. Значення угорсько-радянського товарообороту підтверджується і його товарною структурою: приблизно 61 процент угорського імпорту з СРСР складає промислова і сільськогосподарська сировина, а також напівфабрикати, понад 80 процентів угорського експорту припадає на готові промислові вироби. Майже половина експорту машин з Угорської Народної Республіки, який складає понад третину валової продукції машинобудування, направляється в Радянський Союз¹⁴.

Значне місце в розвитку зовнішньоторгових радянсько-угорських зв'язків посідає Радянська Україна, західний кордон якої безпосередньо примикає до Угорщини, а густа сітка залізниць дозволяє швидко перекидати експортні вантажі з промислових центрів республіки.

Радянська Україна поставляє Угорській Народній Республіці прокат чорних і кольорових металів, чавун, залізну руду, вугілля, сільськогосподарські, будівельні і дорожні машини, металургійне, хімічне, транспортне устаткування та устаткування для гірничої, легкої і поліграфічної промисловості, електроустаткування тощо.

Особливо тісні зв'язки встановилися між запорізькими і угорськими металургами. «Щомісяця, — розповідає заступник начальника виробничого відділу заводу «Запоріжсталь» І. В. Малий, — ми відправляємо в Угорщину тисячі тонн холоднопрокатного листа декапіру, чавуну, нержавіючої сталі. Як правило, відвантажуюмо їх раніше строку. Наприклад, лютнева норма поставки нержавіючої сталі була виконана в січні, а норма першого кварталу 1960 року — 23 березня»¹⁵.

Взагалі запорізькі підприємства поставляють в Угорщину електроди, блоки, футерівний чавун, сталь, електрорунд, кокс, трансформатори, компресори, скрепери, верстати, жатки, кабель, ртутні випрямлювачі¹⁶.

Для багатьох підприємств Угорської Народної Республіки виконують замовлення заводи й фабрики м. Одеси. Так, наприклад, для заводів імені Готвальда

---

¹⁴ Газ. «Известия» від 16 грудня 1962 р.

¹⁵ Газ. «Запорізька правда» від 3 квітня 1960 р.

¹⁶ Газ. «Запорізька правда» від 1 травня 1959 р.

і вимірювальних приладів на одеських підприємствах виготовляються високоточні координатно-розточувальні, універсально-фрезерувальні та радіально-свердлильні верстати. Колективи заводів м. Одеси виготовляють також для підприємств Угорщини кисневі установки для різання металу, сталеві троси, холодильні установки, ковальсько-пресове устаткування.

Для угорських селян поставляє сільськогосподарські машини завод імені Жовтневої революції. У 1960 р. на ознаменування національного свята угорського народу— 15-річчя визволення Радянською Армією Угорщини від фашизму — колектив заводу імені Жовтневої революції достроково виготував 1400 трикорпусних навісних тракторних плугів. Головний конструктор цього підприємства Г. Гочунський, який побував в Угорщині, розповідав: «Мене часто запитують: «А що вам більше всього сподобалось в Угорщині?» Важко дати вичерпну відповідь. Але головне — це почуття радості за угорський народ, за його успіхи... На полях Угорської Народної Республіки успішно працюють плуги різних конструкцій, виготовлені нашим заводом. Мене порадувала висока оцінка, яку угорські друзі дали нашій продукції»¹⁷.

З Угорської Народної Республіки Радянська Україна одержує морські і річкові судна¹⁸, рефрижератори¹⁹, плавучі і порталні крани, різне устаткування, а також товари широкого вжитку.

З братньої Угорщини, наприклад, надійшло найновіше устаткування консервного заводу на Кам'янсько-Дніпровський райхарчокомбінат, який розпочав виробництво томату-пасти. Це устаткування, виготовлене на Будапештському металургійному підприємстві ЛАНГ, дає можливість повністю автоматизувати всі виробничі процеси²⁰.

Донецько-Придніпровський економічний район Радянської України є чудовим індустриальним університетом, де спеціалісти різних галузей промисловості з багатьох соціалістичних країн знайомляться з найновішими досягненнями радянської науки і техніки, оволо-

---

¹⁷ Газ. «Чорноморська комуна» від 5 квітня 1960 р.

¹⁸ Газ. «Чорноморська комуна» від 6 квітня 1960 р.

¹⁹ Газ. «Чорноморська комуна» від 15 грудня 1960 р.

²⁰ Газ. «Запорізька правда» від 3 квітня 1960 р.

дівають новими технологічними процесами, переймають передовий досвід організації праці, техніки безпеки та відпочинку робітників на промислових підприємствах.

В промислових центрах Донбасу і Подніпров'я часто відбуваються наради і конференції представників соціалістичних країн з різних галузей промисловості з метою вивчення і використання науково-технічних досягнень металургійної, гірничої, хімічної промисловості.

Влітку 1959 р. в м. Донецьку відбулася нарада експертів вугільної промисловості соціалістичних країн — учасниць РЕВ, де поряд з представниками інших членів Ради Економічної Взаємодопомоги брали участь і представники Угорської Народної Республіки²¹. Брала участь угорська делегація і в засіданнях постійних комісій по вугільній промисловості та прокатного і трубного виробництва країн — членів РЕВ, які відбулися теж в м. Донецьку в кінці червня²² та на початку вересня 1960 р.²³

У жовтні 1958 р. Рада Економічної Взаємодопомоги організувала робочу групу з висококваліфікованих спеціалістів Угорщини, НДР, ПНР, Радянського Союзу та ЧССР для вивчення недоліків в роботі блюмінгів на металургійних заводах цих країн, для вироблення реальних можливостей зростання їх виробництва. Робоча група відвідала цілий ряд металургійних підприємств в країнах народної демократії, а також Макіївський металургійний завод і Ждановський завод «Азовсталь». В результаті детального ознайомлення з роботою блюмінгів у різних країнах ця група внесла цілий ряд пропозицій для поліпшення їх роботи, в яких був врахований позитивний досвід Макіївського та Ждановського металургійних заводів²⁴.

Делегація угорських спеціалістів-хіміків брала участь і в першій науково-технічній конференції представників країн — учасниць РЕВ по економічному і науково-технічному співробітництву в галузі хімічної промисловості, присвяченій питанням комплексної автоматизації технологічних процесів виробництва, що відбувалась з 28 січ-

---

²¹ Газ. «Радянська Донеччина» від 8 липня 1959 р.

²² Газ. «Радянська Донеччина» від 29 червня 1960 р.

²³ Газ. «Радянська Донеччина» від 11 вересня 1960 р.

²⁴ Газ. «Радянська Донеччина» від 8 лютого 1959 р.

ня до 2 лютого 1960 р. у м. Северодонецьку²⁵, та в нараді секції коксохімічного виробництва постійної комісії РЕВ по чорній металургії, яка відбулася у травні 1960 р. у м. Запоріжжі²⁶.

Про міцні зв'язки між Радянською Україною та народною Угорщиною свідчать також взаємні відвідини провідними вченими вищих навчальних закладів та академій.

Так, наприклад, доцент Донецького індустріального інституту М. Ф. Хорошайлов відвідав Угорщину з метою обміну досвідом і розв'язання цілого ряду проблем²⁷. А доцент Будапештської вищої технічної школи Томарі Ласло відвідав Полтавський інститут інженерів сільськогосподарського будівництва з метою ознайомлення з формами і методами роботи викладачів, кафедр, а також, щоб поділитися досвідом своєї роботи²⁸.

Далеко за межами нашої країни відомі наукові досягнення Інституту електрозварювання імені Є. О. Патона Академії наук Української РСР. Найновіші способи електрозварювання та унікальна апаратура, розроблена в цій науковій установі, широко використовуються в братніх країнах. Зокрема в Угорську Народну Республіку Інститут імені Є. О. Патона відправив документацію на виготовлення різного зварювального устаткування²⁹.

В середині 1960 р. група угорських учених відвідала обчислювальний центр АН УРСР і ознайомилась з його роботою.

Жваво відбувається обмін науковою літературою між науковими закладами України та Угорщини. Одна тільки Державна публічна бібліотека АН УРСР провадить такий обмін з 16 науковими установами Народної Угорщини³⁰.

Науково-технічне співробітництво і обмін передовим досвідом розвивається між Радянським Союзом та Угорською Народною Республікою досить успішно. За період з 1948 по 1961 рік СРСР передав Угорщині 1517 комплектів технічної документації, зразків промислової і

---

²⁵ Газ. «Луганская правда» від 30 січня і 4 лютого 1960 р.

²⁶ Газ. «Запорізька правда» від 22 травня 1960 р.

²⁷ Газ. «Радянська Донеччина» від 17 травня 1959 р.

²⁸ Газ. «Зоря Полтавщини» від 26 жовтня 1960 р.

²⁹ «Дружба міцніша від сталі», стор. 65.

³⁰ І. Г. Рознер, Угорщина вчора і сьогодні, К., 1962, стор. 61.

сільськогосподарської продукції, в тому числі: 133 проекти на капітальне будівництво, 487 креслень машин і устаткування, 255 комплектів технологічної документації, 642 — відомчої документації, включаючи звіти науково-дослідних інститутів, і 139 зразків продукції³¹. Народна Угорщина за цей же період передала Радянському Союзу (в комплектах) 16 проектів по капітальному будівництву, 243 креслення машин і устаткування, 306 комплектів відомчої документації, 182 — зразки продукції³².

В результаті використання радянського досвіду Угорська Народна Республіка розв'язала ряд важливих науково-технічних і виробничих проблем. Угорська промисловість освоїла, зокрема, радянську технологію ремонту металургійних печей, кокільного литва, виробництва якісних сталей. Досвід Радянського Союзу допоміг налагодити виробництво вітчизняних шарикових і роликових підшипників, що дало змогу значно скоротити їх імпорт з інших країн. Тільки виробництво роликових підшипників, вперше налагоджене на заводі в Дебрецені з допомогою Радянського Союзу, забезпечує угорському народові економію валюти на суму 40 млн. фонтів³³.

У вугільній промисловості угорські спеціалісти застосовують радянський досвід будівництва збагачувальних фабрик, в легкій промисловості — досвід переробки льону³⁴, в електропромисловості — досвід виробництва транзисторів, телевізійних електронно-променевих трубок, в машинобудуванні — досвід виробництва гусеничних тракторів, самохідних комбайнів та багатьох інших видів машин і устаткування³⁵.

СРСР допоміг Народній Угорщині у будівництві Дунайського металургійного комбінату в Дунайвароші — першому соціалістичному місті Угорської Народної Республіки, що виросло на місці колишнього рибацького селища Дунапентеле; в розширенні металургійного заводу імені В. І. Леніна в Діюшдьєрі; в будівництві багатьох підприємств хімічної промисловості, в тому числі

---

³¹ С. Степаненко, вказ. праця, стор. 33.

³² Там же, стор. 35.

³³ К. Ильген, Дружба в действии, М., 1962, стор. 87.

³⁴ Журн. «Коммунист», 1962, № 14, стор. 75.

³⁵ С. Степаненко, вказ. праця, стор. 45.

Боршодського хімкомбінату, бавовняного комбінату в Сегеді та підприємств інших галузей промисловості³⁶.

Угорській Народній Республіці Радянський Союз передав за останні роки, зокрема, технічні проекти по капітальному будівництву вугільних шахт, автоматизованої доменної печі для металургійного комбінату імені В. І. Леніна в м. Мішкольц, механізованих ливарних цехів, бавовноочисного заводу, проект цеху по виробництву фенолу, проект залізобетонних збірних пальово-естакадних мостів, понижуючих підстанцій, лабораторій високих напруг, типові проекти механізованих хлібозаводів; креслення на котли-утилізатори колчеданних печей, що застосовуються при виробництві сірчаної кислоти, на машину напівавтоматичного зварювання арматурних сіток, розрахунки і конструктивні креслення різноманітних трансформаторів, креслення на різні види машин та устаткування (тракторів, комбайнів, вугленавантажувальних машин тощо); технічну документацію на будівництво потужних котлів електростанцій, які працюють на низькокалорійному паливі, документацію на рафінування феррохрому; описи технологічних процесів виробництва цільнозварних суден, окремих вузлів залізничних вагонів, а також велику кількість іншої технічної документації і довідкових матеріалів з питань промисловості, транспорту, сільського господарства та охорони здоров'я³⁷.

Швидкий науково-технічний прогрес Угорської Народної Республіки, в свою чергу, дав можливість Радянському Союзу використати її досягнення при розв'язанні окремих проблем семирічного плану. За період 1948—1961 рр. Народна Угорщина передала Радянському Союзу технічні проекти установок для термоокисного піролізу метану і розділення газів, проект координатної АТС, проект заводу по виготовленню залізобетонних труб за допомогою центрифугування, проект цеху дерев'яностружкових плит, робочі креслення основних апаратів установки по регенерації аміачно-мідного розчину, технічну документацію на гідравлічні приводи для кранів і транспортних установок, робочі креслення пневма-

---

³⁶ К. Ильген, вказ. праця, стор. 87.

³⁷ С. Степаненко, вказ. праця, стор. 44—45; Н. И. Иванов, вказ. праця, стор. 230—231.

тичної апаратури для металорізальних верстатів, опис технологічного процесу і креслення загальних видів устаткування для гарячої накатки зубчатих коліс та іншу технічну документацію на виробництво деяких видів устаткування для вугільної, металургійної, електротехнічної та легкої промисловості.

В Радянському Союзі використовується, зокрема, угорський досвід безударної правки тонколистових конструкцій з застосуванням точкових нагрівів вугільним електродом з примусовим охолодженням; досвід виробництва гофрованих перегородок, самохідних пловучих кранів, сучасних грязевих насосів, різних медичних препаратів, трубок свічення, радіоламп тощо ³⁸.

Ознайомившись з виробництвом, технологією і конструкцією маневрових тепловозів на угорських заводах, радянські спеціалісти покращили маневрові тепловози, які випускає Муромський завод імені Дзержинського. Реконструкція проштовхувального стану на Новотрубному заводі на основі досвіду, запозиченого в Угорщині, підвищила його продуктивність на 13 процентів, а також покращила якість труб і набагато скоротила втрати металу ³⁹.

Взаємне відрядження спеціалістів для ознайомлення з виробничими, науково-технічними досягненнями має дуже важливе значення для прискорення розвитку економіки соціалістичних країн.

Угорські спеціалісти приїжджають в Радянський Союз для вивчення науково-технічних досягнень і виробничого досвіду в галузі видобутку вугілля, енергетики, в галузі радіотехніки, ливарної справи, будівництва, легкої промисловості, сільського господарства, охорони здоров'я і таке ін. Після 1950 р. понад 1100 спеціалістів для різних галузей народного господарства УНР пройшли підготовку в Радянському Союзі ⁴⁰.

Спеціалісти верстатобудівної промисловості Угорщини, зокрема, використали радянський досвід при удосконаленні токарного верстата моделі «УЕ-280», що дозволило знизити його собівартість на 22 проценти, і при удосконаленні технології виробництва токарного верста-

---

³⁸ С. Степаненко, вказ. праця, стор. 45.

³⁹ Журн. «Коммунист», 1962, № 14, стор. 76.

⁴⁰ К. Ильген, вказ. праця, стор. 87.

та моделі «Е-320». Радянський досвід був використаний Угорщиною при модернізації сірчанокислотних заводів, в цукровій промисловості та при одержанні пеніциліну та стрептоміцину⁴¹.

За період 1949—1959 рр. в Народній Угорщині побувало понад 900 радянських спеціалістів, які ділилися своїм досвідом і знайомилися з науково-технічними досягненнями окремих галузей угорської промисловості і сільського господарства⁴².

Все ширше розгортається співробітництво споріднених науково-дослідних і проектних установ СРСР та Угорщини. Взаємні поїздки наукових співробітників, обмін науковими працями, проведення спільних нарад з найважливіших питань науки і техніки сприяють спільному розв'язанню окремих науково-технічних проблем в машинобудівній, гірничорудній, хімічній, енергетичній, металургійній промисловості.

Так, наприклад, співробітничать між собою радянський Інститут консервної і овочесушильної промисловості і відповідний інститут Угорської Народної Республіки.

Важливу роль в радянсько-угорському науково-технічному співробітництві і обміні передовим досвідом в галузі промисловості та сільського господарства відіграє Українська Радянська Соціалістична Республіка.

Особливо міцні зв'язки встановилися між запорізькими та угорськими металургами. Багато спеціалістів з Дунайського металургійного комбінату побували на заводах «Запоріжсталь» і «Дніпроспецсталь», де на робочих місцях операторів, сталеварів, слюсарів та електриків вони практично вивчали передові методи виробництва і організацію праці українських металургів. Тільки в період з серпня по листопад 1959 р. в тонколистовому цеху заводу «Запоріжсталь» проходив виробничу практику 41 прокатник з Дунайварошського металургійного заводу «Дунайвашью». Серед тих, хто вдосконалював свої знання на «Запоріжсталі», були кращі люди угорських металургійних підприємств — технолог Імре Шип'є, механік Тібор Шмідт, заступник директора заводу «Дунайвашью» Фахер Антал, начальник

---

⁴¹ С. Степаненко, вказ. праця, стор. 52.

⁴² С. Журба, Братерське співробітництво, К., 1960, стор. 52.

одного з цехів цього заводу Золтан Надь та багато інших.

Від'їжджаючи на батьківщину, угорські металурги залишили у заводській книзі відгуків такий запис: «Від імені угорської делегації, що вивчає тонколистовий цех заводу «Запоріжсталь», дякуємо дирекції заводу і всім товаришам, які під час нашого перебування допомогли нам освоїти передову технологію. Наша делегація дуже задоволена дружнім прийомом і ще раз переконалася в тому, що справа побудови соціалізму в нашій країні близька серцям радянських людей». Частими і бажаними гостями на «Запоріжсталі» бувають також і металурги Чепельського металургійного комбінату, вчені будапештських проектних та науково-дослідних інститутів⁴³.

Металурги Запоріжжя, в свою чергу, відвідують угорських друзів. Так, в складі туристського поїзда дружби, який віз в Угорщину на зустріч нового 1961 року 350 радянських громадян, було і 36 запорізіців і серед них: газівник доменного цеху «Запоріжсталь» М. П. Носенко, вальцювальник прокатного цеху «Дніпроспецсталь» Ф. Я. Кавун, бригадир електропечі метизного заводу К. Х. Хафізов, старший оператор слябінга «Запоріжсталь» С. П. Новик та інші. Українські металурги відвідали Чепельський металургійний комбінат, заводи Дунайвароша, Егера та інших угорських промислових центрів, познайомилися з новобудовами і державними господарствами країни⁴⁴.

Індустріальна Харківщина також зв'язана міцними узами дружби з угорськими друзями. На початку січня 1960 р. велика група спеціалістів-металургів з УНР знайомилася на підприємствах Харкова з ливарним устаткуванням для верстатобудівної промисловості. Інженери й робітники Харківського тракторного заводу та верстатобудівного заводу знайомили своїх угорських колег з ливарним виробництвом, розповідали про нове устаткування, про нові технологічні процеси⁴⁵.

Всім, що є нового, прогресивного в радянській коксохімічній промисловості, ділиться з своїми угорськими

---

⁴³ Газ. «Запорізька правда» від 15 грудня 1959 р., від 3 квітня 1960 р.

⁴⁴ Газ. «Запорізька правда» від 1 січня 1961 р.

⁴⁵ Газ. «Соціалістична Харківщина» від 19 січня 1960 р.

друзями колектив харківського інституту «Діпро-кокс»⁴⁶.

Багато передовиків виробництва київських промислових підприємств виїжджають в Угорську Народну Республіку для передачі досвіду та надання практичної технічної допомоги. Так, наприклад, начальник цеху Київського верстатобудівного заводу Мінченко протягом кількох років працював на багатьох підприємствах Угорщини, допомагав монтувати і налагоджувати верстати, виготовлені Київським верстатобудівним заводом. 12 автосматів і напівавтоматів Київського заводу він змонтував та налагодив на Чепельському металургійному комбінаті. На іншому угорському підприємстві — шарикопідшипниковому заводі — він відрегулював 50 київських агрегатів. Подавав допомогу угорським друзям і інший спеціаліст Київського верстатобудівного заводу — Скачков⁴⁷.

Розвиваються і поглиблюються братерські зв'язки між робітниками Донбасу і трудящими Народної Угорщини. У січні 1959 р. велика група керівних працівників важкої промисловості УНР в складі міністра важкої промисловості Шандора Цотнера, його заступника Дьюлі Секера, начальника управління хімічної промисловості Шандора Горнадя та інших знайомилась з успіхами хімічної промисловості на Рубіжанському хімічному комбінаті, з роботою Лисичанського філіалу науково-дослідного і проектного інституту азотної промисловості⁴⁸. На лисичанському хімкомбінаті угорських гостей з радістю зустрів начальник цеху конверсії тов. Зайцев, який протягом дев'яти місяців брав участь у монтажі і пускові вітчизняних компресорів на одному з хімічних підприємств Угорщини⁴⁹.

Влітку 1962 р. в м. Донецьк прибула делегація партійних працівників Угорської соціалістичної робітничої партії в складі Лайоша Фехера — члена Політбюро, секретаря ЦК УСРП (керівник делегації), Йожефа Шандора — члена ЦК, завідуючого відділом партійних і масових організацій ЦК УСРП, Ференце Червенка —

---

⁴⁶ Газ. «Соціалістична Харківщина» від 1 січня і 6 лютого 1960 р.

⁴⁷ Газ. «Вечірній Київ» від 1 вересня 1961 р.

⁴⁸ Газ. «Луганская правда» від 20 січня 1959 р.

⁴⁹ Газ. «Луганская правда» від 1 травня 1959 р.

члена ЦК, секретаря Будапештського міськкому УСРП, Іштвана Чакі — першого секретаря Сольнокського обкому УСРП, Йозефа Шоцо — першого секретаря обкому партії області Тольна, Оскара Барінкаї — секретаря комісії партійного контролю при ЦК УСРП, Іштвана Бало — заступника завідуючого відділом агітації і пропаганди ЦК УСРП, Ене Амбруша — секретаря Печського міськкому УСРП, Іштвана Ужокі — першого секретаря XVI райкому УСРП м. Будапешта, Йозефа Чонтоша — відповідального співробітника відділу партійних і масових організацій ЦК УСРП і Дьердя Фекете — секретаря посольства Угорської Народної Республіки в Москві. Метою делегації було ознайомлення з роботою промислових підприємств і життям робітників, постановкою партійної роботи на підприємствах і, зокрема, з організацією змагання за комуністичну працю, діяльністю комісій партійного контролю, навчанням у сітці партійної освіти, з життям трудівників українського села.

Друзі з Угорщини побували на Донецькому металургійному заводі, де ознайомилися з роботою листопрокатного цеху, установки безперервної розливки сталі, цікавилися, як живуть і працюють трудівники Донбасу.

На шахті імені Абакумова гості оглянули Палац культури, де їх увагу привернула скульптура Іштвана Сабо «Шахтар», яку автор подарував колективу гірників під час свого перебування у Донбасі.

Трудящі заводу і шахти розповідали угорським гостям, яких успіхів вони досягли в технічному прогресі, як борються за виконання програми будівництва комунізму, накресленої XXII з'їздом КПРС, за зміцнення миру в усьому світі.

У м. Жданові на металургійному заводі імені Ілліча угорська партійна делегація ознайомила з роботою стану «1700», з роботою слябінга, з машинним залом нових прокатних цехів, а також відвідала піонерський табір «Голубок» Ждановського коксохімічного заводу. З життям і працею трудівників села друзі з Угорщини знайомилися на ланах і в селах Мар'їнського району⁵⁰.

Міцні узи дружби зв'язують між собою не тільки промислово розвинені райони Радянської України та

---

⁵⁰ Газ. «Радянська Донеччина» від 17, 19 червня 1962 р.

Народної Угорщини. Вони з'єднують і шостинських хіміків на Сумщині з угорськими хіміками, робітників і селян Херсонщини — з трудящими угорської області Зала, колективи підприємств м. Одеси — з багатьма підприємствами УНР.

Так, наприклад, в кінці 1960 р. на Шостинському хімічному заводі кілька днів перебувала делегація угорських кіноплівочників у складі інженера міністерства важкої промисловості Каміла Восатка, начальника технічного відділу кіноплівочного заводу «Форте» Кароля Ритлопа, керівника дослідної лабораторії Імре Берті та інженера Міклоша Сюча.

Гості з Угорщини відвідали майже всі цехи, ознайомились з виробничими процесами, технологією виготовлення кіноплівок. Трудящі підприємства з щирим серцем і великою гостинністю зустрічали угорських друзів, розповідали їм про все нове в житті свого заводу, ділилися досвідом роботи. Залишаючи завод, інженер Міклош Сюч сказав: «Ми щиро дякуємо вам, дорогі друзі, за гостинність, за дружнє ставлення до нас. Нам дуже сподобався завод. Це підприємство високої культури виробництва, а головне — у вас чудові люди, чуйні, працюючі»⁵¹.

Навесні 1961 р. в Херсоні було створено обласне відділення Товариства радянсько-угорської дружби, і незабаром дружні зв'язки між херсонцями і трудящими угорської області Зала, як те молоде деревце, глибоко пустили своє коріння. Спочатку у місто Залаегерсег поїхала делегація херсонців, де їм була влаштована тепла зустріч. Повернувшись додому, трудящі Херсонщини почали листуватися з колективами промислових підприємств, установ, кооперативів області Зала. Одними з перших надіслали листи в Угорщину робітники херсонської швейної фабрики «Більшовичка», заводу карданних валів, колгоспники артїлі «Грузія» Генічеського району, працівники Херсонської лінійної лікарні водників.

Незабаром на адресу Херсонського обкому КПУ і облвиконкому прийшов лист від першого секретаря обкому партії області Зала Івана Дарабоша, голови облвиконкому Лайоша Тьорьока, голови обласної організації

---

⁵¹ Газ. «Ленінська правда» від 18 грудня 1960 р.

угорсько-радянської дружби Ерне Габора, в якому вони писали: «Ми впевнені, що більш ретельне ознайомлення з життям один одного зробить більш ширим почуття нашої єдності, зміцнить пролетарський інтернаціоналізм, що є основою соціалістичного табору». Далі в листі повідомлялось, що масштаби промисловості і сільського господарства області Зала значно менші, ніж в Херсонській області. «Заводи у нас працюють добре, — говорить в листі. — Більшість з них устаткована сучасною технікою, але вони менші ваших. Більшість наших виробничих кооперативів переживає ще той період, про який Шолохов писав у своїй книзі «Піднята цілина».

Ми цього року закінчили колективізацію сільського господарства. Тому просимо вас пригадати свій ранній етап розвитку і поділитись досвідом.

Ми багато чекаємо від нашої дружби. Це подібно до того, як молодший брат іде до старшого з запитанням: «Як ти проводиш, брате мій, свої трудові будні? Чому можна у тебе повчитись?» Адже ми хочемо досягти того рівня, якого ви вже досягли, ідучи по шляху побудови комунізму».

Далі угорські друзі розповідали докладно про розвиток промисловості в області Зала, висували пропозиції про засоби зміцнення культурних зв'язків між областями, інформували про підприємства і кооперативи області Зала, з якими трудящі Херсонської області можуть встановити дружні зв'язки. Серед них називали в м. Залаегерсег такі підприємства: конфекційну фабрику, завод молочних продуктів, завод кафельних печей, мебльову фабрику, нафтоперегінний завод; в м. Надьканіже — Задунайський машинобудівний завод нафтової промисловості, скляний завод, пивоварний завод, Задунайське підприємство по бурінню нафтових свердловин, нафторозробки в Надьланделі, Базакереті і Ловасі.

Серед сільськогосподарських колективів згадувались в листі держгоспи в селах Бак, Андрошхиді, Заласентгроті та виробничі кооперативи «Уй баразда» в Заласентгроті, «Беке» в Пельощці, імені Кошута в Заласентбаджі. Зокрема, вносились пропозиція, щоб колгоспники генічеської артлі «Грузія» подружилися з селянами виробничого кооперативу «Уй баразда», де вирощується багато винограду й фруктів, а Херсонський завод карданних валів зав'язав листування з Задунай-

ським машинобудівним заводом нафтової промисловості, який неодноразово завойовував звання передового підприємства, де багато бригад носять почесне звання бригади соціалістичної праці⁵².

Дружба херсонців з трудящими області Зала Народної Угорщини з кожним роком поширюється і поглиблюється.

Дружні зв'язки встановилися між багатьма підприємствами українського міста-героя Одеси і колективами трудящих Угорської Народної Республіки. Ще у 1956 р. виконком міської Ради угорського міста Сегед звернувся до виконкому Одеської міськради з пропозицією встановити дружні зв'язки.

В день 15-річчя Угорської Народної Республіки в Одесі було створено відділення Товариства радянсько-угорської дружби.

В Одесі часто гостюють делегації з м. Сегед, інженери машинобудівних і харчових підприємств, лікарі, вчені, селекціонери. Творча дружба з своїми угорськими колегами встановлена співробітниками Всесоюзного інституту селекції і генетики імені академіка Т. Д. Лисенка та вченими інституту очних хвороб і тканевої терапії імені В. П. Філатова. В м. Залаегерсегі очне відділення обласної лікарні теж носить ім'я В. П. Філатова⁵³.

Часто відвідують Угорщину спеціалісти сільського господарства України, де діляться з своїми угорськими братами передовими методами господарювання. Весною 1958 р. Народну Угорщину відвідав бригадир тракторної бригади колгоспу «Україна» Кіровоградського району Володимир Мельниченко з метою поділитися з угорськими друзями досвідом квадратно-гнездового вирощування кукурудзи. «В кооперативі «Беке», що означає «Мир», — розповідав Мельниченко, — я з таким же старанням, як і на полях свого колгоспу «Україна», посіяв 100 хольдів кукурудзи. Ця плантація стала наочним посібником для членів молодого кооперативу. Вони переконалися, що радянські передові методи вирощування «королеви полів» дуже вигідні, і весною 1959 року знову заярсили мене до себе». Тракторист Мельниченко знову потрапив у той самий кооператив

---

⁵² Газ. «Надніпрянська правда» від 13 червня 1961 р.

⁵³ Газ. «Чорноморська комуна» від 4 квітня, 25 травня 1961 р.

«Беке», де він був рік тому і дуже зрадів зустрічі з друзями. Голова кооперативу Йозеф Добраї, молодий механізатор Імре, директор МТС Дюла Пінтер, всі угорські селяни тепло зустріли українського бригадира і заявили: «Ми вважаємо тебе членом свого кооперативу», а Мельниченко відповів, що йому дуже приємно, що зростає сім'я селян-колективістів і у братніх країнах, що він пишається радянськими людьми, які першими проклали шлях до колективного життя на селі⁵⁴.

Міцна братерська дружба зв'язує колектив Одеської джутової фабрики з джувівцями братньої Угорщини.

В листі, підписаному бригадиром Іштваном Лачаном, техніком-механіком Шандром Ловаї, інженером-механіком Іштваном Мольнаром та іншими, який надійшов на адресу Одеської джутової фабрики з льонопрядильної фабрики м. Сегед, угорські друзі писали: «На нашій фабриці створено першу бригаду соціалістичної праці. Ми просимо допомогти нам зв'язатися з вашою бригадою комуністичної праці.

Вважаємо, що така дружба принесе нам велику користь».

Лист-відповідь зразу ж надіслали угорським друзям прядильниці бригади комуністичної праці помічника майстра Альфреда Трушковського, які перші серед текстильників Одеси піднесли прапор змагання за комуністичний труд⁵⁵.

Угорські спеціалісти — інженери Міклош Лакуш і Антал Ліпард приїжджали в кінці 1960 р. на Котовський птахокомбінат з метою наладки і випробування угорського рефрижератора «Ікарус», виготовленого для українського підприємства чепельськими металургамі. Інженери з Угорщини розповіли про свій досвід роботи, про технічні новини. «Ми вдячні угорським інженерам, — говорить техкерівник комбінату Панкратов. — Тепер вже самі зможемо провадити профілактичний ремонт»⁵⁶.

Інженер Будапештської центральної науково-дослідної лабораторії вимірювальної техніки Кемені Тамаш, який з групою представників угорської вимірювальної промисловості відвідав влітку 1960 р. Одеський завод

---

⁵⁴ Газ. «Кіровоградська правда» від 28 вересня 1960 р.

⁵⁵ Газ. «Чорноморська комуна» від 5 квітня 1961 р.

⁵⁶ Газ. «Чорноморська комуна» від 15 грудня 1960 р.

важкого машинобудування імені Старостіна, розповідав, що з представниками Одеси, зокрема з начальником спеціального конструкторського бюро випробувальних машин В. А. Ковалем, він познайомився на конференції з питань вимірювальної техніки, яка відбулася у Будапешті. «Нова зустріч, — відзначив Тамаш, — була дуже приємна і корисна. Я зміг переконатися у великих успіхах одеських конструкторів»⁵⁷.

Справжня виробнича дружба встановилася між суднобудівниками верфі імені Георгіу-Деж в Угорщині та колективом Одеського судноремонтного заводу № 2 Чорноморського пароплавства, який дообладнує судна, що споруджуються в Будапешті для Чорноморського, Камчатського, Латвійського та Далекосхідного пароплавств⁵⁸.

Угорська Народна Республіка — безпосередній сусід Радянської України, тому останнім часом набула ширшого розвитку одна з форм братерських зв'язків українських трудящих з угорськими — дружба і співробітництво прикордонних областей — Закарпатської і Саболч-Сатмарської.

Взаємний активний обмін делегаціями дає можливість встановлювати особисті контакти, безпосередньо і конкретно ділитись виробничим досвідом. Так, наприклад, закарпатці, побувавши в Саболч-Сатмарській області, переконалися в тому, що культура садівництва в угорських друзів і, відповідно, урожайність садів значно вища, ніж на Закарпатті. Цінний досвід сусідів українські садоводи вивчають і впроваджують у себе. Це знайшло свій прояв, зокрема, в закладці спільними силами Саду Дружби площею 13 га на радянсько-угорському кордоні⁵⁹.

В економічних зв'язках Закарпатської і Саболч-Сатмарської областей особливо важливою галуззю є харчова і будівельна промисловість, а в сільському господарстві — садівництво і виноградарство.

В харчовій промисловості Саболч-Сатмарської області запроваджено багато процесів і методів, запозичених з угорської промисловості.

---

⁵⁷ Газ. «Чорноморська комуна» від 12 липня 1960 р.

⁵⁸ Газ. «Чорноморська комуна» від 6 квітня 1960 р.

⁵⁹ Збірник «Дружба. Družba. Barátság. Prietenie», Ужгород, 1961, стор. 19. (Далі — «Дружба...»).

чених у закарпатців в результаті взаємних відвідин. Так, наприклад, угорські друзі застосовували радянський технічний досвід при будівництві заводу знесення Нірбогданського підприємства нафтової промисловості. Фабриці металевих конструкцій м. Кішварда радянські спеціалісти допомогли в удосконаленні виробництва радіаторів та казанів.

Делегації угорських селян, які відвідали Ужгородський район, ознайомились з рядом удосконалених сортів рослин, з продуктивними породами тварин, з формами організації праці, з комплексно-механічними процесами, з типами машин тощо. В Угорщині успішно вирощується радянський сорт пшениці «скороспілка», краснодарський соняшник 1646 з великим вмістом олії. «На власному досвіді ми переконалися, — говорить перший секретар Саболч-Сатмарського обкому партії Андрош Бенкеї, — яку велику користь дала робота спільної комісії по захисту рослин і боротьбі з колорадським жуком та американським метеликом. Ведуться спільні дослідження в інтересах розвитку садівництва. Успішні зв'язки двох сусідніх областей в галузі водного господарства, в результаті яких ми змогли велику площу зробити зрошуваною. У розвитку нашого сільського господарства велику роль відіграє застосування техніки. І в цьому відношенні найбільшу допомогу ми одержали від Радянського Союзу. У 1950 році на перший комбайн радянського виробництва, який одержала Чагельська машинно-тракторна станція, дивилися, як на чудо. Сьогодні він уже відомий і застосовується в кожному селі, як і універсальні трактори «Беларусь» і «Владимирец»⁶⁰.

Систематично обмінюються досвідом і партійні працівники Закарпатської і Саболч-Сатмарської областей, обговорюючи методи партійної роботи і різні питання партійного життя. Багатий досвід закарпатців у розвитку сіл, у методах роботи членів Рад тощо перейняли і керівники Рад в Угорщині.

Характеризуючи значення науково-технічного співробітництва і обміну досвідом між Радянським Союзом та Угорщиною, заступник голови Революційного робітничо-селянського уряду Угорщини, член Політбюро

---

⁶⁰ «Дружба...», стор. 51.

УСРП тов. Антал Апро говорить: «В результаті науково-технічного співробітництва встановлюються безпосередні зв'язки і обмін між спеціалістами підприємств, проектних та дослідних інститутів соціалістичних країн. В машинобудівній промисловості, наприклад, тепер відбувається співробітництво між 47 інститутами... Угорський інститут вдосконалення інструментальних верстатів установив зв'язок з відповідними інститутами Радянського Союзу та Чехословаччини і поставив собі за мету — спільними силами сконструювати прецизійні, цілеві та інші прогресивні верстати.

Крім машинобудівної промисловості і в інших галузях — металургійній, хімічній, будівельній — встановилось тісне науково-технічне співробітництво. Воно приносить величезну економію»⁶¹.

Так, угорська промисловість освоїла радянську технологію кокільного литва, ремонту металургійних печей і виробництва якісних сталей, що дало можливість зберегти приблизно 25 млн. форинтів. Застосування на Чепельському заводі досвіду СРСР по багатострум'яній ковці щорічно економить 2 млн. форинтів, а використання радянської технології виробництва автомобільних камер і покришок дозволяє економити 2,5 млн. форинтів. Економію приблизно в один мільйон форинтів щорічно дає і застосування радянського досвіду кріплення лав броньовими щитами на вугільних шахтах Угорщини⁶².

Безплатна передача СРСР Народній Угорщині технічної документації на будівництво теплових електростанцій і на організацію виробництва пеніциліну означала додаткову економію 80 млн. форинтів⁶³.

Як уже згадувалося, в середині листопада 1962 р. була підписана радянсько-угорська міжурядова угода про співробітництво в галузі добування глинозему і виробництва алюмінію, яка вносить корінні зміни в розвиток угорської боксито-алюмінієвої промисловості. У 1980 р. Угорщина буде мати в три рази більше алюмінію, ніж тепер. Для того, щоб одержати таку кількість

---

⁶¹ Газ. «Известия» від 16 грудня 1962 р.

⁶² С. Степаненко, вказ. праця, стор. 71; Н. И. Иванов, вказ. праця, стор. 232.

⁶³ К. Ильген, вказ. праця, стор. 87.

металу, потрібно було б вкласти в розвиток алюмінієвої промисловості 30 млрд. форинтів⁶⁴.

Значна економічна ефективність і від використання угорського досвіду в народному господарстві Радянського Союзу. Так, в результаті реконструкції проштовхувального стану на одному з радянських заводів на основі запозиченого в Угорщині досвіду, його продуктивність підвищиться на 13 процентів, що означатиме приблизно 300 тис. крб. щорічної економії. Крім того, поліпшиться якість труб і скоротяться непродуктивні втрати металу, що дасть сотні тисяч крб. додаткової економії. Застосування угорської технології полірувальних робіт на річкових суднах під час середнього і капітального ремонту дало можливість Міністерству річкового флоту РРФСР одержати економію до 40 тис. крб. на рік⁶⁵.

Таким чином, розвиток науково-технічного співробітництва і обміну передовим досвідом в галузі промисловості і сільського господарства між Радянським Союзом (в тому числі і Українською РСР) та Угорською Народною Республікою є важливою умовою дальшого зміцнення братерських відносин між двома соціалістичними країнами, важливим фактором прогресу їх економіки, серйозною гарантією нових успіхів в боротьбі за побудову соціалізму і комунізму.

Взаємодопомога і економічне співробітництво соціалістичних країн мають принципове значення для досягнення успіхів у створенні матеріально-технічної бази соціалізму і комунізму, для зростання сили і могутності всієї світової соціалістичної системи в ході мирного змагання з капіталізмом. «З усім соціалістичним табором, — говорив тов. Янош Кадар на урочистому засіданні, присвяченому 14-й роковині з дня визволення Угорщини, — нас зв'язують пролетарський інтернаціоналізм, загальна мета побудови соціалізму, плодотворне співробітництво»⁶⁶. «Наша партія вважає своїм інтернаціональним обов'язком у відповідності з інтересами угорського народу зробити на основі наших спільних ідей з свого боку все можливе для зміцнення могутності і єдності соціа-

---

⁶⁴ Газ. «Известия» від 16 грудня 1962 р.

⁶⁵ С. Степаненко, вказ. праця, стор. 71; «Экономическая газета» від 9 квітня 1962 р.

⁶⁶ Газ. «Правда» від 4 квітня 1960 р.

лістичного табору. Ми прагнемо ще більше зміцнити нашу ідеологічну і політичну єдність, наші економічні зв'язки з Радянським Союзом, з усіма соціалістичними країнами»⁶⁷.

Співробітництво трудящих Радянської України з трудящими Угорської Народної Республіки є переконливим доказом великої сили пролетарського інтернаціоналізму, дружби і взаємодопомоги народів світової соціалістичної співдружності.

И. М. КУЛИНИЧ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СВЯЗИ СОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ И ВЕНГЕРСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ

Резюме

Очень важную роль в развитии экономических связей Советского Союза со всеми социалистическими странами играет могучая индустриальная часть единого хозяйственного целого СССР — Украинская ССР, на которую приходится в настоящее время 17% общесоюзной промышленности и около 30% сельскохозяйственной продукции.

Прочные экономические связи установились, в частности, между Советской Украиной и Венгерской Народной Республикой. Эти связи ярко проявляются и в совместном строительстве нефтепровода «Дружба», и в объединении энергосистем, и в сотрудничестве в деле добычи глинозема и производства алюминия и т. д.

Украинская ССР занимает значительное место и в развитии внешнеторговых советско-венгерских связей. Западная граница Советской Украины непосредственно примыкает к Народной Венгрии, а густая железнодорожная сеть позволяет быстро перебрасывать экспортные грузы из промышленных центров республики.

Украинская ССР поставляет ВНР железную руду, уголь, прокат черных и цветных металлов, чугуны, сельскохозяйственные, строительные и дорожные машины, металлургическое, химическое, транспортное оборудование, а также оборудование для горнорудной, легкой и полиграфической промышленности, электрооборудование и др.

---

⁶⁷ Янош Кадар, Отчетный доклад Центрального Комитета Венгерской социалистической рабочей партии VIII съезду партии, Госполитиздат, М., 1963, стор. 13.

Из Венгерской Народной Республики УССР получает морские и речные суда, рефрижераторы, плавучие и порталные краны, различное оборудование, а также товары широкого потребления.

Активно развивается также научно-техническое сотрудничество, обмен передовым опытом в области промышленности и сельского хозяйства между коллективами промышленных предприятий, научно-исследовательских и проектных учреждений Советской Украины и Народной Венгрии.

Сотрудничество и братская дружба трудящихся Советской Украины и Венгерской Народной Республики является убедительным доказательством могучей силы пролетарского интернационализма, дружбы и взаимопомощи народов социалистического содружества.

Г. В. МАРЧЕНКО

Радянсько-угорські культурні зв'язки в перші роки після другої світової війни

Головною рисою нашої епохи, — як вказується в резолюції XX з'їзду КПРС, — є вихід соціалізму за рамки однієї країни і перетворення його в світову систему. Система соціалізму має свої, відмінні від капіталістичної системи, закономірності розвитку. В цих закономірностях проявляються найбільш характерні риси нового суспільно-політичного і державного ладу, які визначають не тільки внутрішнє життя країн соціалістичного табору, а й їх взаємовідносини.

Взаємовідносини широкій дружби, братерської взаємодопомоги і тісного співробітництва, які склались між країнами соціалістичного табору, є цілком закономірним процесом, в основі якого лежать глибокі ідейні і соціально-економічні корені. Вірні ленінським принципам пролетарського інтернаціоналізму, народи країн соціалістичного табору під керівництвом своїх комуністичних і робітничих партій всебічно зміцнюють соціалістичну систему. В цьому зміцненні важлива роль належить культурному співробітництву.

Провідним принципом у взаємовідносинах між Радянським Союзом і Угорською Народною Республікою, як і всіх країн соціалістичного табору, є ленінська ідея пролетарського інтернаціоналізму і дружби народів. В. І. Ленін вчив: «Ми — противники національної ворожнечі, національного розбрату, національної відособленості. Ми — міжнародники, інтернаціоналісти»¹. Від-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 30, стор. 263.

носини, які встановились між Радянським Союзом і Угорською Народною Республікою — це відносини нового типу, відносини братерської дружби і взаємодопомоги, це живе втілення великих ленінських ідей. Вони підпорядковані перемозі і торжеству соціалізму та комунізму і поєднують національні інтереси наших країн з загальними інтересами країн всього соціалістичного табору, з інтересами трудящих всього світу.

Багатогранна і всебічна допомога, дружня підтримка Радянським Союзом Угорської Народної Республіки відіграли вирішальну роль не тільки у відбудові і зростанні її економіки, але і в розвитку передової соціалістичної культури. Відомо, що капіталізм несе людству не тільки економічне і політичне поневолення, але й духовну кабалу. Експлуататорські класи довоєнної Угорщини, позбавляючи народні маси всіх благ науки і культури, тримали трудящих в духовному рабстві і темряві. Використовуючи всі засоби великого апарату пригнічення, брехні і обману, вони намагались отруїти свідомість трудящих мас і позбавити їх не тільки свободи, але й освіти.

Тільки при соціалізмі створились сприятливі умови для духовного зростання народних мас, розквіту наукової і культурної творчості, залучення трудящих до всіх цінностей людської культури. Це яскраво видно по тому гігантському стрибку, який зробив в галузі культури Радянський Союз. Культурна революція в СРСР перевиховала в дусі соціалізму широкі народні маси, допомогла їм подолати елементи приватновласницької психології і позбутись ідеології буржуазного ладу.

Відомо, що Угорщина так само, як і інші соціалістичні країни, дістала від старого буржуазно-поміщицького режиму тяжку спадщину не тільки в галузі економіки, але і в галузі науки, техніки та культури. Спираючись на соціалістичний спосіб виробництва, як основу перебудови всього життя, робітничий клас Угорської Народної Республіки розгорнув велику роботу по здійсненню культурної революції в країні.

За порівняно короткий строк в країні було покладено край привілеям колишніх пануючих класів в галузі освіти. В післявоєнній народно-демократичній Угорщині освіта стала надбанням трудового народу. Про це яскраво свідчать такі факти: під час фашистського режи-

му Хорті в 1937/38 навчальному році в середніх школах навчалось 52 349 дітей, з яких діти трудящих становили лише 4 проценти; в 1956/57 навчальному році в середніх школах республіки навчалось уже 125 500 дітей, з яких 55% — діти робітників і селян. Таке ж становище було і у вищих учбових закладах. В 1937/38 навчальному році з 11 747 студентів вузів тільки близько 3% були діти трудящих, а в 1956/57 році у вузах навчалось вже близько 40 тис. чол., з яких понад 55% — діти робітників і селян².

В 1954 році в країні працювало 2800 кінотеатрів, 10300 бібліотек, 1900 будинків культури і клубів. До послуг населення в Угорській Народній Республіці створена широка сітка обласних, районних і сільських медичних пунктів, диспансерів, поліклінік і лікарень, в яких працює велика армія лікарів. Так, якщо в 1945 році на 10 тисяч приходилось 8 лікарів, то в 1955 році — 13. Число дітей, охоплених яслами, порівняно з довоєнним часом виросло у 18 раз. Щомісячний приріст населення в 1954 році був значно вищим, ніж у будь-який час за останні 40 років³.

Культурна революція в Угорській Народній Республіці, як і в інших країнах народної демократії, здійснюється в надзвичайно сприятливих умовах. Угорщина у своїй діяльності спирається на багатий досвід Радянського Союзу. Культурні зв'язки, які встановились між Радянським Союзом і Угорською Народною Республікою, корінним чином відрізняються від зв'язків між капіталістичними країнами.

В капіталістичному таборі найбільш сильні імперіалістичні держави насильно насаджують свою культуру слабим і залежним країнам, експортують і нав'язують їм свій спосіб життя. Культурні відносини країн соціалістичного табору мають на меті всебічно зміцнювати дружбу, співробітництво і взаємне збагачення духовної культури кожної нації. Марксизм-ленінізм вчить, що культура кожного народу і кожної нації має свої самобутні і яскраві специфічні особливості, свої характерні історичні традиції і своєрідні риси, властиві тільки

---

² Информационный бюллетень ЦК ВСРП, № 2, 1957, стор. 5.

³ Белла Иллеш, Славное десятилетие. Газ. «За прочный мир, за народную демократию» від 1 квітня 1955 р.

даній нації. Тому кожна нація, незалежно від того, велика вона чи мала, розвиває і збагачує свою національну культуру, вносячи тим самим свій вклад в загальну культурну скарбницю людства.

Комуністична партія Угорщини з першого дня перемоги народно-демократичної революції розгорнула велику і енергійну боротьбу за повне торжество матеріалістичного світогляду, соціалістичної ідеології і моралі. Вона приділяла особливу увагу вихованню трудящих в душі соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, в душі поваги до культури і традицій інших народів, в душі дружби і тісного співробітництва всіх рас і націй, що населяють земну кулю.

Соціалістична ідеологія, як ідеологія робітничого класу, є могутньою зброєю визволення трудящих від соціально-економічного, національного і духовного поневолення. Велика сила соціалістичної ідеології в її визвольній суті, глибокій науковості і прогресивності, в тому, що вона відіграє вирішальну роль не тільки в перемозі соціалістичної революції, але і в будівництві та вдосконаленні нового суспільно-політичного ладу — соціалізму.

Марксизм-ленінізм, являючи собою головну силу і гарантію прогресу, дістав широке розповсюдження серед трудящих Угорщини, став могутньою зброєю в їх боротьбі за побудову соціалізму. Народно-демократична революція в Угорщині, як і в інших країнах народної демократії, одночасно була і духовною революцією. Вона зробила великий перелом не тільки в економічному і політичному житті країни, але і в умовах життя трудящих, у вихованні їх свідомості.

З першого дня визволення Радянський Союз встановив з Угорщиною братерські, дружні відносини, ґрунтовані на ленінських принципах рівноправності і взаємодопомоги. Трудящі Радянського Союзу і Угорщини усвідомили, що співробітництво, тісні політичні, економічні і культурні зв'язки, які склались між нашими країнами, множать сили всього соціалістичного табору.

Радянсько-угорські культурні зв'язки, які встановились після другої світової війни, беруть свій початок з глибини віків і мають славу історію. Передова, прогресивна громадськість обох країн завжди проявляла взаємну зацікавленість культурним і духовним життям.

До визволення Угорщини від фашизму між нашими народами не було сприятливих умов для широкого культурного обміну і постійних зв'язків. Така можливість створилась тільки після ліквідації фашистсько-хортистського режиму і перемоги народно-демократичного ладу.

Зрозуміло, що після визволення Угорщини Радянською Армією, угорський народ виявив бажання якнайближче ознайомитись з економічним, політичним і культурним життям радянського народу, ознайомитись з тим, як живе і працює народ, що перший приступив до побудови комуністичного суспільства.

З кожним післявоєнним роком розширювались і зміцнювались радянсько-угорські культурні зв'язки. Велику роль в цьому відіграло Угорсько-радянське товариство, яке було створене в червні 1945 року. Угорсько-радянське товариство, що налічувало в своїх рядах понад 1,5 мільйона чоловік, знайомило і знайомить широкі народні маси Угорщини з життям народів СРСР, з їх наукою, літературою і мистецтвом, з побутом радянських людей, з грандіозними планами будівництва комунізму в нашій країні.

Культурні зв'язки, які встановились між Радянським Союзом і Угорською Народною Республікою, відповідають життєвим інтересам обох народів і допомагають їм краще зрозуміти і оцінити один одного. В Угорській Народній Республіці, як і в інших країнах народної демократії, стало чудовою традицією проведення щорічних місячників дружби з СРСР. Місячники угорсько-радянської дружби, що приурочуються до річниці визволення Угорщини від фашистських загарбників, стали справжнім святом двох братніх народів.

Щороку в дні місячника Угорсько-радянське товариство разом з іншими організаціями проводить вечори, лекції і доповіді, присвячені СРСР, експонує численні виставки, які характеризують величезні досягнення СРСР в галузі економіки, науки, літератури і мистецтва.

В міроприємствах, які організуються в період місячників угорсько-радянської дружби, беруть участь численні делегації партійних, радянських, профспілкових, науково-технічних, мистецьких та інших організацій СРСР, які обмінюються досвідом і допомагають угорським трудящим використати його в своїй повсякденній роботі.

Радянські артисти влаштовують для угорських друзів концерти. В них брали участь: струнний квартет Московської філармонії, Державний ансамбль народного танцю СРСР, Державний хор російської пісні під керуванням О. Свешникова, Ансамбль народного танцю Молдавської РСР, артисти цирку та інші художні колективи, які користувалися широкою популярністю і гарячою любов'ю угорського народу. Великим успіхом користувались серед угорців виступи солістів Великого театру СРСР М. Рейзена, А. Огнівцева, М. Плісецької, Лауреата Ленінської премії С. Ріхтера, Народного артиста СРСР С. Бондарчука, артистки Н. Гребешкової та ін.

В дні місячника 1955 р. Угорсько-радянське товариство спільно з міністерством охорони здоров'я провело в Будапешті наукову конференцію, присвячену вченню академіка Павлова, а також вечори пам'яті А. Макаренка і Т. Шевченка. Влітку 1955 року в Будапешті було проведено шаховий матч СРСР — Угорщина.

Постійне місце в репертуарі найбільших театрів країни займає радянське мистецтво, яке захоплює глядачів своєю демократичністю і вірою в творчі сили народу. В Будапештському оперному театрі, поряд з національними операми Ф. Еркеля, З. Кодай та ін., велике місце займають твори російських і радянських композиторів — Бородіна, Мусоргського, Чайковського, Афанасьєва, Прокоф'єва, Дунаєвського, Мейтуса та ін. В національному театрі ставляться п'єси М. Горького, О. Островського, А. Чехова.

Не тільки професійні, але й самодіяльні театри, хори і танцювальні колективи Угорщини мають в своєму репертуарі радянські п'єси, пісні і танці. Так, чоловічий хор Мезегурського будинку культури виконує російські та українські пісні, а театральний колектив цього ж будинку 25 разів показав оперету Дунаєвського «Вільний вітер». Хор музичної школи в Бекештархоші виконує такі російські народні пісні, як «Лучинушка», «Рябина», «Однозвучно гремит колокольчик» та ряд інших.

Трудящі Радянського Союзу в свою чергу виявляють великий інтерес до музичної класики угорського народу. Так, Новосибірський державний театр опери та балету в 1954 році поставив оперу видатного угорського композитора ХІХ ст. Ф. Еркеля «Банк Бан». Ця опера була

поставлена вперше в Будапешті ще в 1861 р., в тяжкі роки австрійського гніту. Вплив цієї опери був дуже великим. Передова громадськість Угорщини черпала силу і надії в гарячих патріотичних словах героя опери, в пристрасних піснях Петура, в боротьбі героїв твору проти габсбурзького гніту. Опера була заборонена і стала йти знову тільки в роки народно-демократичного ладу. Вона показується в дні національних свят, виховуючи трудящих в дусі патріотизму і відданості любимій батьківщині. «Нас, угорців, особливо радує, — писав Ласло Мараз, — що Новосибірський театр опери і балету поставив саме цю оперу»⁴.

Традиційним в дні місячника угорсько-радянської дружби стало проведення кінофестивалей, які знайомлять трудящих з кіномистецтвом обох країн. Радянські глядачі люблять і високо цінять кіномистецтво Угорщини, його видатних майстрів. За останні роки в СРСР з успіхом демонструвалось понад 30 угорських кінофільмів і серед них: «П'ядь землі», «Анна Сабо», «Щастя Катерини Кіш», «Жінка відправляється в дорогу», «Мишка-аристократ», «Наречена героя», «Новачки на стадіоні», «Яніка», «В одному універмазі», «День гніву», «Будапештська весна» та ін. Ці фільми присвячені важливим подіям сучасного суспільно-політичного життя, темам розвитку народно-демократичного ладу та історичному минулому країни. Всі вони по-своєму хвилюють і радують радянських людей.

Великий інтерес виявляють угорці до радянських кінофільмів. У дні місячника квитки на радянські кінофільми розпродаються на 2—3 тижні наперед.

Щороку в Угорщині проходять традиційні свята радянської книги. Під час цих свят в багатьох містах і селах організовуються виставки радянської книги, книжкові базари, читальні конференції.

Російська і українська дожовтнева література була відома в Угорщині ще з XIX століття. Вже в другій половині XIX ст. і на початку XX ст. на угорську мову були перекладені твори Пушкіна, Гоголя, Тургенева, Гончарова, Достоевського, Чехова та багатьох інших класиків російської літератури. На сценах угорських театрів з незмінним успіхом йшли «Ревізор» Гоголя,

---

⁴ Газ. «Советская культура» від 27 липня 1954 р.

«Гроза» Островського, драматичні композиції «Воскресіння» Л. Толстого, «Обломов» Гончарова та ін. Серед репертуару оперних театрів — «Князь Ігор» Бородіна, «Хованщина» Мусоргського та багато інших творів російських композиторів.

Російська громадськість також високо цінила передову, прогресивну літературу Угорщини, зокрема волелюбні твори Шандора Петефі, вірші якого російською мовою були вперше опубліковані в журналі «Современник». Широкою популярністю в Росії користувались угорські рапсодії Ліста, полотно Мункачі та ін.

Революційне піднесення, яке почалось в 60-х роках ХІХ століття в Росії, діяльність Чернишевського, Герцена, Шевченка, Франка мали великий вплив на угорських літераторів, які в ряді своїх творів відгукуються на російські події. Так, один з талановитих авторів історичних романів Йокай Мор в творі «Свобода під снігом» висвітлив повстання декабристів у 1825 році в Петербурзі і на Україні. В «Романі майбутнього століття» він подає картини неминучої революції в Росії.

Передова, прогресивна громадськість Росії і України завжди з пошаною і любов'ю ставилась до багатой літератури угорського народу, перекладаючи ряд творів на російську і українську мови. Особливо багато в цьому напрямку зробив І. Франко, який добре знав угорську культуру. Він не один раз був в Угорщині, писав оповідання на угорські теми, перекладав на українську мову романи Йокай Мора, твори Віктора Ракоші, робив все для того, щоб ознайомити угорців з українською літературою.

З творів І. Франка на угорській мові ще в 1902 році були видані оповідання «Гриць і Панич», «До світла», а в 1916 році — «Історія моєї січкарні», вірш «Каменярі» та ін.⁵

Видатний український поет-революціонер Павло Грабовський, перебуваючи на засланні в далекому Якутську, перекладав твори Шандора Петефі, Кароля Кішфалуд, Йожефа Єтвеш, Емілія Абрань та інших, надсилаючи рукописи у львівські журнали⁶.

⁵ Журн. «Венгерские новости», № 9, 1956, стор. 14.

⁶ Г. Назаренко, Українсько-угорські культурні відносини, журн. «Сучасне і майбутнє», № 12, 1947, стор. 32.

Особливо багато перекладів з угорської мови на мови народів СРСР, в т. ч. і на українську мову, було зроблено за роки Радянської влади. Серед них: твори Андора Габора, Мадерс Емілія, Бела Іллеша, Шандора Петефі та ін. Широкою популярністю серед трудящих СРСР, а особливо серед українського народу, користувались і користуються переклади творів видатного угорського письменника Мате Залка, зокрема його «Добердо», «Село за туманами», «Про вітчизну», «Ходя» та інші.

В свою чергу, на угорську мову були перекладені окремі твори Т. Г. Шевченка, які користувались особливою популярністю серед прогресивної громадськості Угорщини. Перші згадки про Т. Г. Шевченка в угорській пресі появились ще в 1865 році. Починаючи з перших років ХХ ст., ім'я Шевченка все частіш появляється на сторінках угорської преси. Його твори «Заповіт», «Кавказ» та інші були надруковані в журналах «Кепеш вашарнап», «Елет». В журналі «Кепеш вашарнап» в квітні 1914 року була надрукована велика стаття про життя і творчість Т. Г. Шевченка, автор якої називав Шевченка українським Петефі і засуджував царизм, який заборонив відзначити 100-річчя з дня народження поета⁷.

В післявоєнний час на угорську мову були перекладені твори І. Франка, В. Стефаніка, П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, А. Малишка, О. Гончара та інших українських письменників і поетів.

До свого визволення угорський народ не мав можливості широко знайомитись з дожовтневою і радянською літературою, бо хортисти забороняли її. Тільки після визволення трудящі Угорщини дістали можливість задовольнити свій великий попит на радянську літературу, інтерес до якої ще більше зріс.

Про великі запити на російську класичну і радянську літературу в Угорській Народній Республіці свідчать все зростаючі тиражі видань на угорській мові.

Секрет величезного розповсюдження радянської літератури в УНР полягає в тому, що угорський народ бачить в ній відображення свого теперішнього і майбутнього життя. Цим, власне, пояснюється, що в УНР (з

---

⁷ Журн. «Венгерские новости», № 3, 1956, стор. 10.

дня визволення країни і до 1-го січня 1955 року) вида-
но понад 6200 назв творів російських і радянських пись-
менників загальним тиражем 40 мільйонів примірників⁸, серед яких твори видатних російських і радянських
письменників: О. Пушкіна, Л. Толстого, І. Тургенева,
М. Некрасова, А. Чехова, М. Горького, М. Шолохова,
О. Фадеева, В. Ажаєва та багатьох інших.

Радянський народ завжди проявляв і проявляє вели-
кий інтерес до угорської літератури, до всього, що дб-
рого угорцям. «Радянські люди, — відзначав М. С. Хру-
щов на зустрічі з вченими Угорської Академії наук, — з
великою увагою відносяться до багатой і самобутньої
культури Угорщини, високо цінять досягнення угорської
науки, знають і люблять твори кращих представників
угорської літератури і мистецтва»⁹.

В СРСР з 1917 року по 1954 рік 350 разів видава-
лись твори 31 угорського письменника на 22 мовах, за-
гальним тиражем 6254 тис. примірників¹⁰. Лише за ос-
тання роки в СРСР було видано значну кількість пере-
кладів угорських творів, серед яких — твори Шандора
Петефі, Ендре Аді, Йожефа Атілли, Ерне Урбана, Бели
Іллеша, Шандора Надь та інших.

В жодній країні світу, крім Угорщини, творчість
Шандора Петефі не дістала такого широкого розпов-
сюдження, як в СРСР. Чотирьохтомне зібрання творів
Ш. Петефі, яке випущено видавництвом художньої лі-
тератури в 1935 р., принесло багато радості і естетичної
насолоди радянським читачам. Пристрасна і правдива,
полум'яна поезія Петефі, в якій втілені любов до Угор-
щини, мрії про щастя і братерство людей, не може не
хвилювати читачів.

За останні роки однією з форм зміцнення угорсько-
радянської дружби і культурного співробітництва стали
особисті контакти, в яких беруть активну участь уже не
окремі учені, артисти, художники, а цілі колективи тру-
дящих. Так, з метою ознайомлення з життям радянських
людей, їх досягненнями в галузі науки і культури, СРСР
відвідали десятки делегацій угорських робітників, селян,
діячів науки і мистецтва. За цей же час немало деле-

⁸ Газ. «Szabad nép» від 11 червня 1955 р.

⁹ Газ. «Правда» від 10 квітня 1958 р.

¹⁰ Газ. «Вечерняя Москва» від 14 березня 1954 р.

гацій УНР побувало і на Україні, а представники СРСР, в тому числі і України, побували в братній Угорщині. З кожним роком все збільшується кількість зарубіжних гостей, які відвідують Україну. Так, якщо в 1956 році Радянську Україну відвідало 407 чужоземних делегацій, з них 267 делегацій країн народної демократії¹¹, то в 1957 році їх було вже 800, серед яких було багато делегацій і угорських трудящих. На Україні побували діячі угорської науки, культури, літератури, кінематографії, архітектури, делегації молодіжних і спортивних організацій, представники робітників і селян. Повернувшись на батьківщину, вони несли правду про нашу країну, її науку і культуру. Так, прощаючись з робітниками м. Києва, угорський робітник Лайош Комаромі заявив: «Я багато нового і цікавого побачив у вас. Коли я повернуся у Будапешт, розповім про все своїм товаришам. Наша дружба, дружба простих людей, — справжня, щира. Вона допоможе нам у праці, в нашому рості»¹².

В 1955 році Угорська Народна Республіка відзначала 10-річчя свого визволення від німецько-фашистського панування. В цей день трудящі Угорщини з особливою любов'ю звертали свої погляди до Радянського Союзу, який допоміг їм в тяжку годину, а потім, як близький друг і брат, подає допомогу в будівництві соціалізму. «Ми приїхали до Радянського Союзу в знаменні дні святкування 10-річчя визволення нашої країни славною Радянською Армією від панування німецько-фашистських окупантів, — писав у квітні 1955 року керівник делегації діячів угорської культури Йозеф Дорваш. — Увесь наш народ з почуттям глибокої вдячності згадує героїчних воїнів Радянської Армії, які принесли нам щастя і свободу, відкрили шлях до натхненної творчої праці»¹³.

Небувалого рівня розвитку досягла дружба і співробітництво угорського народу з сусіднім українським на-

---

¹¹ М. Іваницький, «Братерські зв'язки і співробітництво Радянської України з країнами народної демократії», К., 1957, стор. 9.

¹² М. Гершуні, «Зарубіжні делегації про Радянську Україну», К., 1955, стор. 74.

¹³ Там же, стор. 83.

родом. Починаючи з кінця 1955 року, паралельно з місячником угорсько-радянської дружби, проводиться і «Тиждень Радянської України», який ставить своїм завданням ще глибше і ширше ознайомити угорський народ з життям і успіхами трудящих України. Проведення «Тижня Радянської України» в Угорщині є ще одним яскравим свідченням дружніх відносин і братерського співробітництва угорського і радянського народів, свідченням великого інтересу угорських трудящих до економічного і культурного життя України.

За роки, які пройшли після визволення Угорщини і встановлення там народної влади, культурні угорсько-радянські зв'язки значно розширились. Вони здійснюються по лінії науково-дослідних установ, взаємообміну науковими досягненнями і літературою, мистецькими і молодіжно-спортивними колективами, виставками образотворчого мистецтва.

Вже в 1945 році Українське товариство культурного зв'язку з закордоном (УТКЗ) надіслало в Угорщину тисячі примірників політичної і художньої літератури. Попит на українську літературу особливо зріс після перебування діячів української культури в 1945 році в Угорщині. Голова Угорського товариства культурного зв'язку з СРСР в грудні 1945 року звернувся з листом до УТКЗ, в якому писав: «Ми зробили все можливе, щоб українська література вийшла в перекладах на угорську мову. Дякуємо вам за книги і просимо допомогти нам у популяризації народної радянської літератури в Угорщині»¹⁴.

Українське товариство культурного зв'язку тільки в 1954 році вислало на адресу Угорсько-радянського товариства і будапештської бібліотеки імені М. Горького 339 назв української соціально-економічної, художньої, музичної та іншої літератури в кількості 1750 примірників¹⁵, серед яких були твори Т. Шевченка, І. Франка, П. Мирного, М. Коцюбинського, Л. Українки, М. Вовчка, І. Котляревського, музичні твори М. Лисенка, С. Гулака-Артемівського, а також твори радянських українських письменників і композиторів — О. Корнійчука, М. Бажана, Я. Галана, М. Рильського, Л. Дмитерка,

¹⁴ Журн. «Сучасне й майбутнє», № 1, 1946, стор. 45.

¹⁵ Журн. «Наука і життя», № 12, 1955, стор. 37.

А. Малишка, Н. Рибак, К. Данькевича, П. Майбороди та багатьох інших.

З нагоди святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією Українське товариство культурного зв'язку надіслало в УНР збірник документів «Возз'єднання України з Росією» в 3-х томах, а також книги і брошури українських істориків. В Угорську Народну Республіку щорічно надсилаються періодичні видання України — газети і журнали, в т. ч. газети: «Радянська Україна», «Правда України», «Радянська культура», «Колгоспне село», «Літературна Україна», журнали: «Україна», «Дніпро», «Жовтень», «Доповіді Академії наук УРСР», «Радянська жінка», «Барвінок», «Зміна», «Перець» та ін.

В свою чергу УТКЗ систематично одержує з Угорщини художню і періодичну літературу. Так, в 1954 р. було одержано 950 примірників художньої літератури, 204 примірники періодичних видань, багато фотоілюстрацій, матеріалів по образотворчому мистецтву, музиці і т. д.

В репертуарах республіканської філармонії та інших музичних закладів України велике місце займають твори видатних угорських композиторів: Ференца Ліста, Бели Бартока, Золтана Кодая, Дяли Давида, а також угорські народні музичні твори. Угорська музика користується серед українського народу широкою популярністю. Про це свідчить хоча б те, що під час республіканського огляду художньої самодіяльності в 1954 році, а також VI Всесвітнього фестивалю молоді і студентів в 1957 році самодіяльними колективами різних областей України і СРСР виконувалось багато угорських пісень, танців і музичних творів. Студентський хор на концерті Львівської консерваторії ім. Лисенка виконав на угорській мові гімн заслуженого діяча мистецтва М. Колесси. Учасники концерту виконали також ряд вокальних та інструментальних творів угорських композиторів¹⁶.

Угорське посольство в Москві винесло студентам — учасникам концерту подяку і побажання нових успіхів у навчанні і творчості¹⁷.

Яскравим прикладом угорсько-української дружби

¹⁶ Газ. «Правда України» від 17 квітня 1955 р.

¹⁷ Газ. «Львівська правда» від 14 травня 1955 р.

є кінофестивалі угорських фільмів, які проходять на Україні. Так, лише з 1951 по 1957 рр. на Україні демонструвалось понад 30 угорських кінофільмів, які тепло сприймалися глядачами. Особливою увагою користуються угорські кінофільми серед трудящих Закарпатської області, де значна частина населення знає угорську мову і любить народну культуру сусідньої братньої Угорщини.

Під час 4-го кінофестивалю, який відбувся на Україні в червні 1954 року, в Києві побувала група діячів угорського кіно в складі лауреатів премії ім. Кошута акторів Й. Віхарі, Ж. Шімен і оператора Й. Пожор. Вони зустрілись з трудящими столиці, діячами української кінематографії, ознайомились з успіхами підприємств і поділились своїми враженнями і творчими планами.

Великою популярністю користуються на Україні роботи угорських художників і скульпторів, які експонувалися в Київському Музеї західного і східного мистецтва, Львівській і Ужгородській картинних галереях, зокрема твори відомих угорських художників і скульпторів М. Мункачі, М. Барабаша, Д. Бенцура, І. Ревеса, Г. Месельє, Ш. Ека, С. Задора, І. Болгара та ін.

Останні роки характеризуються все зростаючим розширенням науково-технічних зв'язків України з Угорщиною. Так, протягом 1955—1956 рр. в наукових установах Академії наук УРСР побувало понад 40 іноземних, в т. ч. і угорських делегацій. Всім їм була надана широка можливість детального ознайомлення з роботою українських науково-дослідних інститутів і лабораторій.

Широкого розмаху набрала організація стажування різних спеціалістів з Угорщини в провідних наукових установах і на промислових підприємствах Києва, Харкова, Дніпропетровська, Донецька, Львова. Так, в 1955 році угорські спеціалісти ознайомилися з методами наукової роботи в інститутах АН УРСР — фізико-технічному, фізики, в Інституті електрозварювання імені Є. О. Патона та ряді інших. Зміцнюється дружба між Академіями наук СРСР і УНР, між якими в січні 1958 року було підписано угоду про співробітництво.

Оцінюючи багатогранні і животворні зв'язки з радянським народом, угорська газета «Сабад неп» писала: «Крім допомоги, поданої народному господарству, неоцінимою є допомога, яку подає радянський народ нашій

літературі, мистецтву, науці, дальшому розвитку всієї нашої культури. Неоцінимим є той виховний вплив, який має радянська культура на весь угорський народ. В чому секрет цього впливу? В тому, що наш народ пізнав в радянській культурі глашатая правди і краси життя, глашатая глибокої і чистої віри в людину, творця нової людини, яка росте в боротьбі і праці і безперервно прагне до кращого і більшого; глашатая того життя, яке становиться все більш нашим життям, і творця тієї нової людини, яка уже формується у нашому суспільстві»¹⁸.

Згадуються сповнені болю слова великого угорського поета-революціонера Шандора Петефі, який більше ніж сто років тому писав, що в угорського народу немає в світі народу-брата, який би міг допомогти йому, що він одинокий, як дерево в пустелі. Соціалізм докорінно змінив це становище, і зараз угорський народ має справжніх друзів і братів. Це народи Радянського Союзу, країн народної демократії, об'єднані в могутній соціалістичній співдружності. Тісне, братерське співробітництво з ними дало можливість угорському народові уникнути залежності від імперіалістичних держав, успішно подолати всі труднощі і зайняти гідне місце на міжнародній арені.

Угорський народ усвідомив, що однією з найважливіших умов його успіхів є угорсько-радянська дружба, тому він сповнений рішучості і далі розширювати і зміцнювати цю дружбу. «Немає соціалізму без Радянського Союзу, — пише угорська газета, — а тому між Дунаєм і Тисою не може бути миру, демократії, незалежності і соціалістичного прогресу без угорсько-радянської дружби»¹⁹.

Увесь світ переконався в тому, що тепер немає такої сили, яка б змогла похитнути цю дружбу. З особливою силою радянсько-угорська дружба виявилась під час контрреволюційного заколоту в кінці 1956 року, коли Радянський Союз подав братню руку допомоги в боротьбі проти заколотників, агентів міжнародного імперіалізму.

Оцінюючи подвиг Радянського Союзу, демократична преса Угорщини пише: «Угорський народ ніколи не за-

¹⁸ Газ. «Szabad nép» від 5 березня 1956 р.

¹⁹ Газ. «Népszabadság» від 21 березня 1957 р.

буде того, що в критичні дні його історії братній радянський народ подав йому таку воєнну, економічну, моральну і політичну допомогу, яка відіграла вирішальну роль в тому, що Угорщина знову стала на шлях соціалістичного будівництва і тепер трудиться в тісному і непорушному союзі зі всіма соціалістичними країнами»²⁰.

Радянсько-угорська дружба міцна і непохитна. Вона скріплена кров'ю наших народів, які не раз спільно відстоювали справу соціалізму.

На території Радянського Союзу і Угорщини є немало пам'ятників, під гранітом яких лежать сини радянського і угорського народів, що віддали своє життя за торжество ідей великого Жовтня. Так, в м. Омську на обеліску-пам'ятнику героям громадянської війни серед багатьох імен є ім'я угорця Кароя Лігеті, який віддав своє життя за свободу Радянської Росії, за диктатуру пролетаріату²¹. В багатьох братських могилах на угорській землі—в Балошмадьярматі, Зоймі, Алшострегові та інших містах разом з угорцями вічним сном сплять російські і українські солдати Інтернаціонального батальйону, що загинули в 1919 р. за перемогу Угорської Радянської Республіки.

Під час другої світової війни кров радянських солдатів і офіцерів густо пролилась на угорську землю, яку вони визволяли від фашистських загарбників. Немає ні одного міста і села, де б не було могил радянських воїнів, що віддали своє життя за свободу і незалежність угорського народу. «Немає ще ні одного такого народу, — вказує Я. Кадар, — як радянський народ, який в минулі десятиріччя, борючись за свободу і соціалістичне майбутнє, пожертвував би стільки крові і праці за все людство, а також і серед інших народів за невеликий по чисельності угорський народ»²².

Піклуванням про дальше зміцнення радянсько-угорської дружби пройняте рішення Ради Міністрів СРСР про передачу Угорщині угорських архівних документів періоду 1920—1945 рр., які збереглися в СРСР і мають

---

²⁰ Газ. «Népakarat» від 21 березня 1957 р.

²¹ Ligeti Károly, Válogatott írásai, Budapest, 1957, стор. 22—23.

²² Журн. «Агітатор», № 19, 1957, стор. 31.

велику цінність для вивчення історії країни²³. Цей дружній акт Радянського уряду, як і акт 1948 р., про передачу угорських революційних прапорів 1848 р. захоплених царськими військами в 1849 р., є новим проявом турботи про розширення культурного зв'язку і дружби між нашими народами.

Дружба — це святе почуття, яке тісно згуртовує людей, помножує їх сили, породжує величні перспективи в будівництві комунізму. Ось чому її бояться вороги миру, всі ті, хто розраховує послабити країни соціалістичної співдружності і хоче повернути колесо історії назад. Але цього ніколи не буде, бо на прапорі всіх країн соціалістичного табору написані горді і глибоко людяні слова: «Дружба і мир між народами».

Г. В. МАРЧЕНКО

СОВЕТСКО-ВЕНГЕРСКИЕ КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ В ПЕРВЫЕ ГОДЫ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Советско-венгерские культурные связи, установившиеся между нашими странами после второй мировой войны, имеют славную историю. Прогрессивная общественность обоих соседних народов всегда проявляла взаимную заинтересованность культурной и духовной жизнью. Но до освобождения Венгрии между нашими народами не было благоприятных условий для культурного обмена и постоянных связей. Они стали возможными только после победы народно-демократического строя. Безгранична любовь трудящихся Венгрии к советскому народу, освободившему их от гитлеровского порабощения. Благородные идеи пролетарского интернационализма и социалистического гуманизма, а также постоянная борьба за мир и дружбу между народами, ярко выраженная в ленинской внешней политике СССР, содействовали тому, что уже в первые послевоенные годы среди венгерского народа стали расти и укрепляться чувства симпатии, переросшие позже в братскую дружбу между нашими народами. Трудящиеся СССР и ВНР прекрасно понимают, что братское сотрудничество, тесные экономические, политические

²³ Газ. «Правда» від 21 червня 1958 р.

и культурные связи, успешно развивающиеся между нашими странами, умножают силы всего социалистического содружества. Вот почему с каждым послевоенным годом все больше расширились и укреплялись советско-венгерские культурные связи.

Большую работу в этом отношении проводят советско-венгерские общества культурной связи. Благодаря многосторонней деятельности этих обществ культура наших народов взаимно обогащается.

В мероприятиях, проводимых в период месячников советско-венгерской дружбы, с обеих сторон ежегодно берут участие многочисленные делегации партийных, государственных, профсоюзных, научно-технических, культурно-просветительных, литературоведческих и других организаций, которые делятся своим опытом, обогащая друг друга. За годы народно-демократического строя в ВНР побывали многие советские театральные, хоровые, танцевальные, музыкальные, цирковые и другие художественные коллективы, пользовавшиеся большим успехом у венгерского народа. В свою очередь, в СССР, в частности на Украине, побывало много творческих коллективов ВНР, завоевавших симпатии благодарных советских зрителей.

Венгерский народ знает, что решающим источником его успехов является дружба и сотрудничество с народами СССР. Весь мир убедился в том, что сейчас нет такой силы, которая могла бы нарушить эту дружбу.

М. АДАМ

Загарбання Закарпаття хортістською Угорщиною в 1938 — 1939 рр.

У реваншистській політиці, яку проводили правителі хортістської Угорщини в період між двома світовими війнами, велике місце приділялося захопленню Закарпаття. Проте міжнародна обстановка двадцятих років не сприяла досягненню цієї мети. В Дунайському басейні панував тоді імперіалістичний блок «Малої Антанти», створений в 1921 році. Цей блок був важливою опорою Франції в Європі, зняряддя антирадянської політики західних держав. Малá Антанта, на думку її творців, повинна була також протидіяти агресивним намірам Німеччини в Дунайському басейні та реваншистам Угорщини.

Після першої світової війни Угорщина досить довго була політично ізольованою. Але вже на кінець двадцятих років, в результаті італо-угорського договору, укладеного в квітні 1927 року в Римі, Угорщина вийшла з ізоляції. Цей договір зв'язав Угорщину з фашистською Італією.

Фашистській Італії, яка прагнула посилити свій вплив у Дунайському басейні і на Балканах, потрібна була сильна Угорщина. Муссоліні допомагає хортістському урядові збільшити военний потенціал Угорщини, таємно постачає їй зброю. Так, наприклад, у 1927 році в Сен-Готарі (маленька прикордонна станція) перебувало кілька составів з військовим вантажем, які йшли з Італії в Угорщину. І це в той час, як озброєння Угорщини було обмежене Тріанонським договором, положень якого вона зобов'язалась дотримуватись і після

1924 року, коли Ліга націй надала їй так звану «оздоровчу позику».

Угорські реваншистські кола в цей період посилено готувалися до ліквідації Тріанонського договору. Уряд Угорщини разом з генеральним штабом розробляє різні плани захоплення територій, що належали Угорщині перед першою світовою війною. У 1929 році був створений план захоплення Словаччини і Закарпаття. Цей план протягом кількох років дороблявся, уточнювався. Пізніше угорський уряд разом з італійським створили план повного знищення Чехословаччини¹.

Після приходу до влади Гітлера, який почав гарячково готуватися до ліквідації існуючих договорів, угорський уряд у своїй зовнішній політиці все більше став орієнтуватися на Німеччину. Правда, вплив Італії в Угорщині залишився незмінним, але це було не до вподоби німецькому уряду, який всіма засобами намагався протидіяти впливові Італії в Дунайському басейні взагалі, і в Угорщині зокрема.

У здійсненні свого плану «дранг нах остен» Німеччина особливу роль приділяла хортистській Угорщині. Добиваючись здійснення своїх реваншистських планів, угорські правлячі кола погоджувалися виконати будь-яку відведену їм Гітлером роль і стали важливим знаряддям німецької імперіалістичної зовнішньої політики в Південно-Східній Європі. Під час перебування Дараньї і Каньї в Берліні (21—28 листопада 1937 р.) Гітлер рекомендував Угорщині не розпорозувати свої політичні зусилля, а зосередити їх лише в одному напрямку — проти Чехословаччини².

Метою угорської дипломатії в цей час була ізоляція Чехословаччини від своїх союзників по Малій Антанті. Відкидаючи всі пропозиції Чехословаччини, спрямовані на створення антинімецького блоку, Канья, міністр закордонних справ Угорщини, прямо заявив, що «дружба з Німеччиною не дозволяє їм іти на такі комбінації» і що «Німеччина не загрожує Угорщині»³.

Отже, зовнішня політика, яку проводили угорські

---

¹ Державний архів МЗС Угорщини (далі — ДАМЗС Угорщини), Szabó László iratai, 1938, 4 t.

² Документи министерства иностранных дел Германии, вып. I. Германская политика в Венгрии (1937—1942), М., 1946, стор. 19.

³ ДАМЗС Угорщини, pol. 1938, 7/7 t. 195 a. sz.

правлячі кола напередодні другої світової війни (з 1936 по 1938 рік) і яка мала своєю кінцевою метою активну участь Угорщини в розчленуванні Чехословаччини, ще більше загострила суперечності в Дунайському басейні.

Негайно після захоплення Австрії фашистські ватажки Німеччини почали готувати захоплення Чехословаччини. Підготовка відбувалася на основі так званого плану «Фал Грун»⁴. Німецький уряд розраховував на активну підтримку угорського уряду в здійсненні цього замислу. З документів угорського і німецького міністерств закордонних справ видно, що угорські урядові кола погодилися, з метою захоплення Словаччини і Закарпаття, взяти участь у військовій авантурі проти Чехословаччини⁵.

Виявляючи дипломатичну активність, спрямовану на загострення чехословацької проблеми, угорські реваншисти поряд з цим намагаються за прямими вказівками Берліна послабити зсередини Чехословаччину, посилюють підривну діяльність проти неї. Угорська буржуазна преса здійснює галас про утиски, яких угорці нібито зазнають в Чехословаччині, і вимагає негайного здійснення «сподівань угорської нації в Чехословаччині», тобто надання угорцям такого ж права на самовизначення, як і судетським німцям.

Національне питання в буржуазній Чехословаччині не було розв'язане. Комуністична партія Чехословаччини, виходячи з принципів ленінської національної політики, вела послідовну боротьбу за права угорської та інших національних меншостей країни. В цій боротьбі вона спиралась і на підтримку передових верств трудящих угорської національності Чехословаччини, які добре розуміли, що не захист інтересів угорської національної меншості, а імперіалістичні цілі лежать в основі реваншистської політики хортістського уряду.

Про це ж самé говорила угорському народові з глибокого підпілля і Комуністична партія Угорщини. Угорські комуністи не раз вказували, що реваншистські вимоги угорських правлячих класів спрямовані проти на-

---

⁴ Нюрнбергский. процесс, т. I, М., 1952, стор. 251.

⁵ А. Д. А. П. Т. Deutschland und die Tschechoslowakei 1937—1938, Baden-Baden, 1951, стор. 689—690; ДАМЗС Угорщини, рол., 1938, 7/25.

ціональних інтересів угорського народу, бо «той, хто справжній угорець, той бажає, щоб Чехословаччина договорилася з Угорщиною і разом з нею боронилася б проти спільної загрози: проти нацистського імперіалізму»⁶.

Компартія Угорщини подавала братерську підтримку КПЧ, яка згуртовувала народні сили країни для відсічі імперіалістичній змові внутрішньої і міжнародної реакції, змові, що була спрямована проти цілісності і свободи Чехословаччини. Особливо тісним було це співробітництво КПУ з КПЧ після березня 1938 року. Воно розвивалося в дусі грудневого рішення Комінтерну 1937 року про завдання комуністичних партій в захисті Чехословаччини⁷.

Передові верстви трудящих угорської національності в Словаччині і Закарпатті також відкрито заявляли протест проти включення Берегова, Ужгорода, Мукачеве, Тарноца та багатьох інших міст і сіл Закарпаття і Словаччини до складу хортістської Угорщини⁸.

У своїй підривній діяльності, спрямованій проти Чехословаччини, угорські реваншисти спиралися на допомогу Польщі, яка прагнула взяти активну участь не тільки в розчленуванні Чехословаччини, але й у створенні спільного угорсько-польського кордону⁹.

Ідея спільного угорсько-польського кордону зародилася майже одночасно в Римі, Варшаві і Будапешті. Польща, Угорщина та Італія, що вже з острахом дивилися на зміцнення німецьких позицій у Південно-Східній Європі, почали розглядати створення цього кордону як одну з найважливіших передумов для організації на противагу Німеччини блоку Рим—Будапешт—Варшава.

Цим країнам блок потрібен був тільки для того, щоб вони могли виступати як рівноправні з гітлерівцями партнери у майбутньому грабуванні чужих територій. Разом з тим, спільний угорсько-польський кордон

---

⁶ Ki ellen fegyverkezik Magyarországnak, газ. «Dolgozók lapja» від 12 квітня 1938 р.

⁷ Párt Intézeti Archivum (Архів Інституту історії партії, далі — Архів ІІП), А ХХІІІ, 1/3, 1937/4.

⁸ Архів ІІП, А ХХІІ 7 о/1938/12; А ХХІІ 7/1938/11; див. також Державний архів Закарпатської області (далі — ДАЗО), ф. 2, оп. 2, спр. 754, арк. 39.

⁹ ДАМЗС Угорщини; res. pol. 1937, 7/25, 661, a. sz.

мав, як цього і не приховували автори даного плану, служити антирадянським цілям¹⁰.

Деякі кола польських екстремістів виношували ідею створення спільного угорсько-польського кордону через приєднання Закарпаття до Польщі¹¹. Але бачачи в особі угорських реваншистів вірних союзників, беківська Польща погодилась в ім'я об'єднання всіх націоналістичних і сепаратистських сил в Закарпатті пожертвувати «своїми інтересами в цьому краї». Вона навіть передала хортістам на службу свого агента С. Фенцика, ватажка фашистських чорносорочечників у Закарпатті¹².

Фенцик дістав завдання об'єднати свою підривну діяльність проти Чехословаччини з діяльністю угорського агента Бродія, що був лідером Автономної землеробської спілки¹³. Свою підривну діяльність Фенцик і Бродій повинні були координувати з діяльністю груп, об'єднаних в «Єдину угорську партію» під керівництвом графа Естергазі і Яроша. Таким чином, маючи на меті захоплення Закарпаття та інших територій Чехословаччини, угорські реваншистські кола створювали в Чехословаччині загальний фронт націоналістів-зрадників, які повинні були в співробітництві з генлейнівцями, глінківцями та іншою націоналістичною поганню забезпечити підтримку їх агресивних планів проти Чехословаччини. Хортістський уряд дав своїм агентам, угорським та українським буржуазним націоналістам, завдання розробити плани вимог угорської і української національних меншостей в Чехословаччині. Ці вимоги мали з кожним днем збільшуватися, з тим, щоб чехословацький уряд не був спроможний їх виконати¹⁴.

З метою захоплення всього Закарпаття угорські реваншисти почали виступати «захисниками» прав не тільки угорської, а й української національної меншості Чехословаччини. Хортістський уряд пропонував через

---

¹⁰ ДАМЗС Угорщини, pol. 1938, 7/7, 36/3 a. sz; pol. 1939, 7/a t. 121 o. a., sz; pol. 1938, 7/7 t. 3613 a. sz.

¹¹ ДАМЗС Угорщини, pol., 1938, 7/75.

¹² Там же, sz. o. 1938 k., 96 sz. t; res. pol. 1941, 33 t. 436 a. sz.

¹³ Бродій систематично одержував від угорського уряду гроші. Див. ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939, 7/a t. 990—a. sz. 166; sz. o. 138 K., 86, sz. t. 1938 k; k. 104 sz. t.

¹⁴ ДАМЗС Угорщини, sz. o. 1938, k. 186 sz. t.

свого консула в Братиславі Петравича, який практично керував підривною діяльністю Фенцика і Бродія та фінансував її, щоб останні, збільшуючи свої вимоги, добивалися референдуму в Закарпатті і відторгнення цього краю від Чехословаччини. Буржуазні націоналісти з табору Бродія і Фенцика запевнили хортістських господарів у своїх вірнопідданських почуттях. Угорські правлячі кола намагалися наблизити до себе і антинародну Раду, очолювану Гомічковим і Камінським, а також за допомогою організацій «американських русинів» провадили торги з націоналістичними угрупованнями українців у США про приєднання Закарпаття до Угорщини¹⁵.

Міністерство закордонних справ Угорщини дало вказівки своїм генеральним консулам у Нью-Йорку і Клівленді посилити античехословацьку діяльність серед закарпатських українців, що емігрували в США¹⁶. За допомогою своїх агентів (Геровського та інших) угорським реваншистам вдалось ізолювати прочехословацькі елементи в різних організаціях «американських русинів» і добитися таких рішень, які були спрямовані на підрив цілісності Чехословаччини. Щоб надати цим рішенням видимості об'єктивності і показати, що вони ґрунтуються на добрій обізнаності з життям населення Закарпаття, угорський консул у Клівленді Алексі влітку 1938 року організовує через Геровського поїздку делегації «американських русинів» у складі І. Паппа, І. Янчишина, А. Геровського в Закарпаття¹⁷.

Після повернення в США делегація почала на весь голос кричати про страхіття чеського режиму в Закарпатті і вимагати приєднання цього краю до Угорщини. Цю свою вимогу керівники націоналістичних організацій «американських русинів» за вказівками Каньї надіслали урядам Англії, Франції, США, Німеччини, Італії, Польщі і Угорщини. Хортістський уряд не шкодував грошей, аби тільки посилити ефект цього рішення «американських русинів». У жовтні 1938 року, коли угорські реваншисти докладали максимум зусиль до захоплення Закарпаття, Канья передав консулові Алексі 10 000 до-

¹⁵ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1940, 10/a t. 406 a. sz.

¹⁶ Там же, t. 48, a. sz.

¹⁷ Там же, t. 148, a. sz.

ларів на ведення реваншистської пропаганди серед «американських русинів». Він же порекомендував організувати посилку телеграм різних націоналістичних угруповань «американських русинів» імперіалістичним державам — учасницям Мюнхенського зговору і беківській Польщі. З ініціативи Каньї до цих телеграм були включені вимоги «забезпечення Закарпаттю права на самоврядування, проведення референдуму і, по можливості, відокремлення від Праги»¹⁸.

Вся ця діяльність угорських правлячих кіл сприяла посиленню міжнародної напруженості напередодні Мюнхенського зговору, цієї трагічної розв'язки чехословацької проблеми, найганебнішої угоди імперіалістів Англії, Франції з гітлерівським фашизмом, що намірявся спрямувати свою військову машину на схід, проти СРСР.

Відомо, що Радянський уряд не тільки був готовий виконати свої союзницькі зобов'язання, які випливали з чехословацько-радянського договору, але й надати Чехословаччині допомогу незалежно від Франції, коли Чехословацький уряд бажатиме цього. Одночасно радянський уряд відверто заявив угорському посланникові в Москві Юнгерту про свої наміри захистити Чехословаччину від фашизму і не раз попереджав угорський уряд, що його політика, спрямована на розчленування Чехословаччини, загрожує незалежності самої Угорщини¹⁹. Проте правлячі кола Чехословаччини в своїх класових інтересах відкинули допомогу, яку СРСР неодноразово пропонував чехословацькому народові, і капітулювали.

Всупереч обіцянкам Гітлера і Муссоліні, угорські вимоги не були задоволені безпосередньо на самій Мюнхенській конференції. Однак хортістський уряд розумів, що ревізія старих договорів, укладених у Версалі і Тріаноні, принесла свої перші плоди. Після Мюнхенської конференції угорські правлячі кола почали агресивніше виступати проти Чехословаччини. Легенда про миролюбну зовнішню політику угорського уряду розвіялась впрах.

Після Мюнхена угорські правлячі кола переконали-

---

¹⁸ ДАМЗС Угорщини, sz. o. 1938. k. 7. sz. t.

¹⁹ ДАМЗС Угорщини, pol. 1938, 7/25 t. 2016, a. sz.

ся в тому, що ні Англію, ні Францію не цікавить доля Чехословаччини і що уряди цих країн підтримують угорські територіальні вимоги. Цю свою позицію «союзники» Чехословаччини ясно висловили у додатковій декларації Мюнхенської угоди²⁰. Союзники Чехословаччини по «Малій Антанті», уряди Югославії і Румунії, також запевнили Будапешт, що після зустрічі в Берхтесгадені і Мюнхенської конференції, «вони вважають договір Малої Антанти таким, що втратив свою силу» і не заперечують проти вимог угорського уряду²¹.

Отже, зразу після Мюнхенської конференції угорські реваншисти з надзвичайною енергією беруться до здійснення своїх авантюристичних планів. Вони продовжують робити на Чехословаччину дипломатичний і політичний тиск у ще більш агресивній формі. Нота від 3 жовтня 1938 року була вже прямим втручанням у внутрішні справи Чехословаччини²².

Незабаром після цього угорський посланник в Чехословаччині Віллані повідомив міністерство закордонних справ Угорщини, що чехословацький уряд схильний зробити поступку в питанні про передачу Угорщині території південної Словаччини, але про передачу Закарпаття не може бути й мови, зважаючи на велике економічне і стратегічне значення цієї території²³. Ці поступки чехословацького уряду, як і слід було чекати, не задовольнили угорські правлячі кола. Вони відповіли на них новим посиленням підривної діяльності у Словаччині і особливо в Закарпатті.

Прем'єр-міністр Угорщини Імреді доручив загальне керівництво цією діяльністю колишньому міністру внутрішніх справ М. Козмі, одному з найближчих поплічників Хорті. Під його керівництвом і за активною участю генерального штабу угорської армії з фашистських нілашівських молодчиків спішно формувалися загони диверсантів, відомі під назвою «сабадчапаток» (добровольчі загони). На чолі цих загонів Козма поставив досвідчених терористів і вбивць І. Хеяша, М. Франція-Кіша, руки яких були в крові кращих синів угорського

²⁰ Д. М. К. В. М. В., т. I, М., 1948, стор. 299.

²¹ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939, 7/a t. 992 a. sz; pol. 1939, 7/a t. 332 a. sz.

²² ДАМЗС Угорщини, 959 a. sz.

²³ ДАМЗС Угорщини, sz. o. 1938, Prága. 157 sz. t.

народу — захисників Угорської Радянської Республіки в 1919 році.

З 5 жовтня 1938 р. загони «сабадчапаторк», що концентрувалися в Вашарошномені, розбившись на невеликі групи, нелегально переходять чехословацький кордон, щоб на території Закарпаття і Словаччини організувати заколоти, чинити вбивства, висаджувати в повітря мости, залізничні колії та інші стратегічні об'єкти²⁴.

Надаючи великого значення підривної діяльності «сабадчапаторк» на території Закарпаття, угорський уряд звернувся за підтримкою до Польщі. За дорученням Імреді, 5 жовтня 1938 року до Польщі вилетів статс-секретар міністерства закордонних справ Чаки, який провадив переговори з Беком у цьому питанні²⁵. І хоч панська Польща, побоюючись, за словами Чаки, реакції СРСР на її підривну діяльність проти Чехословаччини, не могла повністю задовольнити бажання угорських урядових кіл, все ж Бек у той же день дав вказівки польським військовим властям подавати допомогу угорській акції в Закарпатті і для підтримки угорських «сабадчапаторк» переправити на територію Закарпаття польських терористів²⁶.

Виконуючи завдання своїх господарів, угорські і польські терористи та диверсанти сіяли в Закарпатті смуту і смерть. Про це хвалькувато, з багатьма ліричними відступами розповідає Козма в своєму «Щоденнику»²⁷; про це свідчать і численні документальні матеріали²⁸.

З метою протидії підривної діяльності угорських і польських терористів, чехословацькі власті заарештували Бродія, який намагався почати офіційні переговори про приєднання Закарпаття до Угорщини. Проте терористична діяльність угорських рваншистських кіл у Словаччині і Закарпатті не припинялися. Навпаки, кількість диверсантів, які переправлялися як з

---

²⁴ ДАМЗС Угорщини, Kozma irathagyaték, naplójegyzetek X. II, стор. 72, 73, 75.

²⁵ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939. 7/a 1006 a. sz. 285 sz.

²⁶ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939. 33/a t. 1331; 7/a t. 994 a. sz.

²⁷ ДАМЗС Угорщини, Kozma irathagyaték naplójegyzetek, 1938, XI, s. 76, 77, 84.

²⁸ ДАЗО, ф. 2, оп. 1, спр. 300, арк. 201—202.

Угорщини, так і з Польщі, зростала. За словами Козми, акція проти Закарпаття «перетворювалася в малу війну»²⁹.

Проте розпочати велику війну, тобто війну з регулярними військами, угорський уряд не наважувався. Причину цього треба шукати у зміні позиції Німеччини щодо угорських вимог. Раніше, з метою знищення Чехословаччини, Берлін повністю підтримував реваншистські плани Угорщини, в тому числі і її прагнення захопити не тільки території з угорським населенням, але й території Словаччини і Закарпаття. Про це, зокрема, свідчили угорсько-німецькі переговори кінця 1937 і початку 1938 року³⁰. Але після Мюнхенської конференції позиція нацистського уряду змінилась не на користь угорських реваншистів.

Зміну цієї позиції викликав ряд факторів. По-перше, угорське питання в античехословацьких планах Гітлера вже не відігравало тієї ролі, яку воно мало в домюнхенський період. Тепер, коли Гітлер переконався в тому, що західні держави не чинять перешкод для здійснення його планів відносно Чехословаччини, він не дуже-то потребував підтримки Угорщини. По-друге, Гітлер тепер уже був заінтересований, щоб якомога більше території залишилося в складі Чехословаччини, захоплення якої було його черговим завданням. І, нарешті, Гітлер підозріло дивився на співробітництво Угорщини і Польщі в Закарпатті, на їх прагнення створити спільний польсько-угорський кордон, що він розцінював як антинімецьку тенденцію.

7 жовтня 1938 року Воерман передав записку про дальшу долю Словаччини і Закарпаття. В питанні про Закарпаття там говорилося таке: «У всякому разі Карпатській Україні, під виглядом права на самовизначення, треба дати автономію, і тут немає розходжень в думках. Рішуче відкидаю приєднання автономної України до Угорщини. Таке рішення — бажання як Угорщини, так і Польщі. Цим маєтсья на увазі створити спільний польсько-угорський кордон, який полегшить створення блоку проти Німеччини. Командування німецьких

---

²⁹ ДАМЗС Угорщини, Kozma irathagyaték, naplójegyzetek 1938. X. 12.

³⁰ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1938. 7/25. 277 a. sz.

збройних сил також заперечує проти спільного польсько-угорського кордону»³¹.

Гітлер на другий же день висловився з цього приводу, заявивши, як це видно з запису Кордта, що необхідно підтримати «жілінські рішення», не мати претензій на Братиславу, мало втручатися в питання про Закарпаття і в порядку тимчасового заходу добиватися для нього автономії³². Гітлер рекомендував угорському урядові почати переговори з Прагою і добиватися при цьому приєднання виключно території з угорським населенням.

Така позиція Німеччини не задовольняла угорські реваншистські кола, оскільки їх метою було відновити кордони 1918 року, приєднати не тільки території з угорським населенням, але в цілому Закарпаття і всю Словаччину. При цьому приєднання Закарпаття угорський пануючий клас з різних політичних міркувань вважав ще більш важливим завданням, ніж повернення територій з угорським населенням. Козма прямо заявляв, що «русинська земля, в політичних інтересах, являє собою далеко більшу цінність, ніж будь-яке місто або декілька разом узятих міст, повернення яких ми тепер вимагаємо»³³.

Офіційно угорський уряд не ставив питання про приєднання всього Закарпаття, а лише вимагав розв'язати його на основі етнографічного принципу (який був, власне кажучи, прикриттям грабіжницького характеру Мюнхенської угоди). І хоч угорський уряд і вів таємні переговори з Тісо і Фенциком про приєднання Закарпаття і всієї Словаччини до Угорщини, офіційно він у своїх нотах, демаршах і переговорах вимагав лише забезпечення словакам та українцям права на самовизначення у вигляді референдуму³⁴.

Ці самі вимоги угорська делегація висунула і під час переговорів у Комарно, що почалися 9 жовтня 1938 року. Ці переговори, що відбувалися на основі додаткової декларації Мюнхенської угоди, мали вре-

---

³¹ A. D. P. IV. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes, Baden-Baden, 1951, стор. 45.

³² Там же, стор. 47.

³³ ДАМЗС Угорщини, Kozma irathagyaték naplójegyzetek. 1938, X. 10.

³⁴ ДАМЗС Угорщини, 1938, B. Rozsony 34. sz. t.

гулювати спірні питання між Угорщиною і Чехословаччиною. Вже перші засідання показали, що надії угорських правлячих кіл на легку перемогу в переговорах були безпідставними. На той час, коли почалися переговори в м. Комарно, реваншистські кола Угорщини мали вже перед собою іншого противника — федеративну Чехословаччину, а на чолі автономних урядів Словаччини і Закарпаття перебували ставленики Гітлера.

Під час переговорів угорська делегація довго і вперто намагалася переконати своїх противників, що до угорських вимог треба підходити з такою ж міркою, як і до німецьких та польських. Вона вимагала після попереднього виконання 4-х пунктів ноти від 3 жовтня 1938 року приєднання до Угорщини території в 14 150 км² з населенням³⁵, яке становило 1 350 000 чоловік, тобто тих населених пунктів Словаччини і Закарпаття, де за переписом 1910 року жило 50% і більше угорців³⁶. Для словаків і закарпатських українців угорська делегація вимагала права на самовизначення у вигляді референдуму.

Чехословацька делегація рішуче відхилила угорські територіальні претензії. 13 жовтня 1938 року після довгих сперечань вона погодилася передати Угорщині територію в 5 400 км² з населенням 400 000 чоловік. Але це було в 10 разів менше, ніж те, чого вимагали угорці, і, хоч угорська делегація і розуміла, що така поведінка чехословацької делегації відображає нові відносини між Гітлером і чехословацьким урядом та плани Гітлера відносно Словаччини і Закарпаття, але не відступала. Угорська делегація вирішила, перервавши переговори в м. Комарно, добиватися здійснення своїх прагнень у Словаччині і Закарпатті новими дипломатичними демаршами. Залишаючи останнє засідання в м. Комарно, Канья заявив, що Угорщина тепер звернеться до чотирьох великих держав, які підписали Мюнхенський договір, і вимагатиме якнайшвидшого врегулювання її територіальних претензій до

---

³⁵ ДАМЗС Угорщини, *Kozma irathagyaték, naplójegyzetek*, 27 c. 1939, стор. 12.

³⁶ ДАМЗС Угорщини, *pol.* 1938. 7 t.

Чехословащини. Цей крок підказав угорському уряду Муссоліні ³⁷.

Після зриву переговорів у м. Комарно хортістський уряд намагається добитися прихильності Гітлера, направивши до нього Даранї з запевненнями про відданість Угорщини третій імперії ³⁸. Одночасно він просить допомоги у Муссоліні ³⁹, запобігає перед Чемберленом і Даладьє ⁴⁰, благаючи їх в ім'я миру заступитися за Угорщину. Угорські правлячі кола вимагали скликати нову конференцію чотирьох, але Гітлер категорично відмовився йти їм назустріч у цьому питанні. Він знову дорікав хортістському уряду і насамперед Канї за те, що в період, який передував Мюнхенській конференції, угорські реваншисти недостатньо підтримували політику фашистської Німеччини щодо Чехословащини. Гітлер пропонував угорським реваншистам і далі вести з чехословацьким урядом переговори, зробити йому деякі поступки, пам'ятаючи, що «як йому (Гітлеру. — М. А.) стало відомо, словаки і закарпато-українці зовсім не бажають бути включеними до складу Угорщини» ⁴¹. Щоправда, він обіцяв дещо натиснути на чехословацький уряд.

Тиск німецького, а потім і італійського урядів змусив чехословацький уряд виробити новий проект врегулювання спірних питань з Угорщиною. Під час переговорів Тісо, Дурчанського і Бачинського в Мюнхені 19 жовтня 1938 року цей проект був санкціонований німецьким урядом ⁴². 22 жовтня чехословацький уряд офіційно вручив угорському посланникові в Празі Вертштейну проект врегулювання угорських вимог і підкреслив, що він «повинен становити загальну основу дальших переговорів» ⁴³. У своєму новому проекті че-

³⁷ ДАМЗС Угорщини, 1938 évi X 13-án 19 órakor megtartott tárgyalás.

³⁸ А. Д. Р. IV. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes, стор. 68—71.

³⁹ ДАМЗС Угорщини, sz. o. 1938. B. Róma, 132 sz. t. Зразу ж після зриву переговорів у Комарно, 14 жовтня 1938 року, Чакі вилетів у Рим, де вів переговори з Муссоліні і Чіано. Дуче обіцяв подати всебічну підтримку угорським вимогам.

⁴⁰ ДАМЗС Угорщини, pol. 1938, 61 cs. 16, 3446 a. sz.

⁴¹ А. Д. А. Р. IV. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes, стор. 68—73.

⁴² ДАМЗС Угорщини, sz. o. 1938. B. Praga, 186 sz. t.

⁴³ Там же, K. 127 sz. t.

хословацький уряд висловив готовність передати Угорщині територію в 11.300 км² з населенням в 950 000 чоловік.

Проте угорський уряд не був задоволений і цим проектом, бо міста Кошице, Ужгород і Мукачеве залишилися в Чехословаччині. Це суперечило цілям політики угорських реваншистів не тільки з економічних мотивів, але й політичних, і насамперед тому, що зривало їх плани відносно спільного угорсько-польського кордону.

Але урядові кола в Будапешті і Варшаві знали і про нові плани Гітлера щодо Закарпаття, яке мало бути воротами в Румунію і плацдармом для створення «вільної України». Правлячі кола Угорщини і Польщі, звичайно, не заперечували, щоб Гітлер, шукаючи життєвий простір, грабував та експлуатував Румунію і Радянську Україну, але вони хотіли бути рівними партнерами в цих грабунках. Крім того, хоч беківська Польща і провадила божевільну гру з фашистською Німеччиною, урядові кола Варшави добре розуміли, що план «сборної України», через діяльність українських буржуазних націоналістичних угруповань в Галичині, являв для інтересів польської буржуазії серйозну небезпеку. Тому польський уряд намагався з свого боку умовити Гітлера дати згоду на створення спільного угорсько-польського кордону. Переговори з німецьким урядом в цьому питанні вів за дорученням Бека польський посол у Німеччині Ліпський. Він ставив своїм завданням переконати гітлерівців у тому, що Закарпаття, будучи «центром комуністичного руху», не може як самостійна або автономна держава в складі Чехословаччини служити плацдармом у боротьбі проти більшовизму; тільки в складі угорської хортістської держави при наявності спільного угорсько-польського кордону воно може відіграти цю роль⁴⁴. Ліпському важко було запевнити ватажків фашистської Німеччини, що тільки інтереси боротьби проти більшовизму змушують Польщу так наполягати на включенні Закарпаття до складу хортістської Угорщини. Йому не вдалося переконати їх і у тому, що створення спільного угорсько-польського кордону не зачіпає інтересів фашистської Німеччини.

---

⁴⁴ Namier, *Diplomatisches Vorspiel, 1938—1939*, Berlin, 1949, стор. 57.

Проте гітлерівці ладні були піти на угоду. Ріббентроп під час зустрічі з Ліпським у Берхтесгадені 24 жовтня 1938 року заявив про готовність Німеччини дати свою згоду на включення Закарпаття до складу Угорщини і створення спільного угорсько-польського кордону, але тільки в тому разі, якщо беківська Польща задовольнить німецькі претензії в Данцігу і Польському коридорі. Ліпський, діставши завдання від свого уряду вести переговори тільки в питанні про Закарпаття, був явно вражений несподіваністю цієї пропозиції і відмовився обговорювати її. Пізніше, коли гітлерівці знову запропонували цю угоду Беку, той відкинув її⁴⁵.

В таких умовах угорським реваншистам лишалося тільки дипломатичним способом відвоювати собі Закарпаття, крім Кошице, Ужгорода і Мукачєвого. Однак вони ні на хвилину не припиняли боротьби за завоювання всього Закарпаття. Запекла боротьба між німецькою і угорською дипломатією в питанні про Закарпаття тривала. Ріббентроп твердив, що серед поступок угорського уряду, про які повідомив його 14 жовтня Дараньї, була відмова від Кошице, Ужгорода і Мукачєвого і закидав угорському урядові непослідовність⁴⁶. Для врегулювання цих незгод угорський уряд звернувся за допомогою до Італії. Одночасно угорські реваншисти висунули ідею арбітражу як способу врегулювання чехословацько-угорського спору⁴⁷.

Для участі в арбітражі німецький уряд направив до Рима Ріббентропа. Протягом 4-х днів у Римі відбувалися переговори між Чіано і Ріббентропом з приводу угорських вимог до Чехословаччини. Ріббентроп погодився взяти участь в арбітражі, якщо угорський і італійський уряди раз і назавжди відмовляться від ідеї включення Закарпаття до складу Угорщини і створення спільного угорсько-польського кордону⁴⁸.

28 жовтня 1938 р. вночі Чіано викликав до себе угорського посла в Римі Віллані і повідомив його, що переговори з Ріббентропом просуваються успішно і що, мабуть, наступного дня він погодиться на участь в ар-

⁴⁵ Namier, *Diplomatisches Vorspiel*, стор. 60.

⁴⁶ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939. 7/a t. 1198 a. sz.

⁴⁷ Ідею арбітражу підказала хортістському урядові фашистська Італія. — ДАМЗС Угорщини, sz. o. 1938, B. Róma 134 sz. t.

⁴⁸ ДАМЗС Угорщини, 149 sz. t.

бітражі. Чіано запропонував угорському урядові звернутися негайно до чехословацького уряду і офіційно вимагати арбітражу Німеччини та Італії. Чехословацький уряд погодився на арбітраж⁴⁹.

Після того як Ріббентропа вдалось умовити взяти участь в арбітражі, було вирішено, що він відбудеться 2 листопада 1938 р. у м. Відні. Там і почався торг за міста Кошице, Ужгород і Мукачеве. Після довгих дебатів Ріббентроп був уже схильний віддати або Кошице і Ужгород, або Мукачеве угорцям. Чіано тут же надіслав запит угорському урядові про те, яке з двох міст—Ужгород чи Мукачеве включити до складу Угорщини⁵⁰. На це Канья відповів, що він віддає перевагу Ужгороду, але настійливо просить відстояти також і Мукачеве⁵¹.

31 жовтня 1938 р. Чіано під великим секретом повідомив угорський уряд, що Ріббентроп перед самим своїм від'їздом погодився на включення як Ужгорода, так і Мукачева до складу Угорщини і що між Берліном і Римом існує цілковита згода в питанні про угорські вигоди до Чехословаччини. Таким чином, питання про територіальні претензії хортістської Угорщини до Чехословаччини було розв'язане вже в Римі, і арбітраж у Відні 2 листопада 1938 року був тільки формальним епілогом. Віденський арбітраж ухвалив рішення про те, що Чехословаччина повинна передати Угорщині з територій Словаччини і Закарпаття 12 400 км² з населенням в 1 100 000 жителів, в тому числі з Закарпаття 1 523 км² з населенням в 173 233 жителя⁵².

І все ж угорські урядові кола не були задоволені. Незабаром після віденського арбітражу вони почали твердити, що під час арбітражу Угорщина зазнала «відчужних жертв». В цьому дусі висловився Канья у своїй промові в парламенті 10 листопада, в тому ж дусі прем'єр-міністр Угорщини Імреді дав інтерв'ю 13 листопада редакторові «Воце д'Італія»⁵³.

⁴⁹ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1938. 7/a t. 1284 a. sz.

⁵⁰ ДАМЗС Угорщини, sz. o. 1938. B. Róma. 152 sz. t.

⁵¹ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939. 7/a t. 1241 a. sz.

⁵² ДАЗО, ф. 19, оп. 3, снр. 244.

⁵³ Az 1935 évi április 27—ére hirdetett Országgyűlési Képviselőházának Naplója XX kötet. 1938. november 12 ülés, срор. 261; «Voce d'Italia» 13. XI. 1938 p.

Незважаючи на те, що хортістський уряд на засіданні віденського арбітражу урочисто обіцяв, що не матиме більш ніяких територіальних вимог до Чехословаччини, він з перших же днів листопада 1938 р. почав готуватися до збройного захоплення решти території Закарпаття. Угорських реваншистів не бентежило тепер навіть те, що це різко суперечило всім етнографічним принципам, які вони проповідували, добиваючись перегляду Тріанонського договору і приєднання до Угорщини районів Чехословаччини. Тепер угорська дипломатія рисує вже в своїх вимогах так звані економічні та історичні принципи.

Угорський уряд поставив перед собою завдання «пом'якшити» впертість гітлерівців, довівши їм, що приєднання всього Закарпаття до Угорщини не суперечить німецьким інтересам, бо хортістська Угорщина віддана фашистській Німеччині. За цю справу взявся сам Хорті. 15 листопада він запросив до себе німецького посла Ермансдорфа і в розмові з ним намагався обґрунтувати причини, які спонукали угорський уряд вжити заходів до захоплення Закарпаття. Хорті всіляко доводив Ермансдорфу, що внаслідок сильного комуністичного руху «гірський край Закарпаття непридатний як плацдарм для очікуваної в майбутньому німецької діяльності на Україні»⁵⁴.

Наприкінці розмови Хорті просив посла повідомити німецький уряд, що в тому разі, коли в Закарпатті стануться заворушення, угорський уряд введе туди свої війська і під їх контролем проведе референдум в питанні про територіальну приналежність цього краю.

18 листопада німецький уряд через угорського посланника в Берліні Стояї виклав свою точку зору в питаннях, порушених в розмові Хорті з Ермансдорфом. У досить туманних виразах німецький уряд «не радив» Угорщині розпочинати воєнну акцію проти Закарпаття, тому що це викликало б контрудар з боку Чехословаччини⁵⁵. Значно рішучіше висловився щодо цього 19 листопада німецький посол в Будапешті, який енергійно протестував проти невиконання віденського

---

⁵⁴ А. Д. А. Р. IV. Т. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes, стор. 132.

⁵⁵ Там же, стор. 135—136.

рішення Угорщиною і повідомив, що вона тільки на власний ризик може ввести війська в Закарпатську Україну⁵⁶.

В такій обстановці угорський уряд знову прагне заручитися підтримкою Італії. Муссоліні і Чіано дали Хорті зрозуміти, що в питанні про Закарпаття Італія змушена виявляти цілковиту солідарність з німецьким урядом. Угорський уряд, проте, намагався запевнити італійських фашистів, що Німеччина не заперечує проти цієї акції. Нарешті, Муссоліні заявив, що він повинен переговорити в цьому питанні з Ріббентропом, але все ж обіцяв допомогти угорським реваншистам, передавши їм 100 літаків⁵⁷⁻⁵⁸. Готуючи захват Закарпаття, урядові кола Угорщини старанно приховували дату виступу не тільки від німців, але і від італійців. Про початок наступу було вирішено повідомити в останню хвилину, причому самого тільки Муссоліні. Одна лише Польща знала подробиці і час підготовлюваного захоплення Закарпаття. Канья звернувся до Бека з проханням, щоб регулярні війська польської армії брали безпосередню участь в цій акції. Пославшись на «міжнародні політичні обставини», Бек відмовив у такій допомозі і обіцяв лише посилити в Закарпатті підривною діяльністю та забезпечити нейтралітет Румунії «навіть силою зброї»⁵⁹. Через свого посла в Белграді Бешенєї угорський уряд вдається до дипломатичних демаршів для того, щоб запобігти втручанням Югославії в підготовлювану операцію⁶⁰. Одночасно з цим угорський уряд посилює підривною діяльністю в Закарпатті, а також разом з польським урядом організовує економічну блокаду краю, намагаючись задушити його голодом.

На 18 листопада 1938 р. угорський уряд закінчив підготовку до збройного захоплення Закарпаття. Генеральний штаб угорської армії розробив докладний план наступу, згідно з яким VI армійський корпус мав провадити воєнні дії на ділянці Мукачеве—Ужгород, а VII армійський корпус направлявся в район м. Кошце для

⁵⁶ A. D. A. P., IV. T. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes, стр. 137.

⁵⁷⁻⁵⁸ ДАМЗС Угорщини, Szaló iratai, 1938. 9 t. .

⁵⁹ ДАМЗС Угорщини, sz. o. 1938. B. Varsó. 446 sz. t.

⁶⁰ ДАМЗС Угорщини, sz. o. 1938. B. Belgrád. 47 sz. t.

оборони в разі контрнаступу, чехословацької армії⁶¹. Однак не заручившись згодою Гітлера і Муссоліні, Імреді і Қанья вагалися й відтягували початок воєнних дій.

Початок операції був призначений на 20 листопада. В останній момент, проте, командування угорської армії вирішило, що війська, які стомилися після довгих маршів, потребують відпочинку, і наказало відстрочити початок воєнних дій на 24 години. Тим часом, не знаючи про це, міністерство закордонних справ доручило газетам повідомити, що «Руська народна рада» звернулася до Угорщини з проханням ввести свої війська в Закарпаття, що Угорщина вирішила задовольнити це прохання і 20 листопада вранці ввела туди свої війська.

Таким чином, 20 листопада 1938 року в газетах з'явилось повідомлення, яке мало з'явитися тільки 21 листопада. «Обурливо, — писав Қозма у своєму «Щоденнику», — ми побудували все на «fait accompli», а тепер ми про це наперед повідомили»⁶².

Звістка про «самовільний» виступ Угорщини проти Закарпаття викликала серйозне невдоволення в Берліні. Дізнавшись про підготовлену Угорщиною операцію від італійського посланника в Берліні Аттоліо, Ріббентроп прямо і недвозначно заявив, що Німеччина не давала на це санкції і що «фюрер стоїть на тій точці зору, що окупація Закарпатської України угорцями є ганьбою для держав осі, арбітражному рішенню яких Угорщина три тижні тому беззастережно підкорилась. Угорщина провадить небезпечну гру, вдаючись до втручання своїми збройними силами, і тому несе цілковиту відповідальність за можливі наслідки»⁶³.

В той же день німецький уряд, зв'язавшись по телефону з Римом, різко висловив своє обурення як з приводу дій угорського уряду, так і з приводу підтримки, яку йому подав Муссоліні, і вимагав вжити спільних санкцій проти Угорщини, як порушника віденського ар-

---

⁶¹ ДАМЗС Угорщини, Kozma irathagyaték, naplójegyzetek 1938. XI. 21.

⁶² Там же.

⁶³ А. Д. А. Р. IV. Т. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes, стр. 138.

бітражу⁶⁴. Наляканий Муссоліні удав, ніби угорці ввели його в оману, висловив повну згоду з Гітлером і негайно сповістив угорський уряд про те, що знявся скандал, вимагаючи припинити воєнну акцію. Угорський уряд спішно зв'язався 21 листопада о 6 годині ранку з командуванням військових частин і незадовго до наміченого строку виступу наказав поки що не починати ніяких воєнних дій проти Закарпаття.

Угорські урядові кола сподівалися, що їм ще вдасться умовити німецький уряд змінити свою точку зору. Проте всі дипломатичні кроки, зроблені в цьому напрямі, були даремні. З відомих причин гітлерівський уряд не погоджувався в той час на окупацію всього Закарпаття Угорщиною. 21 листопада німецький уряд направив угорському ноту протесту, в якій ще раз заявляв, що рішення віденського арбітражу є остаточними. «Німецький уряд, — говорилося в ноті, — ще раз вказує на серйозні наслідки, які, на його думку, можуть виникнути в разі насильственої окупації Закарпатської України, і підкреслює, що коли результат такого заходу буде несприятливим, Угорщина повинна буде винуватити тільки себе»⁶⁵. Аналогічну ноту надіслав Угорщині також італійський уряд.

Угорський уряд розумів, що в таких умовах він зможе добитися здійснення своїх планів відносно Закарпаття лише шляхом зміцнення зв'язків з державами осі і, в першу чергу, з Німеччиною. Саме під цим кутом зору угорський посланник Стояї і провадив переговори з Ріббентропом 22 листопада 1938 року. Під час цих переговорів Стояї передав Ріббентропу ноту свого уряду, в якій той запевняв «вись Берлін—Рим» у своїй відданості і заявляв, що готовий піти на дальше зміцнення економічного і політичного співробітництва з країнами осі.

Говорячи про зміцнення політичного співробітництва з країнами осі, угорський уряд цілком недвозначно заявив, що він має передусім на увазі спільну боротьбу проти більшовизму. «Антибільшовицький настрій держав осі, — говорилося в ноті, — завжди зустрічав ро-

⁶⁴ А. Д. А. Р. IV. Т. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes, стр. 139; ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939 7/7. т. 362 а.

⁶⁵ А. Д. А. Р. IV. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes, стр. 142—143.

зуміння і схвалення з боку угорського уряду, і якщо держави осі вважають це важливим, то ми згодні приєднатися до «Антикомінтернівського пакту»⁶⁶.

Такі обіцянки, безумовно, імпонували гітлерівському урядові, але в питанні про Закарпаття він і на цей раз не поступився. Він робив це, звичайно, з певною метою — зволіканнями ще тісніше прив'язати Угорщину до «осі Берлін—Рим».

Отже, старанно підготовлена воєнна акція для захоплення Закарпаття в листопаді 1938 року не вдалася. Угорський уряд ретельно приховував від угорської громадськості як підготовку, так і провал цієї операції. Тільки після другої світової війни пощастило виявити архівні матеріали, які з'ясували всю справу.

Провал закарпатської авантюри мав серйозні внутрішньополітичні наслідки. Реваншистські кола почали обвинувачувати уряд і в першу чергу Каню в слабкості їх зовнішньої політики. Їх настрої висловив Козма, що писав у своєму «Щоденнику»: «Уряд метушиться і показав свою нездатність вирішувати історичні завдання, які можуть бути розв'язані. На мою думку, в даних умовах урядові слід було б піти у відставку»⁶⁷.

Справді, провал воєнної акції щодо Закарпаття викликав кризу уряду, що тривала до кінця листопада 1938 року. Тривалість урядової кризи відбивала нетривке співвідношення сил в країні. Якщо спочатку провал закарпатської операції до деякої міри посилив антинімецькі настрої, то на кінець листопада 1938 року гору беруть ті політичні сили, які вважали невдачу закарпатської політики результатом недосить пронимецької орієнтації угорського уряду. Кання мусив піти у відставку.

Відверто пронимецький зовнішньополітичний курс Імреді почав проводити у сформованому ним третьому кабінеті, де він спочатку займав також пост міністра закордонних справ. 10 грудня 1938 року міністром закордонних справ Угорщини став Чаки, відомий своїми надто націоналістичними поглядами. Він почав дедалі більше підпорядковувати зовнішню політику Угорщини

---

⁶⁶ Doc. on. Germ. Pol. D. V. 335—337.

⁶⁷ ДАМЗС Угорщини, Kozma irathagyaték, naplójegyzetek 1938. XI. 21.

інтересам «осі Берлін—Рим». Уже в перший день свого призначення на пост міністра Чакі повідомив угорського посла у Варшаві Хорі: «Ми не відмовилися від наших відомих планів щодо Закарпаття. Ми тільки поставили нашу тактику здійснення цих планів на нову основу і спробуємо розв'язати це питання в повному взаєморозумінні з державами «осі»⁶⁸.

Тим часом в кінці 1938 року відносини між хортістською Угорщиною і фашистською Німеччиною все ще лишалися напруженими, а це, в свою чергу, зв'язане було з новим загостренням відносин між Чехословакчиною, вірніше Закарпаттям, і Угорщиною. Угорські реваншисти знову починають «малу війну» в Закарпатті. Українські буржуазні націоналісти в Закарпатті, натхнені німецькими нацистами, відповідають на це терором і провокаціями. Вони вимагають перегляду рішень віденського арбітражу і повернення Мукачєвого та Ужгорода. Справа дійшла до ряду прикордонних інцидентів, найбільшим з яких був інцидент 6 січня 1939 року поблизу Мукачєвого⁶⁹. І хоч змішана комісія, яка розслідувала причини виникнення інциденту, не могла встановити, хто ж був його ініціатором, угорський уряд нотую попередив чехословацький уряд, що, коли такий інцидент повториться, угорські війська перейдуть демаркаційну лінію⁷⁰. Угорські урядові кола добре знали, що нитки провокаційних дій українських буржуазних націоналістів у Закарпатті ведуть через німецького консула в Хусті в столицю Німеччини. Це ще більше поглиблювало розходження між Угорщиною і Німеччиною.

Гітлерівські і угорські реваншисти цілком ясно усвідомлювали, що їх спільні інтереси вимагають ліквідації цих незгод. Про це говорили Герінг⁷¹, Ріббентроп⁷², з цією метою Чакі виїхав 16 січня 1939 року в Берлін і протягом трьох днів вів переговори з німецьким урядом, зокрема особисто з Гітлером. Фюрер в загальних рисах намалював Чакі вже назрілий план повного знищення Чехословакчини весною 1939 року і обіцяв за-

⁶⁸ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939 33/a t. 1483 a. sz.

⁶⁹ ДАМЗС Угорщини, sz. o. 1939 K. 3 sz. t.

⁷⁰ Там же.

⁷¹ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939. 33/a t. 242 a. sz.

⁷² ДАМЗС Угорщини, sz. o. 1938, B. Berlin. 243 sz. t.

довольнити дальші реваншистські вимоги хортістської Угорщини при умові її дальшого зближення з «віссю Берлін—Рим» і виходу з Ліги націй. Чакі, зрозуміло, погодився з усіма вимогами Гітлера⁷³.

Отже, поїздка Чакі в Берлін окрилила угорських реваншистів надіями на включення Закарпаття до складу Угорщини. Уряд Імреді, вірний обіцянкам, що їх Чакі дав у Берліні, став на шлях поступок Німеччині і посилив фашизацію країни. Ця внутрішня політика Імреді натрапляла на опір не лише опозиційних партій. Вона викликала серйозні незгоди і кризу також всередині урядової партії, і Імреді мусив піти у відставку. Його наступником став П. Телекі, який у своїй програмній промові поряд з тезою про зміцнення угорсько-німецької дружби висунув і тезу про необхідність культурних зв'язків з західними державами. Промова Телекі викликала в Берліні явне невдоволення, але Чакі поспішив заспокоїти гітлерівців, що Угорщина залишається вірною «осі Берлін—Рим» і що, в разі приєднання Закарпаття до Угорщини, «німецькі бажання відносно шляху на Схід ми (угорський уряд. — М. А.) задовольнили б у найвищій мірі»⁷⁴. На підтвердження цих слів угорський уряд ухвалив 24 лютого 1939 року рішення про приєднання до антикомінтернівського пакту⁷⁵. Хортістська Угорщина продовжувала йти по згубному шляху реваншистських авантур і національної катастрофи.

Наближалась весна, а угорські реваншисти все ще не одержували з Берліна ніяких вказівок щодо спільних дій в справі знищення Чехословаччини. Правда, в Будапешті від посланника Веттштейна і консула Петровича надходило дедалі більше повідомлень про нові незгоди між Прагою і словацькими сепаратистами. В таких умовах угорський уряд знов вирішив форсувати події. 9 лютого Стояї повідомив Альтенберга, начальника відділу в справах Південно-східної Європи МЗС Німеччини, що угорський уряд одержав секретну інформацію, згідно з якою в Закарпатській Україні в зв'язку

---

⁷³ Документи министерства иностранных дел Германии, вып. I, стор. 84—94.

⁷⁴ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939. 33/a t. 155 a. sz.

⁷⁵ Там же, 14 a. sz.

з виборами до сейму, наміченими на 12 лютого, відбуваються великі безпорядки. Стояї просив в'яснити, як поставиться німецький уряд до втручання Угорщини в справі Закарпаття в інтересах захисту угорських громадян. Відповідь німецького уряду була несподіваною. Як видно з запису Вейссекера, угорському посланникові було сказано: «Ми повідомимо Будапешт, коли він, на нашу думку, повинен буде здійснити рішення, нехай угорський уряд додержується віденського арбітражу»⁷⁶.

4 березня 1939 року Стояї за дорученням МЗС Угорщини відвідав Ріббентропа і порушив питання про долю Закарпаття і обіцянки Гітлера. Він просив, щоб Німеччина і Італія виступили з заявою, що «претензії Угорщини на Закарпаття є справедливими і при перегляді справ Чехословаччини цей край буде відданий їй»⁷⁷. Ріббентроп відмовив угорському урядові в такій заяві і просив угорських реваншистів мати трохи терпіння⁷⁸.

Після розмови Стояї з Альтенбергом і Ріббентропом в угорського уряду виникає план вести в питанні про Закарпаття прямі переговори з Прагою. Цю ідею підказав угорським реваншистам один з керівників МЗС Польщі — Кобилянський. Він твердив, що коли б угорський уряд «зміг домовитися з Прагою, то тим самим він позбавив би Берлін найсильнішого аргументу»⁷⁹.

6 березня угорський уряд направив до Праги заступника міністра закордонних справ Угорщини Ворнле. Там він разом з угорським посланником у Празі Веттштейном вів переговори з Хвалковським про включення Закарпаття до складу Угорщини. Веттштейн обіцяв Хвалковському компенсацію за Закарпаття, погрожуючи, що «тепер вони (чехословацький уряд. — М. А.) можуть ще дещо одержати за Закарпаття, а пізніше... нічого»⁸⁰. Здавалося, Хвалковський ладен піти на угоду. Він обіцяв переговорити з президентом Гахою і потім назвати ціну. Остаточне розв'язання питання відклали до одержання санкції Німецького уряду на уго-

⁷⁶ А. Д. А. Р. IV Т. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes, стор. 171—182.

⁷⁷ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939. 33/a t. 242 a. sz.

⁷⁸ Там же, 210 a. sz.

⁷⁹ Там же, 195 a. sz.

⁸⁰ ДАМЗС Угорщини, sz. o. 1939. В. Prága. 35 sz. t.

ду⁸¹. Проте ця санкція так і не була одержана. Німецький уряд вирішив сам продати угорським реваншистам Закарпаття і одержати за нього більше, ніж Хвалковський, остаточно прив'язати Угорщину до «осі Берлін—Рим».

10 березня Хвалковський запросив до себе Веттштейна і замість відповіді з приводу продажу Закарпаття розкрив угорському посланникові картину надзвичайно напруженої обстановки в Чехословаччині за останній час. Словацькі сепаратисти вели одночасно переговори в Празі і Берліні, зривали можливість врегулювання словацького питання в рамках Чехословацької держави; частина з них прагнула перетворити Словацьчину в протекторат Німеччини⁸².

Після цієї розмови, незважаючи на відсутність будь-яких вказівок з Берліна, хортістський уряд знову почав концентрувати армію на кордоні Закарпаття. 12 березня вранці німецька контррозвідка дістала відомості про те, що угорці відвели майже всі свої військові частини з території, які межують з Німеччиною, і сконцентрували їх на кордонах Східної Словацьчини і Закарпаття⁸³. Одночасно угорський уряд посилено «штурмував» міністерство закордонних справ Німеччини. Нарешті, 11 березня німецький уряд передав угорському посланникові ноту, яка свідчила про те, що питання про Закарпаття вже поставлене на порядок денний.

«Німецький уряд, — говорилося в ноті, — виходячи з припущень, що певні акції матимуть місце на території Карпатської України, вважає необхідним, щоб угорський королівський уряд мав на увазі таке:

1. Під час окупації Закарпаття або після неї в найбільшій мірі доведеться враховувати потреби німецького транспорту.

2. Окупація не може завдавати шкоди економічним інтересам Німеччини або її громадянам. Угорський королівський уряд повинен визнати всі угоди і договори економічного характеру, які були укладені між урядом

---

⁸¹ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939. 33/a t. 207 a. sz.

⁸² ДАМЗС Угорщини, sz. o. 1939. B. 38 sz. t.

⁸³ А. Д. А. Р. IV. T. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes, crop. 205.

Закарпаття і німецькими офіційними або приватними установами⁸⁴.

3. Угорський королівський уряд повинен визнати права «фольксдейче», які проживають в Закарпатті.

4. Члени уряду Закарпаття, колишні закарпатсько-українські міністри та інші політичні діячі Закарпаття, як наприклад, керівники організації «Січ», не будуть притягатися до відповідальності і не будуть переслідуватися будь-яким іншим способом за свою політичну діяльність»⁸⁵.

З пізніших архівних матеріалів видно, що угорський уряд взяв тоді на себе зобов'язання виконати всі ці умови⁸⁶.

12 березня Гітлер викликав до себе угорського посланника Стояї і дав санкцію на те, щоб угорські війська зайняли територію Закарпаття⁸⁷. Стояї негайно вилетів на спеціальному літаку, одержаному у Ріббентропа, до Будапешта, щоб сповістити про це свій уряд.

На другий день, 13 березня, Ермансдорф і Альтенберг відвідали Хорті і Телекі і мали з ними розмову в питанні про захоплення Закарпаття. Незважаючи на попередження начальника генерального штабу Угорщини, який брав участь у цій розмові, що угорська армія не може виступати раніше, ніж через тиждень, Хорті заявив, що війська виступлять раніше⁸⁸.

Було домовлено, що угорська армія почне наступ 18 березня, а німецька — 19 березня⁸⁹. В той же день, зразу після переговорів з Ермансдорфом, Хорті послав Гітлеру телеграму такого змісту: «Ваше превосходительство! Щиро дякую вам. Я не можу висловити вам,

---

⁸⁴ 7 грудня 1938 року уряд Волошина уклав з німцями договір про економічне співробітництво, який надавав Німеччині монопольне право експлуатації Закарпаття (ДАМЗС Угорщини, pol. 1939. 168 cs. 21 t. 3277 a. sz.)

⁸⁵ Dok. Germ. For. Pol., D. VIII, стор. 60.

⁸⁶ ДАМЗС Угорщини, pol. 1939. 168 sz. 21 t. 2377 a. sz.

⁸⁷ Про розмову Гітлера і Стояї 12 березня не залишилося ніяких слідів, але 15 березня в бесіді з Гахою Гітлер заявив: «Минулої неділі справу було вирішено; я покликав до себе угорського посланника і повідомив його, що вмиваю руки від цієї держави (Закарпаття. — М. А.).

⁸⁸ А. Д. А. Р. IV. T. Aus. dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes, стор. 232.

⁸⁹ ДАМЗС Угорщини, Kozma irathagyaték, naplójegyzetek 1939, III, 18.

який я щасливий, тому що цей гірський край, — я не люблю вживати сильних виразів, — має життєво важливе значення для Угорщини. Незважаючи на те, що наші рекрути прослужили тільки 5 тижнів, ми беремося до справи з великим ентузіазмом. Готування вже провадяться. В четвер, 16 цього місяця, станеться інцидент на кордоні, а за ним в суботу почнеться великий наступ. Я ніколи не забуду цього доказу дружби, і ваше превосходительство може бути впевненим в моїй непохитній вдячності на вічні часи. Назавжди ваш відданий друг Хорти»⁹⁰.

Однак, «забувши» про своїх партнерів, про погоджені з угорським урядом дії, Гітлер почав здійснювати свій план раніше обумовленого часу. 13 березня він викликав до себе Тісо і повідомив йому, що настав час розв'язати чехословацьку проблему. Він прямо заявив, що в разі проголошення самостійності Словаччини, словаки дістануть цілковиту підтримку з боку Німеччини. Ріббентроп при цьому дав зрозуміти, що можлива окупація Словаччини угорськими військами, які, як він зараз дізнався, концентруються на кордонах Словаччини⁹¹.

14 березня 1939 року словацький сейм прийняв рішення відторгнути Словаччину від чеських земель і проголосити її самостійною республікою. В той же день уряд Волошина проголосив незалежність Карпатської України і звернувся з проханням до Гітлера включити її в протекторат Німеччини⁹². В ніч на 14 березня гітлерівські війська почали окупацію чеських земель.

Повідомлення про ці події захопили Будапешт зненацька. Угорський уряд вирішив так само прискорити здійснення свого плану захоплення Закарпаття, щоб, як висловився Телекі, «не ускладнювати там становища»⁹³.

14 березня 1939 року угорські війська інсценували інциденти в районі Мукачєвого і Ужгорода. В той же

---

⁹⁰ Nazi conspiracy and Agression, Volume V, Washingtonowa, 1946, стор. 451—452.

⁹¹ А. Д. А. Р. IV Т. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes, стор. 219.

⁹² Там же.

⁹³ ДАМЗС Угорщини, Kozma irathagyaték, naplójegyzetek, 1939, III, 18.

день Чакі запросив до себе чехословацького посла в Будапешті Кобра і вручив йому ультиматум угорського уряду чеському. В ньому угорський уряд поставив такі вимоги:

1. Негайно звільнити всіх інтернованих угорської національності;
2. Негайно припинити всяке переслідування осіб угорської національності;
3. Видати зброю угорським організаціям самооборони;
4. Почати протягом 24-х годин евакуацію чесько-моравських військ з території Закарпаття;
5. Зберегти цілковиту недоторканність майна угорських підданих і осіб угорської національності⁹⁴.

О 23 год. 14 березня Кобр передав угорському урядові відповідь на угорський ультиматум. Чехословацький уряд прийняв усі пункти ультиматуму, за винятком третього, який був нечуваним у дипломатичній практиці. Чакі визнав відповідь незадовільною, і в ніч з 14 на 15 березня 1939 року угорські війська почали окупацію Закарпаття.

Тієї ж ночі прем'єр-міністр Карпатської України Волошин, повідомляючи в Берлін через німецького консула в Хусті про вторгнення угорських військ, просив німецький уряд відповісти на питання: чи віддала Німеччина Закарпаття Угорщині. Німецька відповідь була одержана 15 березня після обіду. Волошину радили «не чинити опір угорському вторгненню», бо німецький уряд «на жаль, не може взяти Закарпаття під протекторат»⁹⁵.

Така порада не перешкодила, проте, Волошину послати до Будапешта делегацію на чолі з Ю. Брацайком для ведення переговорів з угорським урядом. Угорські урядові кола відмовилися вести офіційні переговори з Брацайком і прийняли делегацію лише в приватному порядку, «в дусі угорської гостинності».

Українські буржуазні націоналісти ладні були домовитися з хортістською Угорщиною. Про бажання провадити торг з приводу долі Закарпаття в рамках Угорської держави заявив у своїй телеграмі на ім'я Хорти і колишній міністр волошинського уряду Ревай,

⁹⁴ ДАМЗС Угорщини, Kozma irathagyaték, naplójegyzetek, pol. 1939. 18/77. 1245 a. sz.

⁹⁵ А. Д. А. Р. IV Т. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes, стр. 229, 240.

що втік до Відня⁹⁶. Угорський уряд, проте, відкинув усі пропозиції українських націоналістів і пред'явив волошинському урядові ультиматум про передачу влади угорським частинам до 8 годин вечора 15 березня 1939 року.

До таких швидких і рішучих дій угорський уряд змушували тривожні відомості, що надходили з Румунії. Румунський уряд концентрував свої війська на кордоні з Закарпаттям. В Будапешт надходили також чутки про те, що німецький уряд, бажаючи добитися у румунського уряду поступок в економічних переговорах, радив йому висунути свої вимоги відносно Закарпаття⁹⁷. Великим козирем в руках румунського уряду було й те, що Волошин, не дочекавшись відповіді угорського уряду на свою пропозицію почати переговори про мирне приєднання Карпатської України до Угорщини, перед своєю втечею з Закарпаття проголосив його приєднання до Румунії⁹⁸.

Але румунські війська поки що вичікували. Пояснювалося це, насамперед, непевною позицією Польщі, яка мала договореність з Румунією про спільний виступ, але в останній момент відмовилася від неї. При цьому польський уряд загравав одночасно і з румунським, і з угорським урядами, обіцяючи першому примусити хорватський уряд зважити на румунські територіальні претензії, а другому — умовити румунів зменшити свої вимоги щодо Закарпаття. В результаті румунський уряд дійсно пішов на поступки: 17 березня він вимагав уже тільки 4 села Закарпаття з румунським населенням і залізницю Лонка—Ясиня⁹⁹.

Цю «незграбну тактику» румунського уряду, як її назвав Чаки, цей останній зумів хитро використати. Якщо 16 березня Чаки у відповідь на румунську ноту виставив готовність в ім'я «добросусідських відносин» вести переговори і зважити на «законні вимоги» румунів¹⁰⁰, то 17 березня він попередив румунський уряд, що угорська армія дістала вказівки зайняти все За-

---

⁹⁶ ДАМЗС Угорщини, pol. 1939. 7/7 t. 938 a. sz.

⁹⁷ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939. 33/a. t. 302 a. sz.

⁹⁸ ДАМЗС Угорщини, М. Е. 1941, 1606 t. 15536 a. sz.

⁹⁹ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939. 33/a. t. 296 a. sz.

¹⁰⁰ Там же, 225 a. sz.

карпаття, і вимагав, щоб румунський уряд не вживав ніяких заходів, які суперечитимуть цим вказівкам ¹⁰¹.

Угорська армія, подолавши незначний опір українських «січовиків» і окремих підрозділів чехословацької армії, 16 березня ввечері досягла польського кордону. Угорський уряд мав намір разом з Польщею урочисто відзначити створення спільного польсько-угорського кордону, але Стояї попередив його, що в Берліні не схвалюють цього наміру ¹⁰², і тому святкування не відбулося. Досягши польського кордону, угорська армія з наказу хортістського уряду почала окупувати східну частину Словаччини, але німецький уряд перешкодив їй дальшому просуванню.

18 березня 1939 року вся територія Закарпаття була окупована угорською армією. Румунський уряд сподівався, що тепер хортістська Угорщина почне переговори про територіальні вимоги Румунії в Закарпатті. Але, хоча в урядових колах Угорщини і були окремі особи, що радили віддати Румунії ці чотири села Закарпаття і тим самим зробити її «співучасницею в пограбуванні трупа своєї колишньої союзниці Чехословаччини», Чакі був рішучим противником цього. 22 березня він категорично відмовився вести з румунським урядом переговори в питанні про Закарпаття, мотивуючи цю відмову тим, що «він не схильний вести переговори під тиском мобілізованих румунських штиків» ¹⁰³. У цей же час хортістська Угорщина почала сама мобілізувати свої війська; реваншистські кола організовували демонстрації, вимагаючи відторгнення від Румунії Трансільванії і приєднання її до Угорщини ¹⁰⁴.

Румунський уряд поспішив заявити, що він відмовляється дати будь-яку компенсацію за чотири села і залізницю Лонка—Ясіна в Закарпатті ¹⁰⁵. Після цього Чакі вирішив покінчити з претензіями румунського уряду в Закарпатті заявою, що це автономний край і угорський уряд не уповноважений дарувати будь-кому шматки з нього. Отже, хоч як старалася боярська Ру-

---

¹⁰¹ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939. 33/a t. 262 a. sz. 15 sz. t.

¹⁰² ДАМЗС Угорщини, pol. 1939. 18/7/7 t. 1257 a. sz.

¹⁰³ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939. 33/a t. 301 a. sz.

¹⁰⁴ ДАМЗС Угорщини, res. pol. 1939. 33/a t. 301 a. sz. 32 sz. t.

¹⁰⁵ ДАМЗС Угорщини, sz. o. 1939 В. Bukarest. 29 sz. t.

мунія збільшити свої землі за рахунок території своєї колишньої союзниці Чехословаччини, це їй не вдалось.

В цей час тільки уряд Радянського Союзу відкрито і рішуче засудив у своїй ноті від 18 березня 1939 року розчленування Чехословаччини і окупацію Чехії та Моравії фашистською Німеччиною. Тільки Радянський Союз виступив тоді проти окупації Закарпаття. У ноті Радянського уряду говорилося про те, що дії німецького уряду стали сигналом для грубого вторгнення угорських військ на Закарпаття і для порушення прав його населення.

Угорські реваншисти раділи. Однак громадська думка Угорщини сприйняла захоплення Закарпаття більш ніж стримано. Чіано так охарактеризував реакцію на захоплення Чехословаччини в своєму щоденнику 17 березня: «Світова громадська думка дуже пригнічена. З усіх країн одержано тривожні телеграми. Навіть в Угорщині не святкують окупації Карпатської України. Побоюються, що найгірше ще попереду».

Передові люди Угорщини добре розуміли, що їх країна, зв'язана по руках і ногах з німецьким фашизмом, йшла назустріч трагічним подіям.

М. АДАМ

ЗАХВАТ ЗАКАРПАТЬЯ ХОРТИСТСКОЙ ВЕНГРИЕЙ В 1938 — 1939 гг.

Резюме

В реваншистской политике, проводившейся правителями хортистской Венгрии в период между двумя мировыми войнами, большое место отводилось захвату Закарпатья. Уже в 1929 г. венгерское правительство вместе с генеральным штабом разработало план захвата Словакии и Закарпатья, который в последующие годы дорабатывался и уточнялся.

С приходом в Германии к власти Гитлера хортистская Венгрия постепенно превращается в сателлита фашистской Германии, которая делает ее одним из важнейших орудий своей империалистической внешней политики в Юго-Восточной Европе.

Усилия венгерской дипломатии в это время были направлены на изоляцию Чехословакии от союзников по Малой Антанте, чтобы затем принять активное участие в расчленении страны.

Наряду с дипломатической активизацией, венгерские реваншисты по прямым указаниям Берлина пытаются изнутри ослабить Чехословакию, используя национальные противоречия внутри страны.

Эта деятельность венгерских правящих кругов способствовала усилению международного напряжения. После Мюнхенской конференции венгерские правящие круги начали более агрессивно выступать против Чехословакии, забрасывая на ее территорию, и в частности на Закарпатье, отряды диверсантов, известных под именем «Сабадчапатоки» (добровольческие отряды). Венгерские агресоры действуют в этом направлении сообща с польскими буржуазными агрессивными кругами.

Ожесточенная борьба между германской и венгерской дипломатией по вопросу о Закарпатье активизировалась после мюнхенской конференции, когда в силу целого ряда факторов позиция Германии изменилась по отношению к захватническим притязаниям хортистской Венгрии.

Поэтому венгерское правительство пытается заручиться поддержкой Италии в предполагаемом захвате Закарпатья. Однако Муссолини колебался.

Под нажимом Германии хортистская Венгрия отступила, так и не осуществив 6 ноября 1938 г. тщательно подготавливаемую захватническую акцию против Закарпатья.

Провал закарпатской авантюры вызвал правительственный кризис в Венгрии, который длился до конца ноября 1938 г. и закончился приходом к власти правительства Имреди, проводившего открыто прогерманский внешнеполитический курс и фашизацию страны.

12 марта 1939 г. Гитлер вызвал к себе венгерского посланника и дал санкцию на захват Закарпатской территории венгерскими войсками, и 15 марта началась оккупация Закарпатья, закончившаяся через три дня.

Только Советский Союз выступил в то время против оккупации Закарпатья, решительно осудив ее в правительственной ноте от 18 марта 1939 г.

І. М. ГРАНЧАК, В. І. НЕТОЧАЄВ

Створення частин Угорської Червоної Армії на Закарпатті в 1919 році та їх бойові дії

Проголошення 21 березня 1919 року Радянської влади в Угорщині, в складі якої тоді перебувало і Закарпаття, — один з найбільш яскравих проявів животворного впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції на міжнародний робітничий і комуністичний рух.

Пліч-о-пліч з угорськими робітниками і селянами на боротьбу за перемогу влади Рад виступали і українці Закарпаття. Особливо яскраво пролетарська солідарність угорських і українських трудящих виявилась під час героїчної боротьби угорського народу проти внутрішньої контрреволюції та іноземних інтервентів в 1919 році.

Питання про створення загонів Червоної Гвардії та Червоної Армії, про їх бойові дії на всіх етапах історії Угорської Радянської Республіки в радянській історіографії висвітлено недостатньо. Автори цієї статті ставлять собі за мету, хоч в деякій мірі поповнити цю прогалину в історії утворення революційних збройних сил і боротьби трудящих за встановлення і зміцнення Радянської влади в 1919 році на Закарпатті.

* * *

Марксизм-ленінізм вчить, що для перемоги над експлуаторами недостатньо лише завоювати політичну владу — потрібно утримати її в своїх руках. В цьому велику роль повинні відігравати збройні сили, створені трудящими для боротьби проти експлуаторів.

Після перемоги Великого Жовтня, коли молода Країна Рад опинилась в тяжкому становищі — в результаті виступу контрреволюційних сил колишньої царської Росії та міжнародного імперіалізму, — Комуністична партія приділила велику увагу створенню регулярних збройних сил. На VIII з'їзді РКП(б) В. І. Ленін ясно сказав, що без міцних збройних сил, без високодисциплінованої армії соціалістична республіка існувати не може¹. Долаючи труднощі, Комуністична партія створила надійні збройні сили, які в роки громадянської війни захистили завоювання Великого Жовтня.

Досвід організації оборони, створення збройних сил молодією Країною Рад мало велике міжнародне значення і особливо для трудящих Угорщини і Закарпаття, які в 1919 році взяли владу в свої руки.

Розпад Австро-Угорщини в кінці жовтня і на початку листопада 1918 року, що був наслідком наростаючої революційної боротьби робітничого класу й селянства і поразок на фронтах, наблизив час революційного вибуху в Угорщині і на Закарпатті. В країні по-суті відбувалася буржуазно-демократична революція, під час якої створювалися Ради робітничих, солдатських, а місцями і селянських депутатів. При Радах утворювалися і озброєні загони Робітничої сторожі:

Подекуди ці Ради здійснювали контроль за діями урядовців, розподілом продуктів між населенням, добивалися організації громадських робіт для безробітних, одягу для солдатів, що поверталися з фронту тощо. Ради все більше і більше виступали як органи влади трудящих².

Але владу в Угорщині захопили буржуазія й поміщики в особі Карольї, якого В. І. Ленін влучно назвав «угорським Керенським»³. До складу цього уряду увійшли й угорські праві соціал-демократи. Сталося це тому, що у робітників і селян Угорщини не було ще справжнього революційного керівництва. Комуністична партія Угорщини, що оформилась в ході цих подій, ще не змогла тоді очолити боротьбу трудящих за владу.

Незважаючи на це, в окремих місцевостях Угорщини і Закарпаття, Ради та їх збройні сили діяли досить

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 128—129.

² Див. «Századok», № 2-3, 1954, стор. 245—265.

³ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 235.

активно, створюючи цим умови для встановлення влади Рад в усій країні. Значну роль в цій справі відіграли солдати і колишні військовополонені, які повернулися з Радянської Росії на батьківщину. Військовополонені були не тільки свідками великих подій в Росії, багато з них брало активну участь в боротьбі за Радянську владу, чимало стали комуністами. Після розпаду Австро-Угорщини в ряді місцевостей Закарпаття виникли комуністичні групи й осередки.

В Берегові в листопаді—грудні 1918 року створюється Робітнича Рада на чолі з Золтаном Фабіаном, соціал-демократом лівого напрямку, та Солдатська Рада на чолі з комуністом, колишнім військовополоненим Іваном Шербаном⁴. Робітники ряду підприємств (головним чином цегельних заводів) створили свою Робітничу сторожу, чисельність якої в лютому 1919 року досягла близько 200 чоловік⁵. Зброю робітники діставали від солдатів, що поверталися з фронту, а також за допомогою мукачівських трудящих — з касарень 65-го Мукачівського полку⁶.

Спираючись на свою збройну силу, трудящі Берегова діяли з кожним днем все активніше. Вже в січні 1919 року вони витіснили з приміщення комітатського управління стару адміністрацію і відвели його для роботи Робітничої Ради і місцевої соціал-демократичної організації⁷, згодом розгромили жандармський загін і обеззброїли більшість жандармів⁸, захопили запаси хліба з місцевого військового складу і розділили їх між голодуючими трудящими міста і навколишніх сіл.

В місті було організовано ряд демонстрацій⁹. Де-

---

⁴ З спогадів учасників подій Л. Шербана, Б. Ангеліта та ін. Ці та названі далі спогади записані авторами і студентами-дипломантами під керівництвом авторів; зібрані матеріали зберігаються в Ужгородському університеті.

⁵ З спогадів учасника подій С. Поповича.

⁶ Мукачівський філіал Державного архіву Закарпатської області (далі — ДАЗО). З листа дружини учасника подій Яноша Галгоці.

⁷ *Kozma György. Egy vármegye harca és haldoklása.* Сентеш, без року видання, стор. 118—119. Комітат — область. В ті часи існувало на Закарпатті чотири комітати.

⁸ З спогадів про Я. Галгоці його дружини. Мукачівський філіал ДАЗО.

⁹ ДАЗО, ф. 56, оп. 1, од. зб. 62, арк. 5 і ф. 11, оп. 1, од. зб. 3769.

монстранти вимагали вигнання з Берегова комісара угорського буржуазного уряду¹⁰ та розпуску створеної з колишніх офіцерів габсбурзької армії та жандармерії так званої «білої гвардії»¹¹.

Активність Робітничої сторожі сприяла успіхам трудящих Берегова. Це виявилось не тільки у вищезгаданих діях, але і в тому, що в лютому 1919 року більш як тиждень над містом майорів червоний прапор¹². Трудящі Берегова, спираючись на сторожу, давали рішучу відсіч будь-яким ворожим вихваткам старої адміністрації та її «білої гвардії»¹³.

Все це свідчило про те, що на початку 1919 року політична активність трудящих Берегова все зростала і це в наступному забезпечило перехід влади в Берегові до рук Рад.

Активно діяли протягом початку 1919 року і селяни навколишніх від Берегова сіл. Зокрема в с. Тарпа було роззброєно жандармерію¹⁴.

В Мукачеві у перші дні листопада 1918 року відбулося братання робітників з солдатами розміщеного тут 65 піхотного полку¹⁵. Згодом між 20—25 листопада була утворена Мукачівська робітнича Рада¹⁶ на чолі з керівником місцевої комуністичної групи Яношем Галгоці. Він же очолив і створений пізніше збройний загін мукачівських робітників і солдатів. За допомогою революційно настроєних солдатів 65 полку робітникам Мукачєвого на чолі з Яношем Галгоці вдалося вивезти зброю з касарень 65 полку¹⁷. Ця зброя була передана не тільки мукачівським, але, як вже згадувалось, і берегівським робітникам. Отже, і в Мукачеві створювалася і зміцнювалася збройна сила трудящих, яка в наступному відіграла вирішальну роль у встановленні влади Рад в цьому місті.

Ради та озброєні робітничі й селянські загони ство-

---

¹⁰ Газ. «Beregí Munkás» від 5 лютого 1919 року.

¹¹ Козма Гудьгу, вказ. праця, стор. 128.

¹² Там же, стор. 125.

¹³ Там же, стор. 128.

¹⁴ Там же, стор. 111.

¹⁵ Газ. «Uj. Magyarorszag» від 5 листопада 1918 р. Мукачеве.

¹⁶ Дата організації Ради в Мукачеві (як і по інших місцевостях Закарпаття і Угорщини) взята з спогадів Бели Ілеша.

¹⁷ Мукачівський філіал ДАЗО. З біографії Яноша Галгоці.

рювались і активно діяли в Севлюші, Косині, Великому Бичкові, Солотвині та інших місцевостях Закарпаття.

Спроби створити озброєні загони трудящих були і в Ужгороді, де на початку листопада 1918 року населення за допомогою солдатів 66 піхотного полку розгромило військові склади¹⁸. Але створена тут правими соціал-демократами «робітнича» Рада не підтримала прагнень трудящих, а з 12 січня 1919 року Ужгород був окупований буржуазними чеськими військами.

Поряд з утворенням озброєних загонів робітників, селян і революційних солдатів, за ініціативою буржуазного уряду Каролі створюються спеціальні військові формування так званої «національної варти» і «білої гвардії», завданням яких було придушення будь-яких виступів народних мас¹⁹.

Уряд офіційно закликав до служби як у регулярних військових частинах, так і в «національній варті» всіх колишніх військовослужбовців 1896—1900 рр. народження, обіцяючи їм високе винагородження і пільги при проведенні аграрної реформи²⁰.

Серед урядового складу «національної варти» та «білої гвардії» комуністи й ліві соціал-демократи проводили агітаційну роботу. Завдяки цьому берегівським трудящим вдалося розгромити на початку березня 1919 року так звану «білу гвардію», рядові учасники якої перейшли на бік трудящих²¹.

Під впливом агітації на бік трудящих переходили рядові бійці таких загонів і в інших місцевостях Закарпаття²².

Комуністи й ліві соціал-демократи залучали до лав Робітничої сторожі передових робітників, селян, рево-

---

¹⁸ Газ. «Ung» (офіційний орган Ужанського комітату) від 10 листопада 1918 р.

¹⁹ Kozma György, вказ. праця, стор. 115.

²⁰ Див. відозву «Felhívás», що зберігається в Закарпатському краєзнавчому музеї.

²¹ Kozma György на 128 стор. своєї праці писав: «До березня рядових білої гвардії червоні обробили настільки, що першого дня цього місяця вони підняли бунт проти командирів... Після арешту офіцерів, некадрові члени білої гвардії розійшлися, частина з них перейшла на бік Червоної гвардії...»

²² В той же час навіть «надійні» члени «національної варти» не виступали відкрито, боячись народних мас. — Див. ДАЗО, ф. 59, оп. 1, од. зб. 52, арк. 2.

люційних солдатів. Так поступово на Закарпатті, як і в усій Угорщині, формувалися збройні сили трудящих. Фактично влада в країні все більше зосереджувалась в руках робітничо-солдатських та селянських Рад. Це обумовило своєрідний характер пролетарської революції в Угорщині.

* * *

Перемога пролетарської революції в Угорщині, встановлення Радянської влади в центрі і на містах, в тому числі і на Закарпатті, було подією великої історичної ваги.

Використовуючи досвід трудящих Радянської Росії, Угорська Радянська Республіка з перших днів свого існування проводила великі соціально-економічні і політичні перетворення, метою яких було ліквідувати старий експлуататорський лад і створити новий, Радянський лад. На Закарпатті, як і в Угорщині, були націоналізовані великі промислові підприємства, банки, транспорт, конфісковані великі поміщицькі землеволодіння, вживались заходи щодо поліпшення соціального становища трудящих, була проголошена рівноправність всіх національностей, що населяли Угорщину²³.

На досвіді громадянської війни в Радянській Росії трудящі Угорщини і Закарпаття усвідомлювали, що позбавлені влади експлуататори не примиряться з цим, що рішуча боротьба як проти внутрішньої контрреволюції, так і проти іноземних інтервентів неминуха. В цих умовах величезне значення мало швидке створення регулярної Червоної Армії, побудованої по всіх правилах військової організації, на основі революційної дисципліни. Соціалістична партія Угорщини²⁴ в створенні нової армії використовувала досвід більшовиків Росії.

---

²³ Див. В. В. Усенко, Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на розвиток революційного руху в Закарпатті (1917—1919 рр.), К., 1955, стор. 123—155; В. Неточаєв, Діяльність Рад на Закарпатті в 1919 р., «Український історичний журнал», 1957, № 1, стор. 56—65.

²⁴ Комуністична партія Угорщини 21 березня 1919 року об'єдналась з соціал-демократичною і стала називатись Соціалістичною партією.

Вже в першій відозві Угорської соціалістичної партії і Революційної Урядової Ради²⁵ до трудящих країни від 21 березня 1919 року про повалення влади буржуазно-поміщицького уряду і встановлення Радянської влади ставилось питання про створення регулярної Червоної Армії. У відозві, зокрема, відзначалось, що Радянська влада негайно створить «велику пролетарську армію, за допомогою якої здійснить диктатуру робітників і селян проти угорських капіталістів і поміщиків так само, як проти румунських бояр і чеської буржуазії»²⁶. 24 і 25 березня 1919 року уряд видав ряд декретів, в яких були викладені основні принципи утворення нової армії, її цілі і характер²⁷.

В декреті Радянського уряду Угорщини відзначалось, що треба створити високодисципліновану армію, здатну захистити Вітчизну від ворогів. Названо було нову армію «Червоною Армією»²⁸.

Необхідно відзначити, що в основу створення Червоної Армії Угорщини був покладений принцип добровільності. Для вступу до Червоної Армії необхідно було подати політичну рекомендацію від спеціальної рекомендаційної комісії при військових частинах, або від місцевої організації Соціалістичної партії, профспілкових організацій, Рад робітників і селян²⁹. Декретом проголошувався принцип виборності командирів³⁰. Вищим керівним органом Червоної Армії була Революційна Урядова Рада, безпосереднє керівництво військами здійснював народний комісар у військових справах.

Соціалістична партія закликала при обранні та призначенні командирів віддавати перевагу вихідцям з робітничого класу і селянства, які добре знали військову справу. Висуваючи цей принцип, уряд Радянської Угорщини фактично виходив з ленінської вказівки про те, що будівництво Червоної Армії не може бути успіш-

---

²⁵ Так називався Радянський уряд Угорщини в 1919 р., див. «Шляхом жовтня», т. I, стор. 93.

²⁶ Там же, стор. 95.

²⁷ Газ. «Pesti Hirlap» від 25 березня 1919 р. і документи, опубліковані в збірнику «Шляхом Жовтня», т. I, стор. 104—105.

²⁸ Газ. «Pesti Hirlap» від 25 березня 1919 р.

²⁹ Там же.

³⁰ Обирались командири відділень та взводів. Командирів рот і вище призначав військовий комісар. Див. газ. «Pesti Hirlap» від 25 березня 1919 р.; ДАЗО, ф. 675, оп. I, од. зб., 3764, арк. 46—51.

но закінчене без створення командних кадрів з трудящих мас.

З старих офіцерів рекомендувалось залучати лише тих, які проявили себе з позитивного боку на службі, прихильно ставилися в минулому до солдатів тощо. З метою ретельного підбору старих військових спеціалістів, прізвища їх опубліковувались в газетах для широкого обговорення³¹.

Створення регулярних військових частин на Закарпатті в 1919 році проходило на таких же принципах, як і в Угорщині.

В перші дні існування Радянської влади в Угорщині і на Закарпатті єдиною військовою силою були загони Робітничої сторожі, яка стала називатись Червоною Гвардією.

На заводах, фабриках, в селах трудящі навчалися військової справи, виготовляли зброю тощо. Кожний загін мав свого виборного командира³². З метою координації дій загонів Червоної Гвардії було видане розпорядження, в якому чітко визначались місце, принципи і умови їх формування. Службовою мовою у червоногвардійців Закарпаття була українська мова³³.

Кількість загонів і бійців Червоної Гвардії була неоднакова. Так, наприклад, в Берегові загін Червоної Гвардії складався з 3-х взводів і налічував понад 200 чол., в Нижне-Веречанському окрузі — 310 чол., в Турянській долині — 600 чоловік, в Угочанському комітаті — понад 80 чоловік та ін.^{33а}

Загони Червоної Гвардії в перші дні існування Угорської Радянської Республіки були головною опорою революційної влади в боротьбі проти реакції.

Однак слід відзначити, що розрізненим загонам Червоної Гвардії не під силу було вести боротьбу проти підтримуваного іноземними інтервентами внутрішнього ворога. Ось чому вже з кінця березня 1919 року, коли почала зростати безпосередня небезпека інтервенції, було поставлено питання про створення регулярних збройних сил Угорської Радянської Республіки.

³¹ Газ. «Pesti Hírlap» від 25 березня 1919 р.

³² ДАЗО, ф. 675, оп. 1, од. зб. 3764, арк. 46—51.

³³ «Шляхом Жовтня», т. I, стор. 161—162.

^{33а} ДАЗО, ф. 59, оп. 1, од. зб. 58; ф. 66, оп. 1, од. зб. 6, арк. 1; ф. 675, оп. 1, од. зб. 3764, арк. 46—51

В кінці березня і на початку квітня 1919 року червоногвардійці в багатьох місцях стали кісткою створюваних підрозділів Червоної Армії. Крім того, Червона Армія поповнювалася за рахунок деяких частин старої армії, солдати і офіцери якої переходили на бік Радянської влади.

Так, наприклад, на бік Радянського уряду перейшла так звана Сейкельська дивізія, яка дислокувалася в той час на південних межах Закарпаття. На бік Радянського уряду переходили військові частини і в інших місцевостях Закарпаття.

Одночасно, як зазначалося вище, відбувався перехід на бік Радянської влади рядових з «національної варті». З них після відповідної реорганізації створювалися загони «Червоної варті» (міліції), які виконували «службу громадської безпеки» і вважалися «додатковою частиною Червоної Армії»³⁴. Згодом частина цих загонів ввійшла безпосередньо до складу Червоної Армії Угорщини.

Важливу роль у справі формування Червоної Армії відіграли «вербувальні комісії» й «вербувальні пункти», які були утворені в Мукачеві, Берегові, Севлюші та інших містах Закарпаття. Вербувальні комісії і пункти були підпорядковані Радам³⁵ і проводили велику організаційну і агітаційну роботу по створенню Червоної Армії.

Значна роль у створенні нових військових частин належить військовополоненим, які повернулися з Радянської Росії. У зверненні уряду Угорської Республіки до колишніх військовополонених відзначалося: «Ви, хто спільно з російськими, німецькими, чеськими, словацькими, румунськими і сербськими пролетарськими братами в інтернаціональних полках Радянської Росії довели свою готовність до дій, ідіть і заявляйтеся в першу ж групу інтернаціональної Угорщини»³⁶. Саме з числа цих людей вийшло багато талановитих командирів і політпрацівників Угорської Червоної Армії.

Місцеві органи Радянської влади проводили велику роз'яснювальну роботу серед населення по створенню

---

³⁴ ДАЗО, ф. 675, оп. 1, од. зб. 3764, арк. 46—51; ф. 66, оп. 1, од. зб. 1, арк. 1—2 та інші.

³⁵ «Шляхом Жовтня», т. I. стор. 124, 143, 147.

³⁶ Там же, стор. 98.

Червоної Армії і мобілізації матеріальних ресурсів для постачання армії. Характерною в цьому відношенні є діяльність Мукачівської Ради та її виконавчого комітету — директоріуму. Опубліковане ним «Розпорядження про створення Червоної Армії» було розповсюджене не тільки в Мукачівському окрузі, але і в інших округах Закарпаття. В «Розпорядженні» визначались цілі і завдання армії робітників і селян, порядок та умови її організації. В заключній частині вказувалось на небезпеку іноземної інтервенції і необхідність посилення збройної боротьби проти внутрішньої реакції та інтервентів. «Революція пролетаріату ліквідувала стару армію, — відзначалося у зверненні, — але треба пам'ятати, що навколо нас є зажерливі, сповнені загарбницьких намірів імперіалістичні хижаки. Це оточення загрожує існуванню молодій Угорській Радянській Республіки»³⁷.

Заклики про вступ населення до лав Червоної Армії друкувались на сторінках газет «Руська правда», «Угочаї мункаш» та інших. Так, в газеті «Руська правда» 12 квітня 1919 року було опубліковано статтю «Вступи во Армию Червену», в якій говорилось: «З Сходу наближається армія наших російських братів», — але доки вона прибуде на Закарпаття, закарпатцям «самим треба боронитися, щоб не задушили нас».

Населення гаряче відгукнулося на заклик Соціалістичної партії та Радянського уряду. Робітники і селяни Закарпаття одностайно схвалювали політику Радянського уряду, їм дорогі були завоювання пролетарської революції, і в тяжкі для Радянської влади хвилини вони охоче йшли на боротьбу проти ворогів³⁸. Трудящі Закарпаття, як і всієї Угорщини, усвідомлювали, що лише самовідданою боротьбою можна утримати в своїх руках завойоване щастя.

Враховуючи масовий вступ українців Закарпаття в Червону Армію, уряд Угорської Радянської Республіки 9 квітня 1919 року видав розпорядження про створення на Закарпатті окремої військової одиниці — Русинської Червоної дивізії (в документах сказано: «Ру-

---

³⁷ «Шляхом Жовтня», т. I, стор. 164.

³⁸ Газ. «Закарпатська правда» від 11 квітня 1957 р.

синської Червоної Гвардії»³⁹. Центром утворення дивізії було місто Мукачеве. З усіх кінців Закарпаття трудовий люд йшов в ряди Русинської Червоної дивізії, щоб спільно з угорськими братами захищати завоювання пролетарської революції. Протягом короткого часу в дивізію вступило понад 6 тисяч чоловік⁴⁰. Кістяком її були комуністи, які вкрили себе невмирущою славою в боях проти ворогів трудящих.

Створення окремої військової одиниці з українців Закарпаття випливало з національної політики, яку проводив Радянський уряд Угорщини. Це свідчило про велике взаємодовір'я і загартовану у тривалій боротьбі братерську співдружність між українським та угорським народами. Звільнені від кайданів неволі, обидва народи добровільно об'єднались під Червоним прапором, стали на шлях рішучої боротьби проти внутрішніх та іноземних поневолювачів.

Населення Угорщини і Закарпаття всіляко підтримувало свою армію. На вербувальні пункти для Червоної Армії уповноважені приносили зібрані гроші, одяг, взуття, зброю, приганяли худобу тощо⁴¹. Справою збору обмундирування і спорядження керували директориуми на місцях.

* * *

Після встановлення Радянської влади в Угорщині і на Закарпатті внутрішня контрреволюція повела шалену боротьбу проти молодого республіки Рад. Спочатку вона діяла скритно, накопичувала сили, створювала підпільні контрреволюційні організації з тим, щоб в слушний момент відкрито виступити проти Радянської влади.

Вороги трудящих діяли різними підступними методами. Використовуючи колишніх чиновників, яких Радянський уряд залишив на старих місцях, або своїх агентів, що пролізли в органи Радянської влади (наприклад, «політуповноважений» Й. Камінський), вони сіяли ворожі чутки й наклепи, намагалися зірвати ви-

---

³⁹ «Шляхом Жовтня», т. I, стор. 161—162.

⁴⁰ Газ. «Советское Закарпатье» від 10 квітня 1957 р.

⁴¹ Газ. «Советское Закарпатье» від 11 квітня 1957 р.

бори до Рад, перешкоджали організації Червоної Армії тощо.

Одночасно посилили свою ворожу діяльність і українські буржуазні націоналісти. Їх діяльність була спрямована на те, щоб розбити єдність українського і угорського народів, посіяти серед українців недовір'я до заходів Радянської влади⁴². Це було типовим проявом націоналістичної політики, спробою нацькувати один народ на інший.

Українські буржуазні націоналісти проводили агітацію за приєднання Закарпаття до буржуазної Західно-Української республіки⁴³.

Готувались до реставрації старого режиму і країни Антанти. Імперіалісти США і країн Антанти були дуже налякані встановленням Радянської влади в Угорщині. «Революція в Угорщині, — заявляв командуючий військами Антанти на півдні Росії французький генерал Франсе д'Еспере, — знищила плани французької військової партії проти Радянської Росії»⁴⁴. Встановлення Радянської влади на Закарпатті перешкодило імперіалістам використати його територію для нападу на Радянську Росію і Україну⁴⁵.

Побоювались імперіалісти і допомоги Радянській Угорщині з боку Росії і України, тому що між ними був укладений «тісний військовий і духовний союз»⁴⁶ і Червона Армія Радянської Росії та Радянської України мала серйозні наміри прийти на допомогу Радянській Угорщині⁴⁷.

---

⁴² Севлюська соціалістична організація випустила навіть спеціальну листівку для населення Угочанського комітату, в якій викривала брехливі твердження про те, що нібито Радянська влада хоче «відібрати будинки, землю дрібних господарів... позбавити їх релігії... відібрати їх життя» і т. п. Див. «Шляхом Жовтня», т. I, стор. 109.

⁴³ ДАЗО, ф. 39, оп. 1, од. зб. 9, арк. 1.

⁴⁴ Газ. «Карпатська правда» від 2 лютого 1930 р.

⁴⁵ Газ. «Советское Закарпатье» від 3 березня 1952 р.

⁴⁶ Див. «Коммунистический интернационал», № 2, 1919, стор. 230.

⁴⁷ Про це свідчить ряд документів, зокрема—телеграма В. І. Леніна (опублікована в № 21 «Литературной газеты» за 1957 р.), в якій він ставив перед Червоною Армією завдання: «...встановити міцний зв'язок по залізниці з Радянською Угорщиною». Відомо також, що видатні полководці Червоної Армії М. Щорс і Г. Котовський планували допомогти Радянській Угорщині. На Закарпатті знали про це. Вже на початку квітня 1919 р. на Закарпатті

Інтервенція проти Радянської Угорщини і Закарпаття розпочалася 16 квітня 1919 року силами боярської Румунії. На Закарпаття румунські війська в складі 8-ї єгерської дивізії наступали зі сходу (з Мараморош—Сигету на Тячево—Хуст), і з півдня (на Сатмар—Берегово). Наступ румунських військ в цих напрямках мав на меті відрізати Радянську Угорщину від Радянської Росії⁴⁸.

З наступом Антанти активізувалась діяльність внутрішньої контрреволюції. В районі Тячева контрреволюціонери 16—17 квітня виступили проти Радянської влади, закликаючи на допомогу румунські війська⁴⁹. В ряді інших місцевостей контрреволюціонери, готуючись до заколотів, посилили саботаж, формували «добровольців» і «білу гвардію», заготовляли зброю⁵⁰.

Незважаючи на складність обстановки і переважаючі сили ворогів, трудящі Закарпаття рішуче виступили на захист завоювань соціалістичної революції.

Проти наступаючих румунських військ виступили частини 5-ї дивізії Угорської Червоної Армії⁵¹ і Русинської Червоної дивізії (яка в той час ще формувалася)⁵², зокрема — 1-й Пролетарський червоногвардійський Мукачівський полк, загони червоногвардійців Марамороського, Угочанського, Березького і Ужанського комітетів, а також згадувана Сейкельська дивізія.

поширювалися чутки, що готується наступ Червоної Армії з України на Закарпаття. ДАЗО, філіал в Мукачеві, ф. 90, оп. 1, од. зб. 2530, арк. 2; газ. «Руська правда» за 12 квітня 1919 р.

⁴⁸ Журн. «Századok», № 2-3, 1954, стор. 342.

⁴⁹ ДАЗО, ф. 59, оп. 1, од. зб. 61, арк. 1, 2.

⁵⁰ Незважаючи на суворі розпорядження органів Радянської влади про здачу зброї, вона таємно зосереджувалася в руках контрреволюціонерів. Див. ДАЗО, філіал в Мукачеві, ф. 5, оп. 1, од. зб. 1, арк. 4.

⁵¹ Це була так звана Хустська група військ, на чолі з колишнім полковником Ковачем, див. Incze Kálmán. Háborúk a nagy háború után, I k. Bp. 1938, стор. 64—69.

⁵² Формування Русинської Червоної дивізії продовжувалося і після окупації румунськими і чехословацькими військами території Закарпаття. Див. газ. «Pesti Hírlap» від 25 квітня 1919 р. Проте остаточно вона так і не була сформована. Тільки цим можна пояснити заяву тов. Ференца Мюнніха в його статті «Октябрьская революция и Венгерская Красная Армия» («Вопросы истории», № 3, 1959 р.), що «...самостоятельные русские соединения так и не удалось сформировать...» (стор. 38).

Це були невеликі за чисельністю військові з'єднання, їх озброєння і оснащення значно поступалося перед румунським. Крім того, командний склад Сейкельської дивізії, як визнавав пізніше її командир полковник Кратохвіл, був «найбільшим контрреволюційним з'єднанням в Угорщині»⁵³. Її офіцери навіть не визнавали військових відзнак Червоної Армії⁵⁴ і таємно вели переговори з французьким і румунським командуванням про перехід на їх бік. Як тільки розпочався наступ румунських військ, в Сатмарі (дислокація основних сил Сейкельської дивізії) 17 квітня 1919 року вибухнув контрреволюційний заколот і деякі частини Сейкельської дивізії, перейшовши на бік румунських військ, виступили проти Радянської Угорщини.

Зрада Сейкельської дивізії ще більше ускладнила обстановку в Радянській Угорщині і Закарпатті.

Першими зустрілися з румунськими військами трудящі східної частини Закарпаття — Рахівського і Тячівського округів. Тут з встановленням Радянської влади багато молодих солекопів з Солотвина, чимало робітників з Великобичківського лісохімічного заводу «Клотільда» вступили в ряди Червоних загонів. Коли румунські війська почали наступати по лінії залізниці Вишова—Рахів—Ясіня, загони трудящих цих районів, відступаючи під натиском ворога, вирішили з'єднатися з частинами Червоної Армії. Понад 200 бійців Червоних загонів рушили у важкий похід через гори. Відбиваючись від наступаючого ворога, вони пробилися через Вишню Апшу, Апшицю, Ганич і з'єдналися з Хустською групою військ Червоної Армії⁵⁵.

18 квітня 1919 року румунські війська за допомогою місцевих землевласників захопили Тячево і рушили на Хуст. Бойові дії розгорнулися спочатку в районі Буштина, а згодом і Хуста.

19 квітня під натиском переважаючих сил румун, яких підтримала місцева контрреволюція, Хустська група військ Червоної Армії змушена була залишити м. Хуст і відійти до перевалу біля Королево⁵⁶.

⁵³ K. Kratochvil. A székely hadosztály 1918—1919. Bp. 1941, стор. 4.

⁵⁴ Ince Kálmán, вказ. праця, стор. 71.

⁵⁵ З спогадів учасників подій.

⁵⁶ Ince Kálmán, вказ. праця, стор. 64.

Під час відступу до Хустської групи приєдналися 1-й Мукачівський пролетарський полк, загони трудящих Королева, Севлюша, Иршави та ін. Вся ця, тепер уже Мукачівська група військ, одержала завдання захищати район вздовж Тиси від Рокосово—Великої Копані і до Вілока, утримуючи станцію Королево та залізничну лінію Королево—Гальмі⁵⁷.

Тяжка була обстановка і в районі Берегова. Зрада Сейкельської дивізії, її просування в напрямі Берегова, ліквідація органів Радянської влади, а також те, що слідом за сейкелями ішли румунські війська, викликало паніку. Директоріум м. Берегова, а також частина радянських працівників 19 квітня залишили місто⁵⁸.

Загін в 500 сейкелів з артилерією 19 квітня підійшов до Берегова і загрожував знищенням міста артилерійським вогнем. Щоб виграти час, представники радянських органів, — адміністративний уповноважений Золтан Фабіян та інші — пішли на переговори з командуванням загону сейкелів і добилися того, що артилерію було відведено, а загін сейкелів не вступав 19—20 квітня до міста⁵⁹.

Румунські війська, просуваючись широким фронтом, 19 квітня вийшли на лінію Хуст—Надьмайтень—Надь-Кароль—Воршенев—Вілагош⁶⁰. Вони захопили місто Сатмар і загрожували наступом по лінії залізниці Сатмар—Гальмі—Королево та на Вілок—Берегово. Румунські війська загрожували також Матесейці, Ниредьгазі, Дебрецену та іншим більш південним районам Угорщини.

Угорський Радянський уряд вживав рішучих заходів з тим, щоб припинити наступ румунської армії і відкинути її за демаркаційну лінію.

Але Червона Армія не була ще до кінця сформована, окремі дивізії її склалися з 1—2 батальйонів, не було достатньої кількості артилерії, транспорту для перекидання військових частин на фронт. Тому на фронті діяли окремі невеличкі загони, між якими виникали різні незгоди. Були випадки, коли з'являлася без-

⁵⁷ Inse Kálmán, вказ. праця, стор. 67.

⁵⁸ ДАЗО, ф. 29, оп. I, од. зб. 706, арк. 82.

⁵⁹ З спогадів учасників подій З. Фабіяна і Б. Ангеліта.

⁶⁰ Inse Kálmán, вказ. праця, стор. 66.

підставна паніка (відхід з позицій) та ін.⁶¹ Крім того, багато бійців червоних загонів були недостатньо обізнані з військовою справою, не мали воєнного досвіду.

Незважаючи на невдачі на фронті, в Будапешті та інших містах проводилось формування і навчання військової справи нових загонів. На 20 квітня було сформовано 16 нових батальйонів, які склалися виключно з робітників⁶². Сформовані загоны негайно відправлялися на фронт.

Тим часом на Закарпатті розгорнулися бої в районі Королево. Напад румунських військ на Королево в ніч на 20 квітня був несподіваним. Місцевий загін Червоної Армії під керівництвом С. Товта відступив; на допомогу йому поспішив севлюшський загін Червоної Армії, очолений Степаном Кутланом. Об'єднані сили при допомозі бронепοїзда вирушили на Королево, щоб відбити його й вигнати румун. Ранком 20 квітня розгорнувся двогодинний бій, але під натиском переважаючих румунських сил бійці відійшли до Теківського моста через р. Тису. Поповнявшись свіжими силами, зброєю і боеприпасами, загін в середині дня 20 квітня знову перейшов у наступ. Внаслідок чотиригодинного бою румунські війська відступили до ст. Королево. Хоча загін і втратив близько 50 чоловік вбитими і 100 чоловік пораненими, перемога над переважаючими силами ворога мала велике значення для піднесення бойового духу бійців⁶³.

В цей же день успішно було зупинено наступ ворога і на південних ділянках фронту. Та Червона Армія ще не мала достатньо сил, щоб використати здобуті успіхи й перейти в контрнаступ. В той же час ворог підтягував підкріплення. І коли 22 квітня червоні бійці, перейнявши на своїх зборах тверде рішення «за всяку ціну вигнати румунів не тільки з Королево, а й з усього Угочанського й Марамороського комітатів»⁶⁴, перейшли в новий наступ, вони вже зустрілися з значно перева-

---

⁶¹ Журн. «Századok», № 2-3, 1954, стор. 342.

⁶² Там же.

⁶³ З спогадів учасників подій Степана Кутлана (нині учитель в с. Фанчиково, Виноградівського району) та Івана Ороса.

⁶⁴ Там же.

жаючими силами ворога і змушені були відійти знову до Теківського моста, а згодом, і до Севлюша⁶⁵.

Не спала і внутрішня контрреволюція. В ніч на 21 квітня 1919 року вибухнув контрреволюційний заколот у Берегові і Мукачеві. В Берегові заколотові сприяло те, що до міста підійшла Сейкелівська дивізія, а директоріум і значна частина червоноармійських загонів залишила місто.

Скориставшись з сприятливих умов, контрреволюціонери розпочали активні дії, «щоб розправитися з комуністами, які залишилися, і не допустити повернення червоних...»⁶⁶.

В Мукачеві виступ контрреволюції готувався при активній підтримці «політуповноваженого» Й. Камінського. З колишніх офіцерів та інших контрреволюціонерів було підготовлено до 250 озброєних «добровольців»⁶⁷. Змовники розробили детальний план виступу і через свого агента Вереша, що очолював загін Червоної сторожі, добилися виведення його з міста⁶⁸.

В ніч на 22 квітня заколотникам після запеклих боїв з робітниками Мукачева та його пригородів вдалося оволодіти містом.

Контрреволюційні заколоти відбулись і в інших місцях Угорщини і Закарпаття. Скориставшись з контрреволюційних виступів, заворушилися і чеські імперіалісти. 23 квітня 2 батальйони чеських буржуазних військ зайняли с. Йовра—Дерма (нині — Сторожниця)⁶⁹ і просунулись в напрямі Чопа.

В цей критичний для молодого республіки час Радянський уряд Угорщини вжив рішучих заходів для врятування становища. На фронт були направлені нові батальйони будапештських робітників, виїхали народні комісари, які на місцях вживали рішучих заходів проти зрадників і контрреволюціонерів. На Закарпаття прибули нові частини Червоної Армії Угорщини, за допомогою яких був придушений заколот в Мукачеві і Берегові⁷⁰.

⁶⁵ З спогадів учасників подій Степана Кутлана та Івана Ороса.

⁶⁶ ДАЗО, ф. 283, оп. 2, од. зб. 3717, арк. 2.

⁶⁷ ДАЗО, філіал в Мукачеві, ф. 5, оп. 1, од. зб. 1, арк. 4.

⁶⁸ ДАЗО, ф. 31, оп. 4, од. зб. 867.

⁶⁹ Böhm Vilmos. Két forradalom tüzében, Wien, 1923, стор. 311.

⁷⁰ «Шляхом Жовтня», т. I, стор. 191.

Після придушення заколоту в Мукачеві і Берегові була відновлена Радянська влада, до міст поверталися директоріуми, яких трудящі міста зустрічали з великою радістю. Трудящі визволених від заколотників міст вступали до Червоної Армії, допомагали виявити й заарештовували контрреволюціонерів, брали участь в обшуках і конфіскації зброї.

Розгром контрреволюційного заколоту в Мукачеві і Берегові, прибуття на Закарпаття червоноармійських частин з Угорщини, активна боротьба трудящих Закарпаття проти румунських окупантів занепокоїли імперіалістів та їх ставлеників. Тому вони почали робити все, щоб добитися перелому на свою користь. Надісланий в той час до Ужгорода американський агент Г. Жаткович, — як він сам пізніше писав, — особисто змушений був у кінці квітня виїхати в Париж, щоб дістати від «мирної» конференції дозвіл на зайняття чехословацькими військами території на схід від річки Уж⁷¹. З свого боку, чеський буржуазний уряд, наляканий успіхами Червоної Армії на Закарпатті, також добивався від «мирної» конференції дозволу перейти демаркаційну лінію на Сході й «шукати контакту з румунами»⁷². Конференція задовольнила ці вимоги⁷³. Дві чеські дивізії під командуванням французького генерала Еннокка 27 квітня 1919 року виступили в напрямі на Мукачево, Чоп і Перечин⁷⁴. Активізували свої дії і румунські війська, які розпочали наступ в напрямі Ньїредьгази—Балмазуйвароша—Гайдусобосло⁷⁵. На Закарпатті вони овсюдрили Севлюшем, Іршавою, Валівцем. Одночасно з півдня румунські війська запрожували Чопу, намагаючись відрізати шлях відступу червоноармійським загонам з Закарпаття.

В цих умовах керівники Берегівського і Мукачівського директоріумів були змушені евакуювати радянські установи, цінності і родини діячів Радянської влади.

---

⁷¹ «Expose dr. G. I. Žatkovića...», Homestead, USA, 1921, стор. 10.

⁷² Ince Kálmán, вказ. праця, стор. 37.

⁷³ Galašek, 20 vyročí armady Československa, Praha, 1938, стор. 223.

⁷⁴ Ince Kálmán, вказ. праця, стор. 234.

⁷⁵ Там же, стор. 71.

Навальний наступ румунських військ примусив командування Червоної Армії Угорщини видати розпорядження про відведення усіх частин Червоної Армії Угорщини за р. Тису, «щоб врятувати їх від знищення»⁷⁶. Тому частини Червоної Армії почали з 26 квітня відходити в район Солнока—Тисафюреду—Токая—Чопу. В силу цього загонам Червоної Армії, що діяли на Закарпатті, довелось відступити, тим більше, що виступ чеських військ 27 квітня, захоплення ст. Сюрте і їх просування в напрямі Чопа⁷⁷ (при умові з'єднання чеських військ з румунськими в Чопі) загрожували оточенням.

Проте ні румунським, ні чеським військам не вдалося відразу захопити важливу залізничну станцію Чоп. Навколо станції Чоп була розміщена 65-а Русинська Червона бригада, яка героїчно відбивала натиск ворога. Про її героїзм писали сучасники: «Коли чехи почали наступ, там стояла Русинська бригада... Недостатнє було оснащення і харчування, не було артилерії. Проти подвійної сили чехів, проти чеських канонов (гармат. — *Авт.*) — 10 днів тримали фронт. Героїчно чинили опір, не раз переходили в контрнаступ. Незважаючи на втрати, не йшли назад, не втікали. Лише коли на інших ділянках фронту частини Червоної Армії залишили своє місце, лише тоді залишили свій фронт і відступили назад в повному порядку...»⁷⁸. Ця героїчна оборона Чопу дала змогу евакуювати в Закарпаття частини Червоної Армії, багато працівників радянських установ і цінності.

27 квітня румунські війська зайняли залишене частинами Червоної Армії місто Берегово⁷⁹, а 28 квітня чехословацькі війська зайняли Мукачеве⁸⁰.

Румунські війська окупували Марамароський і Угоцанський комітати та Тисагатський, Мезевкасонський, Верховинський (Іршава—Волове) округи Березького комітату, включаючи і м. Берегово, а чеські війська — Ужанський комітат і Мукачівський, Латоричанський, Свалявський та Нижньо-Веречанський округи Березько-

⁷⁶ Журн. «Századok», № 2-3, 1954, стор. 344.

⁷⁷ *In se Kálmán*, вказ. праця, стор. 37.

⁷⁸ «Шляхом Жовтня», т. I, стор. 199.

⁷⁹ *Kozma György*, вказ. праця, стор. 141.

⁸⁰ Там же, стор. 142.

го комітату⁸¹. Окупація цих територій була закінчена в основному 30 квітня, і лише в окремих гірських районах (як Турянська долина⁸²) і в місцях, де трудове населення чинило опір, — 5 травня 1919 року.

Окупація Закарпаття чужоземними імперіалістичними військами завдала багато страждань і горя трудящим Закарпаття. У них було відібрано всі здобутки революції, відновився старий режим, який існував до 31 жовтня 1918 року⁸³.

Старі чиновники, зрадники і шпигуни, які прийшли за допомогою окупантів до влади⁸⁴, «за найважливіше завдання» вважали «повне придушення комунізму». Проводились арешти та інтернування всіх «співчуваючих більшовизму» осіб. Окупанти розстрілювали бійців червоноармійських загонів і працівників радянських установ, знищували їх родини, грабували і знущалися з населення.

Але трудящі маси Закарпаття не корилися. Вони продовжували боротьбу з іноземною інтервенцією і внутрішньою контрреволюцією і на окупованому Закарпатті, і на території Угорщини. На Закарпатті про це повідомляли самі окупанти: «...русини проявляють велике незадоволення, чинять опір»⁸⁵. В деяких місцевостях Закарпаття, незважаючи на окупацію, продовжували діяти створені трудящими сільські Ради і директоріуми⁸⁶.

Ще активніше діяли червоноармійці й трудящі з Закарпаття, які відійшли на територію Радянської Угорщини. Зокрема, 65-а Русинська Червона бригада брала активну участь у боротьбі за міста Мішкольц, Шайо—Сент—Петер, в наступі на Кошиці, Солнок⁸⁷ та ін.

Активно діяли також і інші «бійці загонів з Ужгородщини, Берегівщини, Кошиччини і Затисся». Їх по-

⁸¹ Козма Губьгу, вказ. праця, стор. 142.

⁸² Про те, що Турянська долина була окупована лише 5 травня 1919 р., див. книгу «A Bántlin—féle vegygyárok 50-éves története, 1893—1943», Вр. 1943, стор. 51.

⁸³ Козма Губьгу, вказ. праця, стор. 141.

⁸⁴ В Мукачеві жупаном при чехах став зрадник Й. Камінський, в Берегові заступником піджупана — Юрій Козма. Див. згадану працю останнього, стор. 142.

⁸⁵ ДАЗО, ф. 29, оп. 1, од. зб. 706, арк. 89, 90.

⁸⁶ «Шляхом Жовтня», т. I, стор. 211.

⁸⁷ «Шляхом Жовтня», т. I, стор. 199, 200.

двиги в боях з ворогом, — як відзначив головнокомандуючий Угорською Червоною Армією Ене Ландлер, — «перевершують все те, що вчиняли в світовій війні німецькі та французькі гвардійці»⁸⁸.

В червні 1919 року було створено окремий Русинський батальйон Червоної гвардії, який був включений до 3-ої дивізії Угорської Червоної Армії⁸⁹. Він активно діяв під час наступу Угорської Червоної Армії проти чеських військ, в боях за м. Требішов⁹⁰ та в напрямі м. Михайловці.

Незважаючи на впертий опір і героїзм угорських та українських бійців, Радянська Угорщина не змогла протистояти переважаючим силам військ Антанти, що оточили країну з усіх боків. В серпні 1919 року Угорська Радянська Республіка вже не існувала.

Багато учасників соціалістичної революції в Угорщині і на Закарпатті, бійців червоних загонів емігрували в різні країни, зокрема і в Радянський Союз. Тисячі залишались на рідній землі, продовжуючи революційну боротьбу.

Славні традиції спільної боротьби трудящих Закарпаття й Угорщини в боротьбі за Радянську владу 1919 року збереглися і в дальшій революційно-визвольній боротьбі. Їх славна боротьба за перемогу нового соціалістичного ладу є однією з героїчних сторінок єдності робітників і селян Угорщини та Закарпаття.

И. М. ГРАНЧАК, В. И. НЕТОЧАЕВ

СОЗДАНИЕ ЧАСТЕЙ ВЕНГЕРСКОЙ КРАСНОЙ АРМИИ НА ЗАКАРПАТЬЕ И ИХ БОЕВЫЕ ДЕЙСТВИЯ

Резюме

В борьбе за победу Советской власти в Венгрии большую роль сыграла Красная Гвардия, которая создавалась Коммунистической партией Венгрии не только на венгерских, но и на закарпатско-украинских землях, в частности в городах: Мукачево, Бе-

⁸⁸ Газ. «Népszava» від 23 червня 1919 р.

⁸⁹ Газ. «Népszava» від 2 липня 1919 р.

⁹⁰ «Шляхом Жовтня», т. I, стор. 201.

регово, Севлюш, Великий Бычков и др. Эти формирования являлись опорой Советов на местах, они возникали еще до провозглашения Советской власти в Венгрии.

Советское правительство Венгрии с первых же дней своего существования уделяло много внимания созданию Красной Армии для защиты от посягательств врагов. Части Красной Армии формировались в разных местах Закарпатья. Наплыв добровольцев-закарпатцев в Красную Армию дал возможность начать формировать Русинскую Червоную дивизию, а также другие воинские соединения.

Части Красной Армии на Закарпатье вели бои с чешскими и румынскими оккупантами в районе Ужгорода, на линии — Вышково—Рахов—Ясыня, в боях за города Тячево, Хуст, Королево, Севлюш. Положение частей Красной Армии усложнялось тем, что в тылу поднимала голову контрреволюция. Червоная Русинская бригада девять дней с упорными боями удерживала крупный железнодорожный узел Чоп, отбивая натиск румынских и чешских войск.

Отступившие из Закарпатья на территорию Венгрии части Красной Армии продолжали действовать против врагов Советской власти на других фронтах.

Закарпатцы внесли достойный вклад в борьбу за Советскую власть в Венгрии.

В. І. ХУДАНИЧ

З історії спільної боротьби трудящих Угорщини і Словаччини в 1919 році за встановлення Радянської влади

Словаччина до першої світової війни входила до складу Угорщини. Після розпаду Австро-Угорської монархії в 1918 році словаки разом з братнім чеським народом утворили спільну державу — Чехословаччину. Діставши національну незалежність, трудящі маси Словаччини під впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії продовжували боротьбу за своє соціальне визволення і встановлення Радянської влади в Словаччині.

Та в березневі дні 1919 року в Чехословацькій республіці зміцнилась влада буржуазії. Народні маси Чехії і Словаччини, які завоювали незалежність Чехословацької республіки, в результаті зради інтересів народу лідерами правого крила соціал-демократичної партії і переходу їх на бік буржуазії, були усунені від управління державою.

На революційні виступи трудящих буржуазний уряд Чехословаччини відповів репресіями і арештами. Словацький уряд (так зване міністерство в справах Словаччини, яке керувало всіма справами в Словаччині) здійснив ряд поліцейських заходів, якими хотів залякати робітничий клас і революційні сили Словаччини. Тюрми в Братиславі, Іглаві і Терезіні були переповнені революціонерами. «Масові арешти на Словаччині розпочалися ще перед проголошенням диктатури пролетаріату в Угорщині»¹.

¹ Václav Král, Intervencní válka československé buržoasie proti Maďarské sovjetské republice v roce 1919, Praha, 1954, стр. 84.

Постійні реквізиції чеської буржуазної армії² викликали незадоволення селян. Батіг угорської шляхти був замінений на пендрики³ чеської буржуазії⁴ — замість угорського настало панування чеської буржуазії⁵.

Після встановлення Радянської влади в Угорщині чехословацький буржуазний уряд, побоюючись революційної солідарності словацьких трудящих з Угорською Радянською Республікою, оголосив 23 березня 1919 року на всій території Словаччини воєнний стан. В окремих жупах, зокрема в тих, що безпосередньо межували з Угорською Радянською Республікою, були створені польові суди і військові трибунали, завданням яких було карати на смерть за будь-які прагнення до встановлення Радянської влади на Словаччині⁶.

В оголошеннях, які були видані в Пряшеві, Кошицях та інших містах, писалось, що особи, які виступатимуть проти чехословацької влади і її розпоряджень, проти армії і т. п., будуть покарані на смерть⁷.

Міністерство в справах Словаччини видало розпорядження про інтернування ненадійних осіб⁸. 27 березня 1919 року була розпущена Кошицька робітничка Рада, закриті робітничі будинки і спілки, а 28 березня були інтерновані керівники кошицької і братіславської соціал-демократичних організацій.

Робітничка молодь відмовлялась іти на службу до чехословацької буржуазної армії. 24 березня 1919 року в Желізовцях відбулася маніфестація, на якій трудящі виступили проти мобілізації. В с. Ороскі відбулась сутичка між населенням і армією; було вбито 3 і поранено 12 чоловік. Подібні події відбулись і в м. Банській Бістриці, Пухові, Луці, Зборові, Красні та інших містах Словаччини.

---

² Державний архів Закарпатської області (далі — ДАЗО), ф. 63, оп. 1, од. зб. 18, арк. 3.

³ Пендрик — бич, пуга.

⁴ Jindřich Veselý, O vzniku a založení KSC, Praha, 1953, стор. 131.

⁵ Журн. «Коммунистический интернационал», № 11, 1927, стор. 34.

⁶ Martin Vietor, Slovenská sovietska republika 1919, Bratislava, 1954, стор. 205.

⁷ Там же, стор. 97, 98.

⁸ Uradné noviny vlády dr. Srobara I č. від 25 березня 1919 р.

28 березня 1919 року перед офіцерами і старшинами чехословацької буржуазної армії виступив президент ЧСР Масарик, який сказав: «...в Росії була революція, якої у нас немає і бути не може»⁹. Це було вказівкою для дій буржуазії і її оплоту — чехословацької буржуазної армії. Остання мобілізувалась і стала готуватися до нападу на Радянську Угорщину.

Антанта розробила план інтервенції проти Радянської Угорщини. На Угорщину одночасно мали наступати армії боярської Румунії, сербські та французькі війська — з півдня і чехословацькі буржуазні війська — з півночі. Антанта, бажаючи створити «санітарний» кордон навколо Радянської Угорщини, віддавала буржуазній Чехословаччині Закарпаття.

В одному з листів Паризької мирної конференції міністр закордонних справ буржуазної Чехословаччини Е. Бенеш писав, що приєднання Закарпаття до Чехословацької республіки дасть змогу ліквідувати Угорську Радянську Республіку¹⁰. Антанта прагнула не тільки ізолювати Угорську Радянську Республіку, але і перешкодити її об'єднанню з Радянською Росією¹¹.

В Словаччині під командуванням італійських та французьких офіцерів були зосереджені чехословацькі дивізії загальною чисельністю 85—100 тис. солдатів; вони мали виступити проти Радянської Угорщини¹².

7 квітня 1919 року міністр оборони ЧСР Клофач видав секретний оперативний наказ¹³ про підготовку загального наступу чехословацьких військ на Радянську Угорщину. Одночасно такий наступ мали вести також румунська і сербська армії¹⁴.

Інтервенцію проти Радянської Угорщини Антанта розпочала 16 квітня 1919 року силами румунської армії. До 25 квітня 1919 року румуни окупували частину Закарпаття і дійшли до м. Чоп. Чехословацька буржуазна армія перебувала в стадії реорганізації і її коман-

---

⁹ T. G. Masaryk, *Cesta demokracie*, Praha, 1933, стор. 95.

¹⁰ Václav Král, вказ. праця, стор. 79.

¹¹ E. Moravce, *Operace na Slovensku v roce 1919*, Praha, 1935, стор. 9.

¹² Václav Král, вказ. праця, стор. 100.

¹³ Miloš Gosiorovský, *Prispevek k dejinám slovenského robotníckého hnutia*, Bratislava, 1951, стор. 96.

¹⁴ Журн. «Nová mysl», Praha, 1949, стор. 278.

дування не наважувалось відкрито взяти участь в інтервенції. Деякі буржуазні газети писали про те, що можливо і Чехословацька республіка візьме участь в інтервенції¹⁵. Проте більшість буржуазних і навіть соціал-демократичних газет ставили своїм завданням приспати пильність пролетаріату. В них друкувалися статті, в яких запевнялось, що Чехословаччина не візьме участі в інтервенції ні проти Угорщини, ні проти Росії. «Роботницькі новіни» також надрукували немало статей, в яких запевняли угорський пролетаріат в тому, що словацькі соціал-демократи не допустять інтервенції проти Радянської Угорщини.

Маневри чехословацької буржуазії і правого крила соціал-демократичної партії в цей період пояснюються їх побоюваннями революційного руху, що охопив майже всю Словаччину.

Боялась буржуазія і виступу пролетаріату Першого травня 1919 року. Уряд заборонив першотравневі демонстрації, зокрема у великих промислових центрах. Але незважаючи на заборону святкування, 1 Травня перетворилося в грізну демонстрацію проти імперіалізму, за солідарність з трудящими усього світу.

Особливо великі революційні заворушення з нагоди святкування 1 Травня відбулись в м. Кромпахах, де робітники виступили з вимогами Радянської влади. При згадуванні на мітингу Радянської Росії, імені В. І. Леніна управління жандармерії дало наказ розігнати мітинг. Але незважаючи на наказ, війська відмовилися стріляти в робітників, між солдатами і робітниками почалось братання. Демонстрація поширилась на все місто. Уряд був безсилий протидіяти виступові робітників. В Кромпахах в цей день влада фактично була в руках робітників¹⁶.

Революційні виступи трудящих відбулись і в інших містах Словаччини. 30 квітня 1919 року збройне повстання вибухло в м. Комарні, де робітники вирішили в ніч на Перше травня звільнити місто від чехословацьких буржуазних військ. Озброєні робітники зайняли

---

¹⁵ Miloš Gosiorovský, вказ. праця, стор. 96.

¹⁶ A. Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről, Budapest, 1954, стор. 107—108.

міст через Дунай, що дало змогу прийти на підтримку їх землякам, які перебували в лавах Червоної Армії Радянської Угорщини. Проте збройний виступ робітників був жорстоко придушений переважаючими силами чехословацької буржуазної армії. Було вбито 137 робітників і 25 чехословацьких солдат¹⁷. Після придушення цього повстання в м. Комарні був повішений 21 чоловік¹⁸.

Напружене становище було і в Братиславі. В ніч на Перше травня не спала вся місцева буржуазія. Генерал Міттелгавзер видав звечора референтам наказ: «Панове, сьогодні мусите спати в чоботах. Згідно даних в місті знаходиться до 4 тисяч озброєних більшовиків»¹⁹.

В революційний рух включились і села. Селяни не були задоволені своїм становищем, земля залишалася у поміщиків і куркулів. Проведена чехословацьким урядом земельна реформа не задовольняла їх. На Словаччині було відібрано 1410834 га землі і залишено поміщикам 3482755 га²⁰. Селяни вимагали, щоб питання про земельну реформу було поставлене на порядок денний роботи парламенту. Коли в Словаччині селянський рух набув особливо великого розмаху, питання про землю було поставлене на засіданні парламенту 16 квітня 1919 року²¹. Але уряд мав на меті не стільки задовольнити вимоги селян, скільки відвернути їх від революції. Тому він і не приймав ніякого рішення про землю.

Селяни стали розуміти, що пасивність, яку вони виявляли роками, прирікає їх на дальшу експлуатацію. Багато словацьких селян як військовополонені побували в Росії і на Україні, брали участь в Жовтневій революції, серед них були і комуністи, які роз'яснювали селянам, що земля повинна бути розділена між тими, хто її обробляє, віками поливає її своїм потом. Селяни стали розуміти, що урядова реформа не може їм нічого дати, бо її проводить буржуазний уряд в своїх інтере-

---

¹⁷ «Az ut» 27. IV—32, Bratislava, стор.7.

¹⁸ Martin Vietor, вказ. праця, стор. 157.

¹⁹ K. A. Medvecký, Slovenský převrat VIII, стор. 233.

²⁰ Československá pozemková reforma v číslicích a diagramech, Praha, 1925, стор. 6.

²¹ Deset let Československé republiky, sv. III, Praha, 1928, стор. 407.

сах. Тому вони вимагали встановлення Радянської влади і справедливого розподілу землі²².

Розмах революційного руху на Словаччині, зростання впливу на маси комуністів, ненадійність армії стали великою загрозою для панування буржуазії. Буржуазія шукала виходу з цього становища у встановленні воєнної диктатури.

27 квітня 1919 року міністр збройних сил Чехословаччини Клофач видав наказ про наступ на Радянську Угорщину²³. Генерал Ённок в цей же день кинув чехословацьку буржуазну армію в напрямку Чоп—Словенське—Нове Место—Шарошпоток²⁴. Армія генерала Піччоне 29 квітня 1919 року вирушила на Мішколц, Сарвашкев, Малі і 2 травня 1919 року — на Шалготарян, Балошадярмат, Петервашар. Чехословацька армія перейшла демаркаційну лінію на протязі 100—150 км і просунулася вглиб Угорщини близько 45 км²⁵.

Інтервенти затисли Угорську Радянську Республіку в лещата нещадної економічної блокади. В зв'язку з цим В. І. Ленін в привіті угорським робітникам писав: «Перед вами тепер найвдячніше і найважче завдання встояти в тяжкій війні проти Антанти. Будьте тверді»²⁶.

В перші дні травня в ряди Угорської Червоної Армії вступило близько 90 тис. робітників²⁷. Більшість з них була направлена на північ для боротьби проти чехословацької буржуазної армії і вже 12 травня остання була відкинута за демаркаційну лінію.

Пролетаріат усього світу виявив свою солідарність з угорським пролетаріатом. На території Угорської Радянської Республіки в рядах Червоної Армії був створений інтернаціональний Червоний полк, в лавах якого разом з поляками, росіянами, українцями та німцями відстоювали завоювання молоді Угорської Радянської Республіки чеські та словацькі робітники.

Ліві соціал-демократи вели в чехословацькій армії роз'яснювальну роботу. В армію проникали революцій-

²² К. А. Medvecký, вказ. праця, стор. 233.

²³ Журн. «Nová mysl», Praha, 1949, стор. 278.

²⁴ ДАЗО, ф. 29, оп. 3, од. зб. 706, арк. 81.

²⁵ Martin Vietor, вказ. праця, стор. 133.

²⁶ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 346.

²⁷ Зб. А. Magyar Tanácsköztársaság 1919, Budapest, 1949, стор. 230.

ні настрої і вона «вже не була надійною опорою буржуазного ладу»²⁸. Словацькі військові частини відмовлялись воювати проти робітників і селян. Командування чехословацької бригади, яке переважно складалось з словаків, повідомляло: армія в боях проти угорців ненадійна. Одна третина схильна до більшовизму. Дисципліну можна утримати тільки за допомогою найсуворіших заходів²⁹.

Як протест проти боротьби з Радянською Угорщиною, починається дезертирство з армії. З 67 батальйону в Пряшеві з 899 солдатів втекли 432³⁰. Дезертирство з армії мало також місце в центральній та південній Словаччині³¹.

Роз'яснювальну роботу в чехословацькій буржуазній армії проводила Комуністична Рада і секція Словацької соціалістичної партії, які мали свої центри в Радянській Угорщині. В 52 листівках, які поширювались серед солдатів, вказувалось на імперіалістичний характер війни чехословацької буржуазії проти Радянської Угорщини, роз'яснювалось, що дійсними союзниками словацьких трудящих є угорські, українські і чеські пролетарі.

Діяльність комуністів серед солдатів буржуазної чехословацької армії принесла успіхи. Солдати відмовлялися йти в наступ, залишали свої військові частини і переходили на бік Угорської Червоної Армії. Біля Ужгорода два батальйони чехословацької буржуазної армії перейшли на територію Угорської Радянської Республіки, мотивуючи свій перехід тим, що вони не бажать воювати проти Червоної Армії, а разом з угорським пролетаріатом будуть воювати за визволення пролетаріату Словаччини і Чехії³².

В м. Луценці повсталі артилеристи висадили в повітря склад з боєприпасами. Солдати м. Нове Замки прийняли рішення, згідно з яким солдати віком старші тридцяти років демобілізувались³³. В Левицях сол-

---

²⁸ Václav Král, вказ. праця, стор. 11.

²⁹ Там же, стор. 216.

³⁰ Там же, стор. 217.

³¹ ДАЗО, ф. 12, оп. 4, од. зб. 59, арк. 20—23.

³² Martin Vietor, вказ. праця, стор. 154, газ. «Pesti Hir-
lap» від 25 квітня 1919 р.

³³ Газ. «Cervené noviny» від 23 квітня 1919 р.

дати відмовились прийняти присягу і тільки чекали нагоди, щоб втекти з армії³⁴. Командування 31 Чехословацького полку повідомляло, що більшовицька пропаганда поширюється і між легіонерами, що дисципліна в армії занепала³⁵. В армії створювались солдатські Ради, які шукали зв'язків з революційними робітниками³⁶.

В тилу чехословацьких буржуазних військ виник партизанський рух, підтримуваний місцевим населенням. В долині ріки Рімава партизани вчинили кілька нападів на чехословацькі військові ешелони³⁷.

Партизани знищували полотна залізниць, телефонні і телеграфні лінії. У відповідь на активні дії партизан головнокомандуючий чехословацькою армією в Словаччині видав наказ, згідно з яким військам надавалось право застосовувати зброю³⁸.

В жандармських зведеннях повідомлялось про те, що в окремих округах, як наприклад Собранецькому, помітний значний більшовицький рух³⁹. В цьому ж самому зведенні вказувались і окремі села: Вінна, Убраж, Велка Желужице та інші. Із Собранець також повідомляли, що «агітатори агітують серед населення, щоб на території Словаччини була встановлена комуністична влада»⁴⁰.

В середині травня робітничий клас Словаччини готувався до збройного повстання і встановлення в Словаччині Радянської влади. Трудящі маси Словаччини боролись за те, щоб Чехословацька республіка «стала державою робітників і селян — державою соціалістичною»⁴¹.

Боротьбою трудящих Словаччини в даний період керували ліві соціал-демократи, які проголосили, що для них — «28-м жовтнем революція не закінчилась»⁴². Під впливом зростаючого незадоволення народних мас ліві соціал-демократи прийняли рішення боротись проти ін-

³⁴ Газ. «Cervené poviny» від 8 травня 1919 р.

³⁵ ДАЗО, ф. 12, оп. 4, од. зб. 5, арк. 20.

³⁶ Zdeněk Ježek, вказ. праця, стор. 92.

³⁷ К. А. Medveský, вказ. праця, стор. 308—314.

³⁸ ДАЗО, ф. 12, оп. 4, од. зб. 26, арк. 1.

³⁹ Там же, од. зб. 24, арк. 54.

⁴⁰ Там же, од. зб. 5, арк. 28.

⁴¹ Журн. «Tvorba», Praha, 1949, стор. 1167.

⁴² Там же, стор. 1107.

тервенції чехословацьких буржуазних військ в Угорщині і в Росії.

23 травня 1919 р. відбулися виступи робітників проти буржуазії в Рожняві, Плешівці і Трналі, повстали шахтарі в Мандловському басейні⁴³. Проти повсталих були вислані війська.

Симпатії трудящих Словаччини зовсім відкрито були на боці Угорської Червоної Армії, в рядах якої боролись і тисячі словацьких робітників⁴⁴.

Угорська Революційна Урядова Рада, маючи організовану Червону Армію, вирішила прорвати кільце оточення, з'єднатися з Червоною Армією Радянської Росії. Розробляючи план прориву, червоне командування враховувало і ту обставину, що пролетаріат Словаччини і Закарпаття подасть допомогу наступаючим частинам Червоної Армії. 30 травня 1919 року частини Угорської Червоної Армії на фронті протяжністю 350 км перейшли в контрнаступ і після впертих боїв з чехословацькою буржуазною армією форсували річку Іполь⁴⁵. Чехословацька буржуазна армія була безсила протидіяти Угорській Червоній Армії і в паніці відступила⁴⁶.

В рядах Угорської Червоної Армії бились за визволення Словаччини від буржуазії словаки і українці Закарпаття. Про героїзм закарпатських українців в боротьбі з чехословацькими військами газета «Непсава» писала: «Загін русинських (так звали українців Закарпаття. — В. Х.) гвардійців вступив біля Требушан у бій з військами чехів, з нестримною силою атакував їх і витіснив з Требушан весь окупаційний чеський загін. В результаті цього бою було взято у великій кількості воєнні трофеї. Після бою загін русинських гвардійців переслідував ворога в напрямі Михайловце»⁴⁷.

В боях у Словаччині брала участь і Міжнародна бригада, яка складалась в основному з колишніх російських військовополонених в Угорщині.

До 3 червня 1919 року Угорською Червоною Армією були звільнені міста Нове Замки, Левіце, Крупіна, Лу-

⁴³ Václav Král, вказ. праця, стор. 217.

⁴⁴ Журн. «Коммунистический интернационал», № 11 за 1927 р., стор. 101.

⁴⁵ К. А. Medvecký, вказ. праця, т. III, стор. 258.

⁴⁶ Там же, стор. 245.

⁴⁷ Газ. «Népszava» від 12 липня 1919 р.

ченець, Рімавська Собота та ін. Наступ Червоної Армії підтримували робітники промислових міст Словаччини. До зустрічі з Червоною Армією готувалися в Кромпаках, Врутках, Ружомбергу, Лученці та інших містах. Робітничі організації цих міст проводили серед населення агітаційну роботу на користь Червоної Армії. Недалеко від Кошиць, на лінії Обішовце—Касак залізничники відмовились відправити поїзд з чеськими солдатами і передали його Червоній Армії⁴⁸.

Швидкому просуванню Червоної Армії сприяла і партизанська боротьба, яка розгорнулася в тилу чехословацьких буржуазних військ. Робітники і сільська біднота сіл Вигні, Зенц, Годруші і Глінки озброїлись ще в кінці травня⁴⁹. Комуністичні групи, ліві словацькі соціалістичної партії підготовляли пролетаріат до зустрічі Червоної Армії і до здійснення першого завдання соціалістичної революції — взяття влади. В окремих місцях ще до приходу Червоної Армії відбулись збройні повстання⁵⁰. В багатьох містах населення під впливом наступу Червоної Армії само розправлялось з ворогом. В Лученці ще до приходу Червоної Армії була проголошена влада Рад і було утворено директоріум⁵¹.

Переслідуючи білочехів, Угорська Червона Армія в кінці травня вступила на територію Словаччини. Населення Словаччини з радістю зустрічало своїх визволителів. В ряді міст встановлювалася Радянська влада. Про становище, яке створилося на Словаччині, в одній з листівок писалось: «В звільнених містах і краях чеськими і словацькими робітниками встановлюється Радянська влада»⁵².

Буржуазний уряд Чехословаччини вжив ряд заходів, щоб придушити революційні виступи мас.

5 червня 1919 року була встановлена військова диктатура на території округу Нітра і Нітранської жупи, на території округу Злате Моравце і в жупі Тековській, на території округу Погорела і в місті Довбішіні, в жупі гемерсько-малогонській, на території округів Пряшів, Сабінов, Лемешани, в жупі Шаришській, на тери-

⁴⁸ K. A. Medvecký, вказ. праця, т. III, стор. 322—323.

⁴⁹ Dějiny Slovenska, Těsu, стор. 201.

⁵⁰ Martin Vietor, вказ. праця, стор. 182.

⁵¹ K. A. Medvecký, вказ. праця, т. III, стор. 314.

⁵² Martin Vietor, вказ. праця, стор. 172.

торії всієї жупи Спішської, крім території округів Гелнице і Служнавське експозитури Кромпахи, на всій території Липтовської жупи ⁵³.

В прифронтовій смузі були запроваджені військовопольові суди ⁵⁴.

6 червня 1919 року в Нова Вес були вивішені оголошення про заборону будь-яких зборів. Збори могли проводитись тільки з дозволу військового командування ⁵⁵. Був заборонений будь-який зв'язок з Радянською Угорщиною. Всіх, хто порушував встановлений режим, інтернували в Терезин ⁵⁶.

Під час наступу Угорської Червоної Армії на Словацьчину всім жупам була розіслана телеграма лідера словацької соціал-демократичної партії Марковича, в якій говорилось, що становище в Словащині в даний момент вимагає, щоб військові суди карали всіх, хто допомагатиме наступаючій Червоній Армії ⁵⁷. Уже з цієї телеграми було видно, що лідери словацької соціал-демократії зрадили словацький робітничий клас, обманювали народні маси тим, що «їм потрібно захищати молоду республіку, якій загрожує небезпека» ⁵⁸.

Чехословацьке командування мало на меті терором залякати робітників, щоб вони не допомагали Угорській Червоній Армії. 3 червня 1919 року в Кошицях на вулиці військовою поліцією були розстріляні два робітники ⁵⁹, один з них, Вейтех Тірпак, мав тільки 15 років. Розстріл робітників викликав обурення всього населення, яке вийшло з протестом на вулиці міста. Генерал Еннок, за наказом якого було розстріляно робітників, втік з Кошиць в Спішську Нову Вес. Свою втечу з Кошиць він мотивував тим, що там почалось повстання ⁶⁰. На допомогу словацькому пролетаріатові ішла

---

⁵³ ДАЗО, ф. 12, оп. 4, од. зб. 54, арк. 2.

⁵⁴ Там же, од. зб. 53, арк. 140.

⁵⁵ ДАЗО, ф. 29, оп. 1, од. зб. 822, арк. 17.

⁵⁶ ДАЗО, ф. 12, од. зб. 24, арк. 3.

⁵⁷ Там же, од. зб. 53, арк. 68.

⁵⁸ И. Веселы, Основание Коммунистической партии Чехословакии, М., 1956, стор. 104.

⁵⁹ Miloš Gosiorovský, Prispěvek k dejinám slovenského robotníckého hnutia, стр. 110.

⁶⁰ Národní zhromaždění československé v prvním roce republiky (1918—1919), Praha, 1919, стр. 202.

Угорська Червона Армія, в рядах якої воювало багато словаків.

Місто Банську Шавницю звільнили в основному словацькі робітники ⁶¹.

6 червня 1919 року 46-й полк Червоної Армії звільнив Кошиці. Населення міста влаштувало визволителям урочисту зустріч. В Кошицях були вивішені червоні прапори ⁶². Командування Червоної Армії звернулось до населення з відозвою, в якій говорилось:

«Робітники! Браття пролетарії! Переможні загони Червоної Армії вступили в місто Кошиці, щоб звільнити вас з-під ярма міжнародних бандитів: чехословацьких і румунських імперіалістів, які вступили в союз з угорською буржуазією. Пролетаріат Угорської Радянської Республіки з братньою любов'ю пригортає вас до себе і закликає, щоб ви допомагали їм у визвольній боротьбі, взяли за зброю для оборони пролетарської влади. Пролетаріат Угорщини переконався в тому, що проти збройного насильства міжнародної контрреволюції треба згуртувати збройні сили свідомих пролетарських мас.

Солдати Червоної Армії впевнені в тому, що пригноблені всього світу наслідуватимуть приклад угорських, російських і українських трудящих. Якщо не бажаєте, щоб знову повернулась ера експлуатації і національного гноблення, вам треба боротись з пролетарською революційною відданістю за право мати батьківщину і сім'ю» ⁶³.

8 червня Червона Армія наблизилась до Соліварів і Пряшева. Робітничий клас цих міст був озброєний, і тому вони були звільнені Угорською Червоною Армією майже без боїв. В Соліварах командир Червоної дивізії в своїй промові до робітників сказав: «Червона Армія не хоче окупувати Словаччину, але хоче об'єднатись з російською Червоною Армією, через те будемо наступати далі до польських кордонів» ⁶⁴.

За допомогою шаришського пролетаріату 20 червня 1919 року Червона Армія вийшла на польський кор-

⁶¹ Журн. «Századok», № 1-2, Budapest, 1951, стор. 231.

⁶² Газ. «Népszava» від 19 квітня 1919 р.

⁶³ Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához, II Köt, Budapest, 1954, стор. 172, 173.

⁶⁴ Martin Vietor, вказ. праця, стор. 176.

дон і цим самим роз'єднала прямий зв'язок між чехословацькими і румунськими військами⁶⁵.

Чехословацька буржуазна армія була на грані розпаду. Солдати відмовлялись воювати за інтереси міжнародного капіталу і Угорській Червоній Армії вдалось проникнути вглиб Словаччини.

На визволеній території робітники і селяни створювали свої органи управління — Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів. Однією з таких Рад була Нітранська Рада. У відозві, яку надрукувала ця Рада, писалось: «На території міста і жупи Нітра пролетаріат сьогодні за прикладом Угорської Радянської Республіки проголосив диктатуру пролетаріату... Не було вже іншого виходу: або диктатура пролетаріату, або холодна могила. Ми вибрали собі перше»⁶⁶.

Ради створювались і в інших визволених місцевостях Словаччини. У відозвах новостворених Рад пролетаріат закликався до спільної боротьби за визволення всього словацького народу. Ради проводили мобілізацію⁶⁷, брали в свої руки управління містами і селами, стежили за роботою торгівлі, транспорту, промисловості, а в окремих містах взяли під свою охорону продовольчі склади.

В Златих Моравцях ще до приходу Червоної Армії була створена місцева організація словацької секції соціалістичної партії. Після звільнення в місті був створений десятичленний директоріум, який взяв владу в свої руки. Була проведена реквізиція у великих землевласників і куркулів.

В місті Зволен, незважаючи на короткий час (Радянська влада існувала всього 5 днів), був організований директоріум, в який входило 36 членів. Місцева організація соціалістичної партії допомагала в організації мітингів, маніфестацій, в поширенні листівок і «Червених новин»⁶⁸.

Директоріуми, як виконавчі органи, діяли самостійно аж до виборів Рад. За зразком Рад в Угорщині на Словаччині були вибрані сільські, міські, окружні та

---

⁶⁵ A. Rakosí per. Budapest, 1950, стор. 414.

⁶⁶ Václav Král, вказ. праця, стор. 7.

⁶⁷ K. A. Medvecký, вказ. праця, т. III, стор. 235.

⁶⁸ Там же

жупні директоріуми. На всі пости колишнього буржуазного уряду були поставлені представники радянського уряду.

В прифронтовій смузі директоріуми призначались місцевою соціалістичною організацією. Їх завданням було збереження порядку, забезпечення міст продовольчими товарами, проведення мобілізації в армію. Про один з таких сільських директоріумів писалось: «Староста був позбавлений влади і був вибраний 10-членний комітет, так званий директоріум, який мав ту саму владу, як і староста, навіть більшу»⁶⁹.

В Левицях була вибрана Рада робітничих депутатів, був створений тричленний окружний і тричленний жупний директоріум та революційний трибунал⁷⁰. Такі Ради ще до проголошення Радянської влади створювались і в інших містах Словаччини. Тому не дивно, що за короткий час свого існування Радянська влада, опираючись на створені робітничі Ради і директоріуми, здійснила багато революційних перетворень.

В Пряшеві і в Кошицях друкувались дві газети: «Наша Червена Застава» та «Кошіцьке червене новіні». Вони видавались як органи словацьких соціалістів-комуністів на Східній Словаччині. В цих газетах друкувались статті, в яких роз'яснювались заходи Радянської влади на Словаччині; газети закликали трудящих до боротьби за встановлення Радянської влади на всій Словаччині.

15 червня 1919 року відбулись організаційні збори в Кошицях, де взяли участь крім робітників та селян Кошиць і околиць також представники Лученця, Спіша і Пряшева, представники чеської і словацької соціалістичної партії в Будапешті, які вступили до словацької секції соціалістично-комуністичної партії в Кошицях. На цих зборах були висунуті кандидати до Словацького Революційного Виконавчого Комітету і було вирішено влаштувати 16 червня урочисту маніфестацію — народні збори в Пряшеві⁷¹.

В Пряшеві був створений директоріум⁷², який зразу ж розпочав свою діяльність. З прапівських робітни-

⁶⁹ K. A. Medvecký, вказ. праця, т. III, стор. 286.

⁷⁰ Там же, стор. 235.

⁷¹ Martin Vietor, вказ. праця, т. III, стор. 192.

⁷² A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről, стор. 216.

ків була створена Червона міліція, яка стежила за порядком в місті і на околиці ⁷³.

16 червня 1919 року в Пряшеві зібрались представники робітників і селян зі всієї звільненої Угорською Червоною Армією території Словаччини. Весь майдан перед будинком міської робітничої Ради був заповнений народом. В ратуші відбулись вибори першого Радянського уряду Словаччини і проголошена Радянська влада в Словаччині ⁷⁴.

Народні збори в Пряшеві звернулись до пролетаріату всього світу з маніфестом, в якому говорилось, що світова революція, яка переможно йде вперед, збагатилася своїми успіхами новими великими досягненнями — на словацькій землі, визволеній від імперіалізму, утворилася самостійна Словацька Радянська Республіка ⁷⁵. Делегація з Лученця передала пролетаріату Пряшева подарунок лученського пролетаріату: вишиваний шовковий червоний прапор, як пам'ятку проголошення Словацької Радянської Республіки ⁷⁶.

Присутніх на зборах з балкону ратуші привітав політкомісар Угорської Червоної Армії ⁷⁷. В своїй промові він запевнив присутніх, що Угорська Червона Армія спільно з словаками буде боротись за визволення усього словацького пролетаріату.

Природно, що своїми союзниками в боротьбі за перемогу пролетаріату в усьому світі Словацька Радянська Республіка оголосила Російську і Угорську Радянські Республіки ⁷⁸.

Буржуазні фальсифікатори історії 1918—1919 рр. прагнули довести, що Словацька Радянська Республіка була тільки маріонеткою Радянської Угорщини і утворення Радянської влади на Словаччині було спробою відірвати словацький народ від братнього чеського народу. Насправді ж Радянська Угорщина була першою державою, яка визнала незалежність Словацької Радянської Республіки. Представник Угорської Народ-

---

⁷³ Газ. «Rudé právo» від 31 жовтня 1957 р.

⁷⁴ Там же.

⁷⁵ Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához, II köt., стор. 173.

⁷⁶ Martin Vietor, вказ. праця, стор. 385.

⁷⁷ Газ. «Rudé právo» від 21 жовтня 1957 р.

⁷⁸ Там же.

ної Республіки виступив на зборах з промовою, в якій відзначив: «Ми спільно з словаками терпіли і тому спільно повинні звільнити наших пригноблених братів. Хто бажає будувати свою батьківщину, той повинен багато працювати і воювати за республіку Рад»⁷⁹.

В самому маніфесті Пряшівських зборів вказувалось на те, що Словаччина не хоче відокремлюватись від Чехії, навпаки, чеський пролетаріат закликався до спільної з словаками боротьби. В зверненні до чеського пролетаріату писалось, що словацький пролетаріат «посилає перший привіт вождям ще пригнобленого чеського пролетаріату»⁸⁰. Цим самим висловлювалась надія на те, що і чеський пролетаріат, визволившись разом з словацьким пролетаріатом, утворить соціалістичну Чехословаччину.

16 червня 1919 року в Пряшеві на урочистих народних зборах був обраний найвищий тимчасовий орган державної влади СРР — Революційний Виконавчий Комітет, який мав створити перший Радянський уряд Словаччини і підготувати вибори до крайового з'їзду Рад.

В цей же день Революційний Виконавчий Комітет провів перше своє засідання, на якому була вироблена програма дій. Від імені Революційного Виконавчого Комітету та учасників урочистих зборів в телеграмі Першому Всеугорському з'їздові Рад, який проводив в цей час свою роботу, писалось: «Звільнений словацький пролетаріат, який взяв владу в свої руки, з увагою стежить за революційною боротьбою угорських братів, щоб з них брати приклад, приєднатись до міжнародної революції і побудови соціалістичного суспільства»⁸¹.

В привітальній телеграмі, яка була надіслана вождю світового пролетаріату В. І. Леніну, писалось: «Дорогий товаришу! З радістю повідомляємо Вас, шановний товаришу, що словацький пролетаріат створив Словацьку Радянську Республіку. Дозвольте з нагоди організаційного засідання Словацької Революційної Уря-

---

⁷⁹ Martin Vietor, вказ. праця, стор. 196.

⁸⁰ Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához, II Köt., стор. 174.

⁸¹ A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről, стор. 219.

дової Ради передати Вам палкий привіт, як вождю світового революційного пролетаріату»⁸².

В телеграмі командуванню Угорської Червоної Армії висловлювалась подяка за визволення і готовність до дальшої боротьби за визволення пролетаріату всього світу⁸³.

Від імені Словацького Радянського уряду була надіслана радіограма чехословацькому буржуазному урядові, в якій повідомлялось, що «від сьогодні Словацьчина належить тільки трудящим масам»⁸⁴. Одночасно повідомлялось, що найбільшим бажанням словаків є «жити в найближчій державній, нероздільній єдності з чеським пролетаріатом, з яким ми кровно зв'язані»⁸⁵.

Телеграми були надіслані також Радянському урядові Росії та України. З нагоди встановлення Радянської влади на Словащині, Словацькому Радянському урядові надійшли вітальні телеграми від Радянської Росії, України, Угорщини, від югославських комуністів та Комуністичного Інтернаціоналу.

Столицею Словацької Радянської Республіки було обрано м. Пряшев, але Революційний Виконавчий Комітет проводив свою роботу в Кошицях. 20 червня 1919 року в Кошицях відбулось засідання Революційного Виконавчого Комітету, на якому був створений уряд Словацької Радянської Республіки, так звана Словацька Революційна Державна Рада⁸⁶.

Було утворено 11 комісаріатів, якими керували 20 Народних комісарів. Головою Словацької Революційної Державної Ради було обрано чеха А. А. Яноушека. За винятком комісаріатів суспільного забезпечення і охорони здоров'я, кожним комісаріатом керували два комісари. Національний склад Словацької Революційної Державної Ради був такий: 13 словаків, 2 чехи, 4 угорці і 1 німець. Виборчим правом користувались всі громадяни, які досягли 18 років, за винятком торговців, священників, монахів, всіх тих, хто експлуатував чужу працю.

---

⁸² Газ. «Népszava» від 25 квітня 1919 р.

⁸³ Martin Vietor, вказ. праця, стор. 348.

⁸⁴ Václav Král, вказ. праця, стор. 221.

⁸⁵ Martin Vietor, вказ. праця, стор. 351, док. № 49.

⁸⁶ Історія ЧСР, Братіслава, 1953, стор. 321.

Діяльність Словацької Революційної Державної Ради була короткочасною. Рада проіснувала всього неповних 17 днів, але за цей короткий період зробила досить багато.

У багатьох промислових центрах Словаччини були створені профспілкові організації, які проводили велику організаційну і роз'яснювальну роботу серед робітників.

З перших днів свого існування Радянський уряд Словаччини приступив до націоналізації промисловості, банків, великих землеволодінь⁸⁷.

Націоналізації підлягали всі фабрики, заводи, шахти, на яких працювало більше як 20 робітників⁸⁸. Колишнім власникам націоналізованих підприємств, які залишалися на своїх місцях, була призначена зарплата не більше окладу кваліфікованого робітника. На підприємствах обирались робітничі Ради і комітети, завданням яких було створення пролетарської трудової дисципліни, охорона власності трудового народу і контроль над виробництвом. Націоналізувати промисловість повністю за короткий строк існування Радянської влади на Словаччині не вдалось.

В галузі сільського господарства Радянський уряд Словаччини зробив дуже мало. Керівники Революційної Державної Ради Словаччини повністю не розуміли важливості ленінського вчення про союз пролетаріату і селянства для повної перемоги пролетарської революції і допустили ті самі помилки, що і Революційна Урядова Рада Угорщини. У Словаччині націоналізації підлягали тільки землі великих землевласників вище 100 угорських хольдів⁸⁹. Націоналізовані землі не були розподілені між малоземельним і безземельним селянством. Словацький Радянський уряд пояснював це тим, що в даний час наближались жнива і потрібно було вчасно зібрати урожай, необхідний для населення і армії. Безземельне і малоземельне селянство, яке віками терпіло «земельний голод»⁹⁰, було незадоволене тим, що націоналізовані землі не були розподілені. Радян-

---

⁸⁷ *Dějiny Slovenska, Těsy, Bratislava, 1955, стр. 201.*

⁸⁸ Газ. «*Tanácsköztársaság*» від 27 березня 1919 р.

⁸⁹ Хольд дорівнює 0,57 га.

⁹⁰ *Dějiny Slovenska, стр. 198.*

ський уряд ліквідував всі попередні борги, якими були обтяжені селяни Словаччини.

На селах були створені земельні комітети, які повинні були стежити за виробничим процесом в округах і в жупах. Створювались земельні комісії. В Кошицях був створений крайовий комітет, який тільки в Кошицькій жупі націоналізував 120 тисяч хольдів землі⁹¹.

Націоналізації підлягали і великі торгові підприємства, на яких була проведена інвентаризація і зразу після цього розпочався продаж товарів. Контроль за продажем здійснювали місцеві Ради.

Було здійснено ряд заходів в галузі культурного будівництва: спеціальним рішенням відокремлено церкву від держави і школу від церкви, контроль за роботою шкіл передано місцевим Радам, при яких створювались «освітні комісії»; буржуазні газети було закрито, а друкарні — націоналізовано. Майже в кожному окрузі стала виходити своя газета.

Національне пригноблення, яке на протязі століть проводили угорські експлуататори, було знищено. Цим актом угорський пролетаріат порвав з ганебною традицією угорських панівних кіл в національному питанні. Знищення національного гноблення на Словаччині спростовує твердження лідерів словацьких соціал-демократів про те, що Радянська Угорщина бажала приєднати до себе Словаччину⁹².

Будувати молоду Радянську Республіку на Словаччині закликались всі національності. В одному з закликів говорилось: «Трудовий народ, словаки, українці, угорці, німці, повставайте! Беріть в свої руки владу, підтримуйте в усьому Радянську Республіку на Словаччині..., щоб диктатура пролетаріату знищувала всякий шовінізм, всяке насильство, яких зазнавали робітники всіх національностей»⁹³.

Після проголошення Словацької Радянської Республіки одним з основних завдань Радянського Уряду Словаччини була організація Словацької Червоної Армії, ядро якої повинні були становити пролетарі і бідне се-

---

⁹¹ Martin Vietor, вказ. праця, стор. 230.

⁹² И. Веселы, Основание Коммунистической партии Чехословакии, М., 1956, стор. 105.

⁹³ Газ. «Cervené noviny» від 3 червня 1919 р.

лянство⁹⁴. 21 червня був прийнятий декрет про організацію Словацької Червоної Армії. В основу його було взято організаційний принцип Угорської Червоної Армії. В новій армії не було офіцерів, а тільки командири і солдати. В армію направлялись політкомісари. 27 червня була оголошена загальна мобілізація всіх чоловіків від 18 до 45 років⁹⁵.

Молодь Словаччини масово вступала в Словацьку Червону Армію. Ф. Мюнніх, який займався організацією Червоної Армії, писав: «В комендатури Угорської Червоної Армії, яка вступила на територію Словаччини, приходили словацькі трудящі, серед яких переважно молодь, і просили зарахувати їх в армію»⁹⁶. Угорська Червона Армія надавала братню допомогу новоутвореній Словацькій Червоній Армії. Шоста Угорська червона дивізія передала для 5 тисяч словацьких червоноармійців повне обмундирування⁹⁷. В Вашгеді біля Луценця в ряди пролетарської армії влилося 1800 гірників, в Кошицях — 3000 чоловік⁹⁸.

28 червня 1919 року перші відділи словацьких червоноармійців біля 5000 чоловік пішли на фронт⁹⁹.

Буржуазія була перелякана успіхами Угорської Червоної Армії. Голова Паризької мирної конференції Клемансо надіслав дві ноти Угорській Радянській Республіці від 8 і 13 червня 1919 року, в яких вимагав, щоб військові дії на фронті були негайно припинені і щоб Червона Армія була відведена за демаркаційну лінію¹⁰⁰. За це Клемансо від імені Антанти обіцяв, що Радянський уряд Угорщини буде запрошений на конференцію в Париж і що йому буде повернена територія, яку зайняли румуни¹⁰¹.

В. І. Ленін з приводу натиску Антанти на Угорську Радянську Республіку 19 червня 1919 року надіслав

⁹⁴ Газ. «Vörös újság» від 25 червня 1919 р.

⁹⁵ Martin Vietor, вказ. праця, стор. 363, док. № 75.

⁹⁶ Münnich Ferenc, A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadserege, стор. 140.

⁹⁷ Там же.

⁹⁸ Martin Vietor, вказ. праця, стор. 238.

⁹⁹ Там же.

¹⁰⁰ Ince Kálmán, Háborúk a nagy hábarú után, Budapest, 1938, I köt, стор. 48.

¹⁰¹ Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához, стор. 176.

телеграму Бела Куну, в якій писав: «...Ви звичайно праві, починаючи переговори з Антантою. Почати і вести їх треба, всяку можливість хоча б для тимчасового перемир'я або миру треба обов'язково використати, щоб дати відпочинок народові. Але ні на хвилину не вірте Антанті, вона вас дурить і тільки виграє час, щоб краще душити вас і нас»¹⁰².

Угорщині дійсно був потрібний перепочинок. Економіка країни була підірвана, в середині країни стала підніматися голову контрреволюція, народні маси були стомлені від постійної боротьби. Радянський уряд Угорщини дав себе обманути обіцянками Клемансо і 24 червня 1919 року припинив воєнні дії на чеському фронті і без застережень вирішив відвести війська за демаркаційну лінію. Румунські війська, незважаючи на обіцянки Клемансо, не залишили загарбану територію.

27 червня 1919 року Червона Армія Угорщини починає відходити з Словаччини за демаркаційну лінію. Разом з Червоною Армією Угорщини відходили і словацькі червоноармійці, які не могли самі протидіяти численній чехословацькій буржуазній армії. З армією відходила і частина населення. З східної Словаччини виїхало 8000, а з міста Зволена — 1200 чоловік¹⁰³, з Кошиць — близько 5500 чоловік¹⁰⁴. Окремі підрозділи Угорської Червоної Армії не хотіли покидати Словаччину і з метою продовження боротьби висаджувались з вагонів¹⁰⁵.

29 червня 1919 року в Кошицях голова Радянського уряду Словаччини Яноушек, виступаючи перед 5000 демонстрантів, відзначив: «Проти нас весь капіталістичний світ, але ми приймемо боротьбу, бо з нами пролетаріат усього світу»¹⁰⁶. Тут же виступив і Народний комісар внутрішніх справ Словаччини, який сказав: «Ми не знаємо, доки триватиме боротьба і що трапиться, але в наших серцях є тільки одне бажання: боротись, поки не переможе революція в усьому світі»¹⁰⁷.

¹⁰² В. І. Ленін, Твори, т. 36, стор. 464.

¹⁰³ A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről, стор. 234.

¹⁰⁴ Martin Vietor, вказ праця, стор. 238.

¹⁰⁵ Böhm Vilmos, Két forradalom tüzeben, Wien, 1923, стор. 411.

¹⁰⁶ A Magyar Tanácsköztársaság hősi küzdelmeiről, стор. 234.

¹⁰⁷ Там же.

2 липня 1919 року Радянський уряд Словаччини залишив Кошиці і переніс свою діяльність в Мішколц, де діяв до придушення Радянської влади в Угорщині.

Радянська влада в Словаччині проіснувала всього три тижні, а в окремих місцях 4 тижні, але і за цей короткий час вона зробила дуже багато.

Словацька Радянська Республіка виникла під безпосереднім впливом Великої Жовтневої соціалістичної революції. Саме існування Словацької Радянської Республіки було доказом того, що диктатура пролетаріату — Радянська влада — історична необхідність.

Існування Словацької Радянської Республіки підтвердило, що пролетаріат Словаччини зрілий і зможе сам, без буржуазії керувати своєю державою.

Незважаючи на помилки, які допустив Радянський уряд Словаччини, утворення і існування Радянської влади в Словаччині мало велике історичне значення. Словацька Радянська Республіка була доказом того, що трудящі Словаччини готові взяти владу в свої руки, керувати країною, готові зі зброєю в руках боротись за ідеї Великої Жовтневої Соціалістичної революції.

В. И. ХУДАНИЧ

ИЗ ИСТОРИИ ОБЩЕЙ БОРЬБЫ ВЕНГЕРСКОГО И СЛОВАЦКОГО НАРОДОВ В 1919 ГОДУ ЗА ПОБЕДУ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ

Резюме

После провозглашения Венгерской Советской Республики тысячи словацких трудящихся перешли в Советскую Венгрию, чтобы принять участие в ее защите. Советское правительство Венгрии содействовало формированию интернациональных дивизий и полков Красной Армии, в частности полка, состоящего из словаков и чехов.

Большую работу среди словаков и чехов провели словацкая и чешская коммунистические секции, издававшие в Будапеште газету «Червене новини», еженедельник «Армада пролетару» и листовки.

Во время героического северного похода Венгерской Красной Армии, в составе которой находился и интернациональный полк,

была освобождена значительная часть южной и юго-восточной Словакии. На освобожденной территории создавались директориумы, избирались Советы, а 16 июня в Пряшево была провозглашена Словацкая Советская Республика. 20 июня было создано первое словацкое Советское правительство — Словацкий Революционный Правительственный Совет во главе с А. Яноушкой.

Советское правительство Словакии провело национализацию фабрик, заводов, шахт, финансовых учреждений, земли. Были ликвидированы старые суды, жандармерия, полиция и создана «Красная Охрана». 21 июня был принят «Организационный статут словацкой международной Красной Армии», в основу которого был положен статут Красной Армии Венгрии.

Под давлением международного империализма Всевенгерский съезд Советов вынужден был принять «Ноту Клемансо», в соответствии с которой венгерское Советское правительство отзывало свои войска за установленную Антантой демаркационную линию.

27 июня начался отход частей Красной Армии с территории Словакии, закончившийся 5 июля. С венгерскими отрядами ушло в Венгрию и 12 тыс. словацких красноармейцев. Совместно с Красной Армией Венгрии они продолжали борьбу против империалистов вплоть до падения Советской власти в Венгрии.

Л. М. НИЖИНСЬКИЙ

Солідарність українського народу з Радянською Угорщиною в 1919 році

Одними з перших послідовників Великої Жовтневої соціалістичної революції були трудящі Угорщини. 21 березня 1919 року угорський пролетаріат взяв владу в свої руки. Угорщина була проголошена Радянською Республікою. Уже в перші дні свого існування Радянська Угорщина висловила повну ідейну спільність і збройний союз з Радянською Росією¹.

Звістку про перемогу пролетарської революції в Угорщині разом з робітниками, селянами, червоноармійцями Радянської Росії, Білорусії, Латвії і Литви з захопленням зустріли і трудящі Радянської України.

Перемогу угорського пролетаріату з радістю вітали робітники Києва, Харкова, Катеринослава, Донбасу та інших промислових центрів України.

В кінці березня в Києві відбулися масові мітинги, присвячені революції в Угорщині. Мітинги пройшли з великим піднесенням. Газетна хроніка тих днів повідомляла: «...В театрі всі місця були переповнені робітниками і червоноармійцями, що зібралися. Ораторів зустрічали і проводжали бурхливими оплесками. Лунали вітальні вигуки на честь Радянської Угорщини. Всіх ораторів слухали з великою увагою. Особливо велике враження справили промови червоноармійців, які були на мітингах...»².

---

¹ Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához, II Köt, Budapest, 1954, стор. 122, 123.

² Газ. «Коммунист» від 30 березня 1919 р.

Від трудящих Радянської Росії і України з Києва в Радянську Угорщину послали товариша Теодоровича, який 16 квітня 1919 року був присутній на першому засіданні Будапештської Центральної Ради робітничих і солдатських депутатів. У своїй привітальній промові, тепло зустрінутій присутніми, товариш Теодорович сказав: «У Києві ми вперше прочитали в газетах звістку про те, що угорський пролетаріат підніс червоний прапор революції. Тепер я бачу в дійсності, що угорський пролетаріат взяв владу в свої руки, щоб знищити владу буржуазії. З величезним захопленням вітаю угорську пролетарську революцію. Я щасливий від того, що можу бути очевидцем першого засідання Ради будапештського пролетаріату»³.

Одноставно вітаючи перемогу угорських братів, трудящі Радянської України з радістю усвідомлювали появу в особі Радянської Угорщини вірної союзниці в боротьбі за спільну справу соціалістичної революції. «Ми вже тепер сильніші, ніж були раніше, — відмічалося 10 травня 1919 року на конференції комуністів Охтирського повіту, — бо ми як керівна, державна партія, незважаючи на тяжкі умови боротьби, не лишились самотніми, ми маємо вже підтримку в особі радянських республік: Угорщини і Баварії»⁴.

Яке важливе значення мала підтримка трудящих Радянської Росії ще однією радянською республікою в Європі, відмічала і газета «Коммунист». «Вже два роки, — писала передова «Коммуниста», — ведеться в Росії боротьба не на життя, а на смерть з ворогами революції та свободи. Багато випробувань довелося витримати за цей час робітникам Москви, Петрограда, Києва, Харкова і т. д. Рука допомоги приходить якраз вчасно. Ми повинні зараз скинути з себе будь-яку тинь апагії, повинні забути про втому...»⁵.

Перемога Радянської влади в Угорщині яскраво свідчила про міжнародне значення встановлення Радянської влади в Росії та наочно підтверджувала правильність того шляху, по якому пішов пролетаріат Росії в 1917 році.

✓ ³ Журн. «Пролетарская революция», № 4, 1927, стор. 156.

⁴ ПА ІІІ ЦК КПУ, ф. 1, оп. 1—4, од. зб. 72, арк. 10.

✓ ⁵ Газ. «Коммунист» від 25 березня 1919 р.

З перших днів виникнення Угорської Радянської Республіки трудящі Радянської України з великою увагою стежили за подіями, що відбувалися в Радянській Угорщині. Велику роль у цьому відношенні відіграла широка і досить точна інформація українських радянських газет про події в Угорщині. Наприклад, 5 квітня в газеті «Красная Армия» (орган Народного комісаріату у військових справах України) були надруковані замітки: «Хто такий Бела Кун»; інформація під заголовком «В Угорщині вирує революційна робота», в якій повідомлялось про націоналізацію промислових підприємств і підготовку до виборів у Ради, про управління промисловими і торговельними підприємствами, що перейшли у власність народу. В газетах друкувались також постанови угорського уряду, роз'яснювалась система Рад в Угорщині та ін.

Сам факт появи та існування вірного пролетарського союзника, який намагався якнайшвидше поєднати свої зусилля із зусиллями Радянської Росії та України для спільної боротьби з міжнародною контрреволюцією, запаливав радянський народ на дальшу боротьбу проти зовнішньої і внутрішньої контрреволюції.

Про те, яке піднесення серед трудящих Радянської України викликала революційна боротьба угорського пролетаріату, свідчить привітання Радянській Угорщині 30 березня 1919 року від робітників Бахмута (Донбас): «З величезним ентузіазмом вітаємо Угорську пролетарську революцію, — говорилося в ньому, — її борців і вождів. Клянемося, щр, запалені перемогою угорського пролетаріату над віковими гнобителями, ми, донецькі пролетарі, боротимемося до повної перемоги над зграєю псів і палачів денікінської добровольчої банди»⁶.

Заслуговує на увагу в цьому зв'язку також відповідь бійців і командирів легендарних Тарашанського і Богунського полків на послання «гетьмана» Петлюри, який в посланні до червоноармійців пропонував припинити боротьбу проти петлюрівських військ.

Як колись запорозькі козаки писали листа турецькому султану, так тепер бійці і командири українських революційних полків відповідали зрадникові Петлюрі:

⁶ ПА ІІП ЦК КПУ, ф. 1, оп. 1—4, од. зб. 186, арк. 228.

«...не доносити тобі штанів до цього літа. Ми вже на-м'яли тобі боки під Коростенем, Бердичевом, Проскуро-вом. Уже союзники твої залишили Одесу...

Вільна Угорщина подає нам братні руки і руки по-грабованих панами селян Польщі, Галичини тягнуться до горла твого, іудо!»⁷.

Робітники і селяни Радянської України, маючи під-тримку пролетарської Угорщини, в свою чергу, всіляко намагались допомогти своєму союзникові.

Разом з робітниками і селянами Радянської Росії, Білорусії та інших республік, українські трудящі одно-стайно таврували ганьбою інтервенцію проти Радянської Угорщини, яка почалася в квітні 1919 р. «...Наступи на Угорщину, — писала в ті дні газета «Коммунист», — продиктовані суто імперіалістичними завданнями. Це є одна з ланок в загальній політиці імперіалізму, яку провадять, звичайно, не Румунія і Чехія, як такі, а краї-ни Згоди, які стоять за ними». Далі у газеті вказувало-ся, що розбійницьким нападом на Радянську Угорщину правлячі кола країн-агресорів намагались врятуватись від революції у своїх країнах⁸.

З початком імперіалістичної інтервенції проти Ра-дянської Угорщини по всій Україні поширився рух за якнайшвидше подання прямої військової підтримки тру-дящим революційної Угорщини, про що свідчать резо-люції мітингів червоноармійців, робітників, селян, до-кументи партійних зборів і т. п.

Необхідність якнайшвидшої воєнної підтримки Ра-дянської Угорщини спеціально відмічалась на Третій Псодольській губернській конференції КП(б)У 9 трав-ня 1919 року⁹.

Перший з'їзд селян Могилів-Подільського повіту, який відбувся в травні 1919 р., спільно с представника-ми Червоної Армії схвалив таку резолюцію: «Вітаючи ЦК партії комуністів, заявляємо, що чекаємо з нетер-пінням наказу вирушити в бій з румунськими насиль-никами, які хочуть задушити робітничо-селянську вла-ду, здобуту кров'ю...»¹⁰.

⁷ «Листовки гражданской войны в СССР», Госполитиздат, 1942, стор. 19.

⁸ Газ. «Большевик» від 4 травня 1919 р.

⁹ Див. ПА ІП ЦК КПУ, ф. 1, оп. 1—4, од. зб. 58, арк. 18.

¹⁰ Там же, од. зб. 186, арк. 99.

Таку ж резолюцію прийняли на мітингу курсанти 4-х піхотних командних курсів м. Києва, в якій вони одностайно заявили про свою готовність подати «підтримку і допомогу братній Угорщині, що стікає кров'ю» і дати відсіч усім замахам на неї з боку поміщицької Румунії та чеських магнатів¹¹.

У резолюції Київської губернської конференції Компартії України спеціально відзначалось, що «основною тактичною лінією партійних організацій повинна бути лінія, яка твердо і непохитно проводить завдання єдності Української Радянської Соціалістичної Республіки з усіма радянськими республіками взагалі, з РРФСР і Угорською Республікою особливо»¹².

У статті «Єдиний соціалістичний фронт» орган ЦК КП(б) України «Большевик», говорячи про наступ румунів на Радянську Угорщину, писав: «Цей найпідліший злочин ми не можемо і не обійдемо мовчанням»¹³. В ці ж дні газета «Коммунист» закликала: «...Шакали реакції хочуть задушити угорську робітничо-селянську свободу — на допомогу нашим братам, угорським робітникам і селянам!»¹⁴.

Надаючи великого значення поданню допомоги Радянській Угорщині, В. І. Ленін у квітні 1919 року надіслав головнокомандуючому Червоної Армії Вацетису і членові Революційної Військової Ради Республіки Аралову телеграму, в якій ставив перед українською армією два завдання: «А саме: перше найважливіше— і найневідкладніше—допомогти Донбасу. Цієї допомоги треба добитися швидко і якнайбільше. Друге завдання—встановити міцний зв'язок залізницями з Радянською Угорщиною»¹⁵.

Відповідно до директиви В. І. Леніна, Головне командування Червоної Армії дало вказівку командуючому Українським фронтом В. Антонову-Овсієнко про посилення допомоги Донбасові і подання можливої допомоги Радянській Угорщині¹⁶.

¹¹ Газ. «Большевик» від 8 травня 1919 р.

¹² Газ. «Большевик» від 6 травня 1919 р.

¹³ Газ. «Большевик» від 4 травня 1919 р.

¹⁴ Газ. «Коммунист» від 3 травня 1919 р.

¹⁵ «Литературная газета» від 21 квітня 1957 р.

¹⁶ Д. Гришишин, Военная деятельность В. И. Ленина, М., Воениздат, 1957, стор. 326.

1 травня 1919 року, в момент, коли становище на фронтах Радянської Угорщини було найбільш критичним, Російський і Український уряди послали міністерству закордонних справ Румунії ультиматум, в якому говорилось про незаконність загарбання Румунією в кінці 1917 року Бессарабії і рішуче вимагалось від Румунії негайно очистити всю її територію¹⁷.

Одночасно Румунії було пред'явлено ультиматум від імені уряду Української РСР з вимогою негайно звільнити Північну Буковину, окуповану румунськими військами¹⁸. Не діставши задовільної відповіді від румунського уряду війська Червоної Армії одержали наказ форсувати Дністер і почали визволення Бессарабії.

В зв'язку з початком наступу, близько десятого травня, від імені Ради робітничо-селянської оборони України командуючому українським фронтом Антонову-Овсієнко було надіслано телеграму, в якій, зокрема, говорилось: «...Повідомляючи про рішення Червоної Угорщини швидше загинути під руїнами своїх міст і сіл, ніж залишити найпідлішу зграю поміщиків і капіталістів знову поневолювати угорських робітників і селян, нагадуємо вам, що робітничо-селянський уряд Угорщини розраховує на братню допомогу української Червоної Армії, яку ми урочисто обіцяли ім'ям всієї робітничо-селянської України 4 травня на засіданні Центрального Виконавчого Комітету.

Ведучи наступ на поміщицьку Румунію, ми не тільки звільняємо українців та інших наших братів робітників і селян Бессарабії, Буковини, але запобігаємо небезпеці, яка загрожує Радянській владі на Україні... Поспішайте!... Тримайте високо червоний прапор соціалістичної влади, яка захищає всіх трудящих...»¹⁹.

Просування радянських військ відбувалося успішно. До двадцятого травня радянські війська звільнили Тирасполь і рушили до Кишинєва. Як повідомив через кілька днів у інтерв'ю кореспондентові київської газети «Коммунист» нарком військових справ Угорської Ра-

---

¹⁷ Внешняя политика СССР. Сборник документов, т. I, М., 1944, стор. 277, 278.

¹⁸ Див. «Історія Української РСР», т. II, К., 1957, стор. 210.

¹⁹ Газ. «Коммунист» від 11 травня 1919 р.

дянської Республіки Тібор Самуелі, воєнні операції Української Радянської Армії викликали велику паніку серед румунів, змушених перекинути війська з Угорщини у Бессарабію²⁰.

В той же час інші частини Української Червоної Армії готувалися до з'єднання з військами революційної Угорщини через Буковину і Галичину. Готувалась, зокрема, і легендарна 1-а радянська українська дивізія під командуванням М. О. Щорса, яка стояла тоді біля кордонів Галичини. Як свідчить колишній комісар цієї дивізії В. Н. Ісакович, командування дивізії вело переговори з одним із корпусів Української Галицької Армії (так називалась армія буржуазної Західно-Української Народної Республіки) про те, щоб пропустити дивізію через територію ЗУНР до кордонів Радянської Угорщини²¹.

Проте успішному просуванню радянських військ через Бессарабію і новому походу через Буковину та Галичину перешкодило значне погіршення становища на південному фронті, яке наступило в травні і було викликане наступом денікінських військ, а також куркульськими заколотами, організованими Григор'євим в тилу Червоної Армії.

Трудащі України заплямували чорну зраду Григор'єва. «Найпідліше за все, — писала в ті дні газета «Большевик», — що підлий самозванець захотів в царька пограти²² в момент, коли міжнародні банди приставили ніж до горла угорських робітників і селян; в момент, коли Червона Армія Радянської України виступила на допомогу їм... Зрадник Григор'єв виявився вірним слугою світової білогвардійщини»²³.

Зрада Григор'єва значно ускладнила становище української Червоної Армії. «Григор'євщина» загрожувала тилам військ Червоної Армії, які билися на До-

---

²⁰ За дорученням уряду Радянської Угорщини в травні 1919 р. Тібор Самуелі їздив з Будапешта в Москву, де він зустрічався з В. І. Леніним. По дорозі Т. Самуелі зупинився в Києві, де й провів кілька днів. Докладніше про перебування Т. Самуелі в Києві див.: Я. І. Штернберг, Діяльність угорських комуністів у Києві в 1919 р. та їх газета «Vörös újság», «Український історичний журнал», № 1, 1957, стор. 90.

²¹ Із бесіди В. Н. Ісаковича з автором цієї статті.

²² Григор'єв оголосив себе «гетьманом».

²³ Газ. «Большевик» від 13 травня 1919 р.

нецькому і Бессарабському фронтах. На придушення її довелось кинути значні військові сили, тоді як червоноармійські частини на фронтах самі потребували поповнення. На кінець травня зрадницький заколот отамана Григор'єва в основному був ліквідований.

Проте насувалась нова небезпека, для ліквідації якої потрібне було максимальне напруження сил всього радянського народу. Підбурювані імперіалістами Антанти, з півдня на Радянську Росію та Україну насувалися контрреволюційні полчища генерала Денікіна. В період наступу денікінців Радянська країна пережила один з найнебезпечніших моментів в історії громадянської війни.

В зв'язку з загрозою втратити Донецький басейн — цю важливу паливну базу для Радянської Росії та України — Центральний Комітет РКП(б) в кінці травня 1919 року змушений був надіслати голові Раднаркому України директиву, в якій пропонувалось зосередити всі сили української Червоної Армії в Донбасі, скоротивши їх до мінімуму на західному фронті України²⁴.

Головною причиною того, що радянський народ не зміг виділити достатньої кількості військ, щоб прорватися на допомогу угорським братам, було те, що для розгрому денікінської навали потрібно було напружити всі сили радянської держави. Поряд з морально-політичною взаємопідтримкою та поданням військової допомоги розвиток зв'язків між Радянською Україною та Угорщиною намічався і по інших шляхах.

Необхідно, наприклад, вказати на рішення Президії Ради Робітничо-Селянської Оборони України від 15 травня 1919 року про звернення до угорського радянського уряду з проханням «виготовляти російські патрони»²⁵, викликане тим, що Червоній Армії в той період не вистачало боєприпасів, особливо патронів.

Слід також відзначити і те, що угорський радянський уряд у травні 1919 року пропонував послати в Радянську Росію та Україну кілька груп гірничих інженерів та робітників для подання допомоги російським та українським товаришам в справі піднесення

²⁴ «Ленинский сборник», том XXXIV, стор. 152.

²⁵ ПА ІІІ ЦК КПУ, ф. 1, оп. 4, од. зб. 108, арк. 134.

продуктивності Підмосковного і Донецького вугільних басейнів²⁶.

Яскравим проявом інтернаціональної взаємодірки угорських і українських трудящих весною — літом 1919 року була участь колишніх російських військовополонених в Угорщині, в тому числі і українців у героїчній боротьбі угорського пролетаріату та участь колишніх угорських військовополонених, які перебували на Радянській Україні, в боях Червоної Армії на фронтах громадянської війни.

За закликом наркома закордонних справ РСФРР тисячі колишніх військовополонених із Росії, які були на території Угорщини, взяли активну участь у боротьбі угорських трудящих проти інтервентів. В травні 1919 року в складі інтернаціональної бригади Угорської Червоної Армії було утворено і український підрозділ. У Будапешті, поряд з утвореною з колишніх військовополонених російською комуністичною групою (більшовиків), було утворено українську комуністичну групу, яка видавала газету «Червона Україна»²⁷.

Допомогу угорському народові в його революційній боротьбі подавали також і трудящі українських земель, які не входили тоді до складу Радянської України, зокрема Закарпатської України.

В період існування пролетарської диктатури в Угорщині Закарпатська Україна під назвою «Русская крайна» на правах автономії входила до складу Угорської Радянської Республіки. В квітні 1919 року майже все Закарпаття було окуповане румуно-чеськими інтервентами. Закарпатські українці брали активну участь у героїчній боротьбі трудящих Радянської Угорщини проти імпералістичної навали. У складі Угорської Червоної Армії успішно билися частини сформованої на Закарпатті Русинської Червоної дивізії, які особливо відзначилися під час оборони Чопа і в боях з чехословацькими легіонами в Словаччині. Бійці окремо сформованого Русинського батальйону не брали участі

---

²⁶ Газ. «Коммунист» від 18 травня 1919 р.

²⁷ Докладніше про діяльність колишніх військовополонених українців в Угорщині див.: Ф. П. Шевченко, Документи про революційну солідарність угорських і українських трудящих у 1919 р. «Наукові записки Інституту історії Академії наук УРСР», т. 10, К., 1957, стор. 377.

у визволенні м. Требішова. В той же час тисячі колишніх угорських військовополонених, які перебували в Радянській Росії і на Україні, на заклик наркома закордонних справ Угорської Радянської Республіки Бела Куна пліч-о-пліч з трудящими Радянської Росії захищали завоювання Жовтневої соціалістичної революції.

На Україні в травні 1919 року був створений Перший інтернаціональний полк, в якому більшість становили угорці та вихідці з Угорщини. Разом з українськими радянськими військами Перший інтернаціональний полк успішно вів бої проти петлюрівців під Проскуровом²⁸.

Показовим є той факт, що серед бійців інтернаціонального полку петлюрівці поширювали провокаційні листівки угорською мовою з метою протипоставити червоноармійців-угорців українським і російським бійцям. Проте вірні високому почуттю пролетарського інтернаціоналізму, угорські бійці нітрохи не похитнулись у вірності українським трудящим та революційному обов'язку. Подібно до того, як українські брати з ганьбою відкинули геть петлюрівське послання, так і угорські інтернаціоналісти надіслали петлюрівцям відповідь, в якій з гнівом відмітали всі спроби ворога підірвати інтернаціональну єдність трудящих. «Ми, інтернаціональні червоні бійці, — писалось в листі-відповіді, — добре знаємо, за що боремося, хто наші брати і хто наші вороги. Ти, Петлюра, є наш ворог... незважаючи на всі твої вигадки, ми жодному твоєму слову не віримо. Хто посміє підняти зброю проти вільної держави пролетаріату, проти Української Радянської Республіки є ворогом... робітників усього світу... Даремні усі твої старання, Петлюро, ми разом з нашими українськими пролетарськими братами скоро дамо тобі гідну відповідь ділом, у вигляді смертельного удару...»²⁹.

Так у спільних боях з ворогами загартувувалась інтернаціональна солідарність синів угорського народу і українських революційних бійців.

---

²⁸ Див. «Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922 гг.)», «Советская Россия», М., 1957, стор. 459, 460.

²⁹ Я. І. Штернберг, вказ. праця, стор. 93.

Весною—літом 1919 року угорські інтернаціоналісти брали участь у розгромі банд Григор'єва, в боях проти Денікіна та на інших ділянках українських фронтів³⁰.

* * *

Незважаючи на героїчні зусилля, революційним силам Угорщини не вдалося відстояти пролетарську диктатуру 1919 року. Під об'єднаними ударами міжнародної імперіалістичної реакції, внутрішньої контрреволюції та правої соціал-демократії Угорська Радянська Республіка загинула, проіснувавши 133 дні. 1 серпня 1919 року замість революційного уряду Радянської Угорщини до влади прийшов утворений з правих соціал-демократів так званий «профспілковий» уряд Пейдля, який встиг ліквідувати за час свого шестиденного існування всі головні завоювання пролетарської диктатури.

Через кілька місяців в Угорщині при підтримці Антанти на довгі роки встановилась кривава фашистська диктатура Хорті.

Радянські трудящі глибоко вболівали в зв'язку з нещастям, яке спіткало угорський пролетаріат. Проте факт втрати вірної союзниці не викликав розгубленості серед народів Радянської Росії і України, на що так розраховував об'єднаний фронт імперіалістичної реакції та внутрішньої контрреволюції. Враховуючи уроки героїчної боротьби своїх угорських братів, трудящі Радянської Росії та України ще тісніше згуртувалися навколо Комуністичної партії, докладали ще більше зусиль до зміцнення Радянської влади та Червоної Армії, підіймаючись на загальну боротьбу з внутрішньою і міжнародною контрреволюцією. При цьому, як і всі народи Радянської Росії, трудящі Радянської України твердо вірили в те, що прийде час перемоги своєї пролетарської революції в Угорщині, на цей раз безповоротно і назавжди.

Висловлюючи почуття трудящих Радянської України, орган Центрального Комітету Комуністичної партії

---

³⁰ Див. «Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922 гг.)», «Советская Россия», М., 1957, стор. 451—473.

більшовиків України газета «Большевик» у передовій статті «Вище Червоний прапор» писала: «Яку відповідь повинна викликати у робітничо-селянській Україні загибель Радянської Угорщини. Схилюмо скорботно голову перед втратою, але знову її гордо і високо піднімо. Не смуток, не розгубленість, не занепад духу викличе вона у нас, а жадобу помсти і непохитну впевненість у перемозі. Ця звістка, як грізний застерігаючий набат, пронесеться з краю в край по всій країні, примусить подолати втому, пробудить ентузіазм, запалить нові сили на боротьбу. Перед лицем небезпеки, перед фактом тяжкої втрати згуртується воедино навколо своїх Рад трудовий народ України... Пройде кілька історичних хвилин і радянські республіки знову побачать Угорщину в своїй сім'ї в найтіснішому з нами єднанні. Комуністична революція непереможна»³¹.

Л. М. НЕЖИНСКИЙ

СОЛИДАРНОСТЬ УКРАИНСКОГО НАРОДА С СОВЕТСКОЙ ВЕНГРИЕЙ В 1919 ГОДУ .

Резюме

Провозглашение в марте 1919 года Советской власти в Венгрии имело большое международное значение, свидетельствовало о животворном влиянии Великой Октябрьской социалистической революции. Установление Советской власти в Венгрии совпало с освобождением Украины от войск интервентов и внутренней контрреволюции.

Трудящиеся Украины вместе со всем советским народом горячо приветствовали Советскую Венгрию. На Украине в городах и селах проходили митинги и собрания, на которых высказывались глубокие чувства пролетарской солидарности с венгерским народом, желание оказать ему всемерную помощь в борьбе за правое дело.

³¹ Газ. «Большевик» від 8 серпня 1919 р.

М. Ф. ЛЕБОВИЧ

Угорці-інтернаціоналісти на фронтах громадянської війни в Радянській Росії

Ідеї Великого Жовтня раніше всього і найбільш глибоко охопили тих робітників і селян Угорщини, які були мобілізовані пануючими класами в австро-угорську армію і кинуті на Східний фронт.

Робітники і селяни Угорщини, одягнуті в солдатські шинелі, під час першої світової війни зазнали тяжких фізичних і моральних страждань; їх кидали в найнебезпечніші місця, в ім'я чужих їм інтересів. Перебуваючи в полоні в Росії, угорці стали свідками великих подій. В заграві Великого Жовтня вони глибоко зрозуміли причини нелюдського ставлення до них в армії, злиднів і поневір'янь їх сімей в тилу. Яснішими стали причини жорстокої експлуатації військовополонених поміщиками і капіталістами Росії та бездушного ставлення угорського уряду до долі угорських солдатів.

Військовополонені з угорців відчували, що робітники і селяни Росії під керівництвом Комуністичної партії борються за справу трудящих всього світу. Цим можна пояснити те, що близько 80—100 тисяч¹ угорських військовополонених-інтернаціоналістів взяли участь у захисті першої в світі радянської соціалістичної держави від американських, англійських, французьких, японських та інших інтервентів і їх білогвардійських наймитів.

Спільна боротьба угорців, росіян, українців та інших народів за інтереси трудящих — один з яскравих про-

¹ Декларация Правительств Советского Союза и Венгерской Народной Республики, газ. «Правда» від 29 березня 1957 р.

явів міжнародного впливу Великої Жовтневої соціалістичної революції. Одночасно це була славна сторінка в історії революційної боротьби робітників і селян Угорщини проти імперіалістичної війни, за мир, за землю, національне і соціальне визволення, проявом великої сили солідарності трудящих.

Історія руху угорських інтернаціоналістів не знайшла ще відповідного відбиття у радянській історіографії. Правда, з нагоди 40-річчя Великого Жовтня був виданий збірник², в якому вміщені цінні архівні документи по даній темі. Ряд цікавих документів з історії руху угорських військовополонених-інтернаціоналістів вміщено також в збірнику «Дело трудящихся всего мира»³ та в ряді інших видань.

Значна увага цьому питанню приділялася угорською історіографією. Перші кроки в цьому напрямі були зроблені ще в 30-х роках керівниками та активними учасниками революції в Угорщині, які проживали в Радянському Союзі (Бела Куном, Ференцем Мюнніхом, Мате Залка, Рудольфом Гарашим, Лайош Гавро, Дьюла Варга та іншими), шляхом організації вечорів-спогадів в інтернаціональному земляцтві при Центральному Будинку Радянської Армії в Москві та публікації зібраних таким чином матеріалів в журналі «Серп и Молот», що видавався угорською мовою⁴.

У 1933 році був виданий збірник вибраних статей і промов Тібора Самуелі з передмовою Бела Куна під назвою «Тривога»⁵, в якому вміщені численні праці автора про участь угорців в Жовтневій революції і громадянській війні.

В Угорщині у 1956 році був виданий збірник документів з історії угорського робітничого руху⁶, в якому питанню участі угорських військовополонених в Жовтневій революції був присвячений спеціальний розділ.

---

² Зб. док. «Боевое содружество трудящихся зарубежных стран с народами Советской России (1917—1922)», (далі: «Боевое содружество»), М., 1957.

³ Зб. док. «Дела трудящихся всего мира», М., 1957.

⁴ Журн. «Sarló és Kalapács» («Серп и Молот»), Москва.

⁵ Számueley Tibor, «Riadó», М., 1933.

⁶ A Magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 1917 november — 1919 március, Budapest, 1956 (далі: ММТВД).

Поряд з публікацією документів, угорські історики приступили до наукового опрацювання історії руху угорських інтернаціоналістів. В 1956 році у збірнику «Угорсько-російські історичні зв'язки» були опубліковані дослідження Дердья Милеи «Виникнення і діяльність комуністичних організацій угорських військовополонених у Радянській Росії у 1917—1918 рр.»⁷.

На відзнаку 40-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції в Угорщині був виданий збірник вибраних творів одного з видатних діячів руху угорських інтернаціоналістів Кароля Лігеті⁸, а також збірник документів, матеріалів і спогадів під редакцією і з передмовою Єне Дьерке і Антала Йожефа⁹.

Великою подією в розвитку угорської історіографії по даній темі було опублікування в 1958 році збірника Бела Куна «Про Угорську Радянську Республіку» з передмовою Ференца Мюнніха¹⁰. У цей збірник були включені вибрані твори і промови Бела Куна, присвячені історії руху угорських інтернаціоналістів.

В основу написання даної праці були покладені поряд з названими джерелами та літературою і численні документи, виявлені автором в різних архівах Радянського Союзу.

* * *

В роки першої світової війни російськими військами було взято в полон з 1 серпня 1914 по 1 вересня 1917 року два мільйони австро-угорських солдатів і офіцерів¹¹. Вони були розміщені в таборах майже в усіх кінцях Росії. На кінець 1917 року в Росії налічувалось понад

⁷ Magyar — orosz történelmi kapcsolatok, Budapest, 1950.

⁸ Ligeti Károly, Válogatott írások, Budapest, 1957.

⁹ Magyar internacionalisták a Nagy Októberi szocialista forradalomban, Budapest, 1957 (такий же збірник виданий в Радянському Союзі — Венгерские интернационалисты в Великой Октябрьской социалистической революции, М., 1959).

¹⁰ Kun Béla, A Magyar Tanácsköztársaságról, Budapest, 1958.

¹¹ Л. И. Созонов, Военные потери России в войне 1914—1917 гг., 36. док. ВСУ Красной Армии, 1942 г. По інших джерелах в Росії налічувалось 1 670 395 солдатів та 54 146 офіцерів — військовополонених з Австро-Угорщини. (Центральный государственный архив Советской Армии в Москве (далі: ЦГАСА), ф. 28361, оп. 3, ст. 398, арк. 1).

400 таборів, в тому числі на території Московського військового округу 128, Харківського — 37, Одеського — 18, Казанського — 95, азійської частини Росії — близько 100¹² та ін. Офіцери розміщувались в окремих таборах.

Військовополонені, які потрапляли в табори для рядових, зазнавали неймовірних страждань, голоду і жорстокостей з боку табірної начальства. В таборах вмиралі десятки тисяч солдатів. В цих умовах серед військовополонених зростало невдоволення проти війни, зростала і класова свідомість. Солдати обурювались діями австро-угорських властей, які піклувались лише про полонених офіцерів, залишаючи поза увагою полонених солдатів¹³.

Коли в таборах лютувала епідемія і потрібна була термінова допомога, австро-угорський уряд щомісяця відпускав через Датський Червоний Хрест 71 копійку на солдата, в той час як офіцери одержували по 50 карбованців на місяць і багато посилок. Обурення полонених солдатів бездушним ставленням до них відбивалось в їх листах на батьківщину. В одному з таких листів від 13 липня 1917 року писалося: «Наш уряд зовсім забув про нас. Офіцери одержують надбавку, тому що продукти подорожчали, але чи можемо ми будь-що купити для себе, ніхто не запитує. Я гадаю, ми маємо таке ж право на життя, як і пани офіцери»¹⁴.

Не краще було і солдатам-військовополоненим, які використовувались на роботах. Починаючи з 1915 року, в зв'язку з масовою мобілізацією, кількість військовополонених, використовуваних на роботах в промисловості і сільському господарстві, зростає. В азійській частині Росії військовополонені працювали в 518, а в європейській частині — в 838 місцевостях.

В 1915 році на шахтах Уралу військовополонені становили 18 процентів, а в Донбасі — 11-процентів до загальної кількості працюючих. За неповними даними, в тому ж році на роботах у вугільній, цукровій і будівельній промисловості, в лісовому і сільському господарстві, на залізничному і водному транспорті, а також на

¹² Magyar Internacionálisták a Nagy Októberi szocialista forradalomban, вказ. праця, стор. 19.

¹³ ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, сп. 399, арк. 21, 22.

¹⁴ Там же, сп. 398, арк. 11, 12.

інших підприємствах було зайнято 1 385 000 військово-полонених, включаючи німців, болгар і турків¹⁵.

Капіталісти, поміщики і куркулі в Росії жорстоко експлуатували військовополонених, не турбуючись про їх харчування, одяг, житло, медичну допомогу. Військовополонених гнали на роботу в 30—40° морози, нерідко в тому літньому одязі, в якому вони потрапили в полон.

Працюючи пліч-о-пліч з російськими робітниками і селянами, військовополонені поступово позбавлялись штучно прищеплюваного їм шовіністичного угару і неприязні до «ворогів»-росіян. В російському робітниківі і селянинові вони бачили свого брата по класу, по праці, по професії, по боротьбі проти спільних їх ворогів — капіталістів і поміщиків. Військовополонений Руперт Матьш у листі до свого брата просив добре ставитися до російських військовополонених, які перебували в Угорщині. «Будь добрим до цих людей, тому що і серед російського народу є добрі люди, тому що не російські солдати є нашими ворогами, а англійські, французькі фінансисти, які не хочуть миру...»¹⁶.

Посилення дружніх почуттів військовополонених до російських робітників і селян сприяло великодушне і гуманне ставлення до них простих російських людей. Уповноважений Датського Червоного Хреста Мікельсен в своїй доповіді послу вказував на те, що «в деяких шахтах російські шахтарі виступали на захист полонених, незалежно від їх національності, проти жорстокого ставлення наглядачів»¹⁷. З тієї ж доповіді ми дізнаємося, що військовополонені все частіше тікали з місця роботи «тому, що цивільне населення завжди допомагало їх втечі»¹⁸. Все це сприяло зростанню класової солідарності військовополонених і схиленню їх до сумісних виступів проти спільного ворога.

Разом з російськими робітниками військовополонені брали активну участь в страйках у Москві, Іваново-Вознесенську, Серпухові, Надеждинську, на Уралі, Донбасі, заводах південної металургії, будівництві Мурманської залізниці та ін., а в наступному — і в револю-

¹⁵ ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, сп. 450, арк. 334.

¹⁶ Hadifogoly magyarok története, Budapest, 1930, II K., стор. 259.

¹⁷ Там же, стор. 274.

¹⁸ Там же.

ційних політичних виступах¹⁹. В цих виступах видатну роль відіграли відомі діячі робітничого руху в Угорщині: Тібор Самуелі, Ференц Янчик, Кароль Лігеті, Фрідеш Карикаш, Шандор Сиклаи та багато інших.

Участь військовополонених у революційному русі була результатом тієї великої роботи, яку більшовицькі організації провадили серед них на підприємствах і в таборах. Більшовицькі організації на кінець 1916 року, а особливо на початку 1917 року, звертають увагу на військовополонених як на революційну силу²⁰. Серед військовополонених створюються революційні групи. «В довгі зимові вечори, — згадує Ференц Мюнніх, — коли ми сперечались один з одним, перед нами відкривалися нові політичні горизонти, і через Маркса і Енгельса ми прийшли до ясного розуміння історичної ролі робітничого класу... Тепер нас уже не задовольняло те, що ми створили невелику групу, яка з дротяної загороди могла дати правильну критику капіталізму, що потрапив у тупик. Тепер ми вже шукали маси, серед яких могли б розповсюджувати ідею соціальної революції»²¹.

Революційна робота серед військовополонених особливо посилилась після Лютневої революції. Велике значення для виховання революційної свідомості військовополонених мала боротьба більшовиків під керівництвом В. І. Леніна за соціалістичну революцію. З величезною увагою вони стежили за виступами В. І. Леніна. «Рукописні переклади статей і промов Леніна передавали з рук в руки»²², — розповідав Мюнніх. Всюди створювались осередки, випускались газети, організовувався актив, тісно зв'язаний з організаціями більшовиків. Ті, що ідейно примкнули до більшовиків, пропагували їх лозунги — «Мир, хліб, воля»²³.

Все активніше і сміливіше включались військовополонені в революційний рух російського пролетаріату. В Томську у 1917 році в першотравневій демонстрації

¹⁹ Див. ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, сп. 466, арк. 2—5.

²⁰ Див. ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, сп. 464, арк. 2.

²¹ Münnich F., Hadifogság, forradalom, журн. «Sarló és Kalapács», № 4, 1930, стор. 34.

²² Там же.

²³ ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, ст. 464, арк. 2.

під керівництвом місцевої більшовицької організації взяли участь сотні військовополонених. На мітингу, який відбувся після демонстрації, виступило кілька військовополонених — членів томської організації. В Нікольсько-Усурійському таборі, де знаходилось близько 70 тисяч полонених, відбувся мітинг, на якому більшовицький оратор, що виступав на мітингу, закликав полонених «повернути зброю проти головних винуватців світової війни». Свою промову він закінчив словами: «Дорогі друзі, дорогі браття, товариші військовополонені австрійці, угорці, німці. Як бачите, ми повалили нашого кривавого царя, династія якого 300 років сиділа на нашій шиї. Тепер, — продовжував він, — черга за вами. За вами черга прогнати валкого царя Франца-Йосифа і Вільгельма. Тому напишіть своїм родичам в Угорщину і Німеччину, щоб вони повернули зброю проти головних винуватців світової війни, бо мир може бути лише тоді, коли буде повалений царизм в усіх країнах. Хай живе революція! Хай живе повне знищення династій!»²⁴.

Один з активних учасників руху інтернаціоналістів, видатний угорський письменник і революціонер Мате Залка в своїх спогадах писав про величезну увагу, яку приділяли В. І. Ленін і Я. М. Свердлов роботі серед колишніх військовополонених²⁵. В результаті цієї роботи значна кількість військовополонених вступила в Червону Гвардію і разом з російськими трудящими взяла активну участь у поваленні поміщицько-буржуазного ладу в Петрограді, Москві, Саратові, Астрахані, Серпухові, Курську, Іваново-Вознесенську, Могилеві, Києві, Полтаві, Катеринославі та інших містах. В Москві сформовані з колишніх військовополонених загони брали участь в боях за Курський вокзал і Кремль.

* * *

Жовтнева революція принесла свободу не тільки народам Росії, але і сотням тисяч німецьких, угорських, австрійських солдатів, що перебували в російському полоні. Навіть контрреволюційно настроєні автори

---

²⁴ ЦГАСА, ф. 28361, сп. 341, арк. 2.

²⁵ Там же, оп. 3, сп. 336, арк. 1.

двохтомного видання про угорських військовополонених змушені були визнати, що «друга більшовицька революція принесла їм (солдатам-військовополоненим. — Л. М.) значні полегшення». Ці ж автори визнавали, що завдяки Жовтневій революції військовополонені стали «рівноправними з російськими робітниками, одержували таку ж зарплату і користувались майже такою ж свободою»²⁶.

Після перемоги Жовтневої революції колишнім військовополоненим була надана можливість вільно пересуватися, влаштовувати збори, конференції, мітинги, створювати свої партійні організації тощо. З часу встановлення Радянської влади революційний рух охопив колишніх військовополонених повсюдно. Проникав він і в офіцерські табори, де також були активні діячі робітничого руху.

Передові і найбільш свідомі угорські робітники-військовополонені в жовтневі дні проходили таку школу, яку вони не могли б пройти за цілі десятиліття на батьківщині.

В резолюції VII з'їзду РКП(б), що відбувався в березні 1918 року, було записано, що «... соціалістичний пролетаріат Росії буде всіма силами і всіма, які є в його розпорядженні, засобами, підтримувати братній революційний рух пролетаріату всіх країн»²⁷. В дусі цього рішення більшовики розповсюджували серед військовополонених листівки, брошури, газети, що видавалися на угорській, німецькій, словацькій, румунській та інших мовах. Серед військовополонених створювались революційні гуртки і партійні осередки. Представники більшовицьких організацій влаштовували мітинги, збори і конференції військовополонених, на яких роз'яснювали причини і характер першої світової війни, тактичні і стратегічні настанови Комуністичної партії і завдання військовополонених в Росії і на батьківщині.

Роботу серед військовополонених В. І. Ленін розглядав з точки зору розвитку революційного руху на Заході. На засіданні ЦК РСДРП(б) 1 лютого 1918 року В. І. Ленін підкреслював величезне значення револю-

²⁶ ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, сп. 398, арк. 13—14; сп. 352, арк. 5, 6.

²⁷ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. 1, 1954, стор. 379.

дійного досвіду, набутого військовополоненими в Радянській Росії, для поширення ідей Великого Жовтня в інших країнах, після повернення колишніх солдат додому²⁸.

Влітку 1916 року в одну з груп військовополонених — в Томський офіцерський табір — прибув Бела Кун, який разом з іншими діячами угорського робітничого руху. (Ференц Мюнніх, Ерне Зейдлер, Йозеф Рабінович та ін.) розгорнув широку революційну пропаганду.

Перші угорські комуністи з військовополонених під керівництвом і при постійній допомозі РКП(б) організували серед військовополонених масові мітинги, збори, на яких обговорювалися питання імперіалістичної війни та її наслідків, неминучості соціальної революції, земельної реформи в Угорщині та ін. Ці питання викликали величезний інтерес у військовополонених, які представляли всі національності Австро-Угорської монархії. Приклад російської революції — розповідав Ф. Мюнніх, — природно був вирішальним фактором агітації²⁹.

Радянська влада надала військовополоненим не тільки політичні права і свободи, але і матеріальні засоби, необхідні для їх реального існування. Після Жовтневої революції угорські військовополонені дістали можливість випускати газети, брошури, листівки і т. д.

В грудні 1917 року Томська Рада підпорядкувала адміністрацію двох таборів революційному комітетові військовополонених і за поданням угорських військовополонених дозволила їм організувати Червону Гвардію. Крім того, Рада надала приміщення і виділила кошти для поліпшення роботи серед військовополонених³⁰. В грудні 1917 року відбулись збори військовополонених, в яких взяло участь близько 200 чоловік. Збори пройшли під лозунгом: «За пролетарську революцію, за організацію Червоної Гвардії і збройне повстання».

З лютого 1918 року на угорській, німецькій і чеській мовах видавався щотижневик, який розповсюджувався в Омську, Красноярську та інших місцях, де працювала

---

²⁸ Див. В. І. Ленін, Твори, т. 26, стор. 456.

²⁹ Münnich F., Hadifogság, forradalom, журн. «Sarló és Kalapács», № 4, 1930, стор. 34.

³⁰ ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, сп. 361, арк. 3.

велика кількість військовополонених³¹. Велика робота серед військовополонених провадилась також в Московському, Петроградському, Іваново-Вознесенському, Шуйському, Оренбурзькому таборам, а також на шахтах і заводах Донбасу та Уралу. Для військовополонених різних національностей в той час видавалось до трьох мільйонів листівок, близько 100 газет³², брошури і книги³³. В них висвітлювалась історія героїчної боротьби російського пролетаріату, всесвітньо-історичне значення перемоги Жовтневої революції. В листівках, брошурах і газетах також висвітлювалась злочинна роль правлячих кіл та їх прислужників — правих соціалістів в розв'язуванні грабіжницької імперіалістичної війни і т. д.

Велику роботу по організації військовополонених в Сибіру проводив Карл Лігеті³⁴. В першому номері газети «Революція», яка видавалася угорською мовою, Лігеті від імені військовополонених Омського революційного центру угорських соціал-демократів закликав всіх військовополонених з Угорщини вступити в російську Червону Армію. Він писав: «Наш червоний прапор вказує на Угорщину зі сходу, звідки вирушимо завойовувати батьківщину не для інших, а для себе, для робітників і селян... Приходьте, брати, в нашу Червону Армію рятувати російську революцію, починайте з зброєю в руках визволення угорських робітників і селян, з зброєю за землю, хліб, мир, волю». Звернення закінчувалось словами «Хай живе Угорська Червона Армія»³⁵.

Революційний центр угорських військовополонених в Омську в своєму зверненні до угорських солдатів «До зброї» від 10 березня 1918 року відзначав, що розбійницька банда імперіалістів хоче знищити соціалістичну батьківщину, знову посадити царя на його кривавий трон, повернути землю поміщикам, а фабрики і заводи капіталістам. «Брати, — говорилося у зверненні, —

³¹ ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, сп. 399, арк. 24—25.

³² Перша угорська газета для військовополонених була видана в Петрограді 19 лютого 1918 р. під назвою «Nemzetközi Szociálisták» («Інтернаціональний соціаліст»).

³³ ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, ст. 466, арк. 36.

³⁴ Карл Лігеті під час боротьби з білогвардійцями був скопленний ними і по-звір'ячому закатований.

³⁵ Газ. «Fogadalom» («Революція») від 10 лютого 1918 р., Омськ.

вступайте в нашу Червону Армію з тим, щоб рятувати російську революцію, з зброєю в руках боротися за визволення угорських робітників, угорських селян. Хай живе російська робітничо-селянська революція! Тремтять, кати! Хай живе Угорсько-робітничо-селянська революція!»³⁶.

Величезну роль у проведенні агітації серед угорських військовополонених, їх залученні в ряди активних захисників Великої Жовтневої соціалістичної революції відіграла Угорська Комуністична група при ЦК РКП(б) та її центральний орган—газета «Соціаліш форрадалом». Вона видавалась в Москві з 3 квітня 1918 року двічі на тиждень, тиражем в 15-20 тисяч екземплярів. В резолюції установчих зборів цієї групи говорилося про те, що «міжнародний пролетаріат тепер повинен мати лише одну мету: пропаганду і підготовку негайної соціальної революції. В зв'язку з цим організується, хоча поки нечисленна, але зате цілком революційна Угорська комуністична група при Російській Комуністичній партії (більшовиків)»³⁷.

Про утворення газети «Соціаліш форрадалом» було повідомлено листом за підписом Бела Куна і Ерне Пор. В ньому, зокрема, відзначалось, що метою газети «Соціаліш форрадалом» є «розповсюдження комуністичних ідей серед військовополонених Росії, пролетарів і селян Угорщини в інтересах соціальної революції при допомозі збройного повстання. Для цього ми хочемо,— говорилося далі,— доставляти газету нелегальним шляхом в Угорщину і Америку, де проживає понад 2 мільйони угорських робітників»³⁸. В листі також повідомлялось про створення курсів по підготовці агітаторів, яких Угорська комуністична група збирається нелегальним шляхом відправити в Угорщину для створення там комуністичних організацій, щоб через них встановити контакт з лівими соціал-демократами і емігрантами, які проживають в Радянській Росії.

«Соціаліш форрадалом» була справжнім колективним агітатором, пропагандистом і організатором угор-

³⁶ «Боевое содружество...», стор. 54.

³⁷ Газ. «Szociális forradalom» від 3 квітня 1918 р.

³⁸ ЦПА, ф. 17, оп. 1, д. 86, л. 1. Редакторами були Бела Кун, Тібор Самуелі і Ерне Пор, потім до складу редакції був введений Карої Вантуш.

ських військовополонених. В своєму першому номері газета підкреслює, що необхідно боротися «нещадно», без компромісів проти пригноблення пролетарів і сільської бідноти, за знищення заснованого на капіталістичному виробництві суспільного порядку. «Наша мета, — відзначала газета, — збройне повстання робітників і селян за захоплення державної влади, за соціальну революцію, причому невідкладну»³⁹.

Газета висвітлювала героїчну боротьбу робітничого класу і трудового селянства Росії, роз'яснювала все-світньо-історичне значення Жовтневої революції, програму, стратегію і тактику російських більшовиків, вміщувала декрети Радянського уряду про мир, землю та ін. Багато уваги приділяла газета причинам виникнення війни, зокрема ролі правлячих кіл Угорщини і лідерів угорської соціал-демократичної партії, як одних з винуватців війни.

Тібор Самуелі на сторінках «Соціаліш форрадалом» в словах, сповнених глибокого переконання, закликав угорських військовополонених вступати в ряди Червоної Гвардії і Червоної Армії. В одному з номерів газети Самуелі писав: «Вступайте в Червону Армію російського пролетаріату, щоб не тільки словами, але і зброєю боротися проти непримиренних ворогів пролетарів усіх країн, проти панування світового імперіалізму, проти світової контрреволюції... пролетаріат не має інших ворогів крім капіталу»⁴⁰.

Велике значення в підготовці комуністичних кадрів для угорської революції мала організація агітаторських партійних шкіл і курсів червоних командирів з військовополонених-інтернаціоналістів.

В 1918—1920 роках Угорська група при ЦК РКП(б) організувала ряд короткотермінових агітаторських курсів. На курсах викладалися такі предмети, як «Азбука комунізму», «Радянська конституція», «Червона Армія», «Російська і угорська революції», «Утопічний і науковий соціалізм», «I, II, III Інтернаціонали», «Програма партії комуністів» та інше. Лекції на курсах читали: Бела Кун, Тібор Самуелі, Ерне Пор, Карої Вантуш, Євгеній Варга та інші активні діячі руху інтернаціо-

---

³⁹ Газ. «Szociális forradalom» від 3 квітня 1918 р.

⁴⁰ Газ. «Szociális forradalom» від 22 травня 1918 р.

налістів і Угорської Радянської Республіки⁴¹. В 1920 році в різних містах Радянської Росії створювалися більш тривалі курси і була організована Вища партійна школа ім. Бела Куна⁴².

В роки громадянської війни та іноземної інтервенції тисячі угорських військовополонених зі зброєю в руках стали на захист Радянської влади в Росії. Це був вищий етап в русі військовополонених-інтернаціоналістів. В ньому позначилася сила і дійовість справжнього пролетарського інтернаціоналізму і революційна солідарність угорських і російських трудящих.

На початку 1918 року був створений Перший червоногвардійський батальйон у складі 400—500 військовополонених. Цей батальйон спочатку охороняв табір військовополонених офіцерів, згодом ніс гарнізонну службу в м. Томську і до чехословацького заклоту брав участь у придушенні кількох місцевих виступів томської контрреволюції. Коли на лінії Чіта—Іркутськ почали діяти банди отамана Семенова, інтернаціоналісти, у відповідь на звернення Томської Ради, скликали збори, на яких одностайно ухвалили виступити проти Семенова⁴³. Становище у Томську ще більше ускладнилося з початком чехословацького заклоту. Залишатися в місті, в той час коли значна частина сибірської залізничної магістралі опинилася в руках ворога, значило приректи більшовицькі сили на вірну загибель. Виконуючи наказ ревкому, інтернаціоналісти-червоногвардійці 31 травня залишили Томськ і приєдналися до радянських військ, що вели бойові дії проти контрреволюції на Уралі.

Наприкінці 1918 року з військовополонених Омського і Томського таборів було утворено ще два інтернаціональні батальйони, які брали участь в бойових операціях проти банд Семенова.

В Москві на початку 1918 року був створений легіон інтернаціоналістів, який складався з угорців, німців, сербів, болгар, хорватів та представників інших національностей⁴⁴. В тому ж році в Москві був орга-

⁴¹ «Боевое содружество...», стор. 299.

⁴² Там же.

⁴³ Münnich F., вказ. праця, журн. «Sarló és Kalapács», № 4, 1930, стор. 35.

⁴⁴ ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, сп. 339, арк. 3.

нізований 3-й інтернаціональний комуністичний батальйон чисельністю 800 чоловік, у складі якого були угорські роти. На початку 1919 року цей батальйон був переформований в 3-й інтернаціональний стрілецький полк, який брав участь в боях проти військ Колчака і білочехів ⁴⁵.

В квітні 1918 року в Іркутську відбулась конференція військовополонених, яка послужила поштовхом до вступу їх в Червону Армію ⁴⁶.

В Оренбурзькому таборі після виступу на зборах більшовика Михайлова був створений комітет військовополонених, метою якого було захищати завоювання Жовтня ⁴⁷. Під час нападу на Оренбург банд Дутова військовополонені вирішили взяти в руки зброю і наступати, встати на захист завоювань революції ⁴⁸. Після відбиття нападу був створений «батальйон емігрантів-комуністів» чисельністю в 300 чоловік. Оренбурзькі інтернаціоналісти утворили ядро нового інтернаціонального полку, до складу якого ввійшли групи угорців. З угорців склалися Самарський і Сизранський заго-ни; з них і був утворений 3-й інтернаціональний полк. Незважаючи на те, що полк брав участь в кровопролитних боях, на Туркестанському фронті сили його не зменшувалися, а постійно зростали за рахунок угорців ⁴⁹.

Влітку 1918 року Перший інтернаціональний загін в кількості 314 чол. разом з іншими групами інтернаціоналістів воював на Уральському фронті під командою угорського робітника-комуніста, колишнього унтер-офіцера, учасника революційних боїв в Москві — Віннермана. Цей загін розбив білокозацький полк і визволив м. Новоузенськ ⁵⁰. В Астрахані і Пугачовському повіті до загону примкнула велика кількість добровольців — чехів, угорців, німців, татарів, калмиків, з яких був сформований інтернаціональний полк. Згодом цей полк був направлений в селище Александров Гай, де шляхом злиття окремих партизанських загонів і військових

---

⁴⁵ ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, сп. 393, арк. 1.

⁴⁶ Там же, сп. 380, арк. 1—4.

⁴⁷ Там же, сп. 334, арк. 2—9.

⁴⁸ Там же, сп. 5.

⁴⁹ Nadifogoly magyarok története, вказ. праця, стор. 345.

⁵⁰ Журн. «Исторический архив», № 4, 1957, стор. 17, 18.

частин була організована бригада. Ця бригада в жовтні 1918 року під командуванням Віннермана завдала удару скупченню білогвардійського козацтва. В розпалі бою біля села Обишево 15 жовтня Віннерман загинув. Інтернаціональному полку було присвоєно ім'я тов. Віннермана. Пізніше ця бригада увійшла до складу легендарної 25-ої Чапаєвської дивізії⁵¹. В некролозі про Віннермана, вміщеному в газеті «Правда», відзначалось: «Тов. Віннерман був справжнім пролетарем, свідомим борцем і героїчним захисником революції»⁵².

Політичною і виховною роботою серед колишніх військовополонених керували також видатні діячі Комуністичної партії М. В. Фрунзе, С. М. Кіров, В. В. Куйбишев та ін. Куйбишев ще в Самарі на початку 1918 року подав велику допомогу угорським революціонерам у створенні їх партійної організації і випуску газети «Ебреш»⁵³, яка закликала військовополонених «вступати в ряди Червоної Армії і з усією революційною рішучістю захищати ту землю, яка вперше дала пролетаріату владу над експлуататорами»⁵⁴.

Велику роботу проводили тт. Фрунзе і Куйбишев серед інтернаціоналістів в Середній Азії (в той час там було близько 50 тисяч військовополонених)⁵⁵. Завдяки цій роботі протягом якихось двох місяців інтернаціоналісти сформували два кавалерійських і два піхотних полки з артилерією⁵⁶.

Багато колишніх військовополонених билися в рядах Червоної Гвардії і Червоної Армії, не створюючи окремих частин. Так, понад 200 угорців у складі 1-го Сибірського запасного стрілецького полку брали участь в жовтневому перевороті в Ташкенті; в придушенні бухарського, кокандського та інших антирадянських заколотів. Значна кількість угорців входила в червоногвардійські загони Коканда, Самарканда, Андижана, Фергани і особливо Ташкента⁵⁷.

⁵¹ Газ. «Правда» від 20 жовтня 1918 р. Віннерман був похований 23. X 1918 р. на Червоній площі в Москві.

⁵² Р. Борисова и П. Курсов, Из воспоминаний о гражданской войне. Венгры-чапаевцы, газ. «Правда» від 7 квітня 1958 р.

⁵³ «Ebredés» — пробуждение.

⁵⁴ Журн. «Sarló és Kalapács», № 5, 1935, стор. 12.

⁵⁵ Там же.

⁵⁶ Nadifogoly magyarok története, вказ. праця, II к, стор. 345.

⁵⁷ ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, сп. 469, арк. 1.

В травні 1918 року в Астрахані військовополоненими була створена інтернаціональна рота, яка стала пізніше батальйоном, а згодом полком під назвою «1-й Астраханський інтернаціональний полк». Командиром полку був призначений Л. Гавро. Астраханський полк взяв активну участь у придушенні заколоту Марковича, у звільненні м. Кізляра від війська Краснова та ін. Згодом полк увійшов до складу XI армії⁵⁸.

На Царицинському фронті під лозунгом «Інтереси російського пролетаріату — справа трудящих всього світу» боролись угорські військовополонені, які на мітингу одностайно прийняли рішення, що «кожний здоровий військовополонений зобов'язаний вступити до Червоної Армії і з зброєю в руках боротися проти Колчака»⁵⁹. Під час боїв проти Колчака командир Самарського інтернаціонального полку Дьюла Варга в своєму донесенні 19 лютого 1919 року писав, що після 7-годинного бою полк, відтиснувши козаків, яких було 1500 чоловік, піхоту і кінноту, при трьох гарматах, зайняв село Бердяшева, взяв в полон багато козаків і здобув значні трофеї⁶⁰.

Інтернаціоналісти на чолі з Бела Куном і Тібором Самуелі брали участь у ліквідації лівоесерівського контрреволюційного заколоту в Москві і очищенні Московської телефонної станції від заколотників.

Угорські військовополонені самовіддано захищали Радянську владу також на Далекому Сході і в Забайкаллі. В донесенні військового міністерства Австро-Угорщини від 11 липня 1918 року відзначалося, що «...з 20 000 військовополонених, які в районі Байкалу брали участь в битвах на стороні більшовиків, було 4000 угорців...»⁶¹.

З колишніх військовополонених створювались не тільки окремі загони, але навіть цілі з'єднання. В рядах Червоної Армії військовополонені-угорці героїчно боролись проти англійських, французьких, американських, японських та інших інтервентів і їх білогвардій-

---

⁵⁸ ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, сп. 339, арк. 4.

⁵⁹ Журн. «Sarló és Kalapács», № 1, 1931, стор. 55.

⁶⁰ «Боевое содружество...», стор. 337.

⁶¹ Magyar Munkásmozgalom Dokumentumai, журн. «Társadalmi Szemle» («Суспільний огляд»), Теоретичний орган Угорської партії трудящих, № 11, 1952, стор. 1163.

ських наймитів, віддаючи своє життя за Радянську владу. К. Є. Ворошилов, виступаючи на третьому з'їзді Угорської партії трудящих, відзначив: «Радянські люди ніколи не забудуть, що тисячі угорців воювали в рядах Червоної Армії і багато з них віддали своє життя, захищаючи першу в світі Республіку Рад»⁶².

В цій боротьбі формувалися нові кадри революційних діячів робітничого класу і трудящого селянства Угорщини, які набули величезних знань і досвіду з революційної теорії і практики. В той бурхливий час із середовища угорських військовополонених поряд з Бела Куном, Тібором Самуелі, Ференцем Мюнніхом вийшло немало справжніх революціонерів, які згодом очолили боротьбу угорського робітничого класу за встановлення Радянської влади в Угорщині.

Розгортання революційного руху серед колишніх військовополонених було настільки великим, що виникла необхідність створити керівний центр військовополонених-інтернаціоналістів. 14 квітня 1918 року в Москві відкрився перша конференція військовополонених-інтернаціоналістів. В роботі конференції взяло участь 400 делегатів, які представляли до 500 тисяч військовополонених⁶³. Конференцію від імені революційних солдатів і козаків Росії привітав комісар в справах військовополонених І. Ульянов. З привітальними промовами на російській, німецькій, румунській, польській і угорській мовах виступили також представники різних організацій і партій.

Величезне піднесення серед делегатів викликала змістовна і полум'яна промова Бела Куна. Нагадавши солдатам про страждання, яких вони та їх близькі зазнали на протязі чотирьох років війни, Бела Кун говорив: «...тепер ви повертаєтесь додому, щоб продовжувати боротьбу на французькому, італійському або балканському фронтах. Ідьте додому, але гвинтівку, яку дають вам в руки, поверніть проти ваших справжніх ворогів». Закінчив свою промову Бела Кун заклик: «Пролетарі, які повертаються додому, повстаньте!»⁶⁴.

---

⁶² К. Є. Ворошилов, Речь на третьем съезде Венгерской партии трудящихся, газ. «Правда» від 27 травня 1954 р.

⁶³ «Боевое содружество...», стор. 64.

⁶⁴ Газ. «Forradalom» від 1 травня 1918 р., Омськ, Конгрес пролетарських військовополонених.

Делегати конференції прийняли резолюцію, в якій висловили протест урядам держав, що нав'язували грабіжницький Брестський мир Радянській Росії. Делегати конференції висловили також протест проти варварського ставлення німецького і австро-угорського урядів до російських військовополонених, які знаходилися в цих країнах. В резолюції підкреслювалась рішучість колишніх військовополонених боротися зі зброєю в руках у себе на батьківщині проти своїх гнобителів і розбійницьких урядів «...доти, — відзначалось в резолюції, — поки не будуть знищені мілітаризм, імперіалізм і капіталізм і на їх руїнах не буде побудована соціалістична Радянська Республіка робітників і селян»⁶⁵.

Конференція прийняла рішення, в якому відзначалось, що колишні військовополонені — робітники і селяни — повинні захищати збройно, пліч-о-пліч з російськими робітниками і селянами, Велику Жовтневу революцію⁶⁶. Після конференції було створено 7 комуністичних груп. В травні 1918 року ці групи були об'єднані в Центральну федерацію іноземних груп РКП(б). Був обраний керівний орган у складі 15 чоловік на чолі з Бела Куном. Головним завданням федерації було, як повідомлялося у звіті за 1918 рік, «об'єднання всіх комуністів-іноземців для загальної боротьби проти соціал-демократів-угодовців і об'єднання їх в III Комуністичному Інтернаціоналі»⁶⁷. Федерація в 1918 році мала до 30 газет, які друкувалися на різних мовах⁶⁸.

Поряд з комуністичними організаціями серед військовополонених створювались і радянські органи. Наприклад, в Оренбурзі в березні 1918 року була створена «Організація іноземних робітників і селян»⁶⁹, а також «Центральна федерація іноземних Рад» та воєнна комісія при ній⁷⁰.

⁶⁵ Газ. «Forradalom» від 1 травня 1918 р.

⁶⁶ ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, сп. 421, арк. 19—23.

⁶⁷ ЦПА, ф. 17, оп. 9, сп. 2, арк. 16.

⁶⁸ ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, сп. 364, арк. 2.

⁶⁹ Там же, сп. 336, арк. 1.

⁷⁰ Там же, сп. 336, арк. 20. Центральна федерація іноземних Рад припинила своє існування в кінці громадянської війни. Її прапор був переданий в Музей революції. В час існування Угорської Радянської Республіки був створений в Москві Ревком Угорщини і іноземне бюро при ньому, які існували до 1921 р. (Там же, стор. 367, арк. 7).

25 жовтня 1918 року в Москві відбулась нарада угорських комуністів, на якій було поставлене питання про створення Угорської Комуністичної партії. На нараді був обраний оргкомітет на чолі з Бела Куном для підготовки установчої конференції по створенню Комуністичної партії Угорщини.

4 листопада 1918 року скликана оргкомітетом конференція прийняла рішення, яким оголосила Комуністичну партію Угорщини оформленою і визнала ЦК РКП(б), до створення III Комуністичного Інтернаціоналу, вищою партійною інстанцією угорських комуністів. В своїй резолюції конференція зобов'язала комуністів, уродженців Угорщини, в найкоротший час покинути територію Радянської Росії і повернутися на батьківщину з тим, щоб там віддати всі свої сили справі боротьби за світову революцію. На конференції було створене «Іноземне бюро для керівництва легальним і нелегальним рухом в Угорщині» і обрано Тимчасовий Центральний Комітет, який мав діяти до обрання на легальній чи нелегальній конференції або з'їзді в Угорщині нового Центрального Комітету⁷¹.

Радянський Уряд приділяв велику увагу справі формування і навчання інтернаціональних частин. В квітні 1919 року було створене спеціальне управління по формуванню інтернаціональних частин Червоної Армії⁷².

Відзначаючи роботу більшовиків серед військовополонених, В. І. Ленін відмітив: «Сотні тисяч військовополонених з армій, що їх імперіалісти будували виключно в своїх цілях, пересунувшись в Угорщину, в Німеччину, в Австрію, створили те, що бацили більшовизму захопили ці країни цілком. І якщо там панують групи або партії з нами солідарні, то це завдяки тій, зовнішньо не видній і в організаційному звіті сумарній і короткій, роботі іноземних груп в Росії, яка становила одну з найважливіших сторінок у діяльності Російської комуністичної партії, як одного з осередків Всесвітньої Комуністичної партії»⁷³.

Не минуло й трьох днів після того, як з трибуни

---

⁷¹ ММТВД, т. V, стор. 350, 351.

⁷² «Боевое содружество...», стор. 176, 177.

⁷³ В. І. Ленін, Твори, т. 29, стор. 136.

VIII з'їзду РКП(б) пролунали ці чудові слова В. І. Леніна, а 21 березня 1919 року радіо повідомило про встановлення в Угорщині Радянської влади.

* * *

Звістка про перемогу соціалістичної революції в Угорщині і встановлення диктатури пролетаріату була з радістю сприйнята інтернаціоналістами в Радянській Росії. Особливо радісно її зустріли угорські військовополонені. Все нові й нові групи угорців вливалися в ряди Червоної Армії для захисту Радянської влади вже не тільки в Росії, а й на батьківщині.

Угорська Радянська Республіка в першому своєму законодавчому акті — «Зверненні до всіх»⁷⁴ проголосила повну ідейну спільність з Радянською Росією. Військовополонені з Угорщини, які перебували в Радянській Росії, ще ясніше усвідомили, що захист Радянської Росії є прямою допомогою угорському народові в його боротьбі проти Антанти, яка намагалася задушити як Радянську Росію, так і Радянську Угорщину. Про це відзначалося на численних зборах і мітингах колишніх угорських військовополонених, присвячених проголошенню Угорської Радянської Республіки.

Сергій Миронович Кіров в своїй промові на мітингу військовополонених в Астрахані 26 березня 1919 року, виражаючи захват трудящих Радянської Росії з приводу перемоги соціалістичної революції в Угорщині, говорив: «...Хай живе об'єднання російських комуністів з угорськими комуністами, і хай цей новий союз стане запорукою до того, щоб він на ділі здійснив величний лозунг — «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»⁷⁵.

В зв'язку з проголошенням Угорської Радянської Республіки астраханська організація іноземних комуністів 29 березня 1919 року надіслала привітальну телеграму В. І. Леніну і просила його передати сердечний братерський привіт угорським комуністам. В телеграмі зокрема відзначалось: «...Нова велика перемога

⁷⁴ «A Forradalmi Kormányzótanács és népbiztosságok rendeletei», Budapest (Декрети Революційної урядової Ради і Народних Комісарів), 1919, стор. 3—5.

⁷⁵ С. М. Кіров, Статті, речи, документи, т. 1, Партиздат, 1936, стор. 61.

пролетаріату примушує нас з подвоєною силою працювати і вести боротьбу проти капіталу всього світу»⁷⁶. Іноземні комуністи в Астрахані висловлювали надію, що в близькому майбутньому вони придуть на допомогу Угорській Радянській Республіці.

Колишні військовополонені в Радянській Росії з винятковою увагою стежили за героїчною боротьбою Угорської Республіки проти західних інтервентів. У привітанні угорським пролетарським братам вони писали: «Угорські товариші, військовополонені, які повернулися з Росії, Ви були свідками, а багато з Вас і учасниками тих боїв, які російський пролетаріат вів з імперіалістичним урядом, псевдосоціалістичним урядом, лакеями світового капіталізму, боїв, які завершилися створенням першої в світі Соціалістичної Радянської Республіки. Уроки цієї боротьби не були даремні. Після проголошення Латиської, Литовської, Білоруської і Української братніх республік Ви створили нову Угорську Радянську Республіку. Сміливіше, товариші, вперед, до боротьби з ворогами, під прапором III Інтернаціоналу»⁷⁷.

Захищаючи Радянську владу в Росії, а тим самим і в Угорщині, окремі інтернаціональні частини самовіддано боролись проти контрреволюційних виступів отамана Григор'єва і куркульських повстань та ін. В резолюції, прийнятій на зборах 1-го Полтавського інтернаціонального полку, відзначалось: «Даємо своє чесне пролетарське слово інтернаціоналістів, що всі як один виконаємо накази і розпорядження зверху, подаючи приклад революційної дисциплінованості і свідомості для перемоги робітників і трудового селянства, відкидаючи всі національні суперечки і провокаційні чутки»⁷⁸.

Тібор Самуелі на засіданні Будапештської Ради, після своєї поїздки до Москви, розповідав, що за кілька днів до повернення у Будапешт він зустрівся з інтернаціональним полком, що відправлявся на фронт. Цей полк складався на 85—90% з угорців, румунів, словаків, хорватів та інших національностей, які просили його передати привітання угорському пролетаріату. Далі

⁷⁶ «Боевое содружество...», стор. 173.

⁷⁷ Газ «Vörös Újság» від 28 травня 1919 р.

⁷⁸ «Боевое содружество...», стор. 459, 460.

Тібор Самуелі відзначав, що «ці товариші сказали, що доти, поки залишається в Росії хоч одна людина, яка освоїла боротьбу пролетаріату в Угорщині і Росії, вона не заспокоїться, доки не подасть на ділі могутню, сильну, дійову допомогу у визвольній боротьбі угорського пролетаріату»⁷⁹.

Угорська група РКП(б) надіслала Угорському з'їздові Рад, який засідав у Будапешті між 14—24 червня 1919 року, палке привітання від тих угорських робітників і селян, які боролися на російській землі за загальну справу міжнародної пролетарської революції. В привітанні запевнялося, що «кожний член угорської групи з усією силою буде трудитися над нашим найближчим завданням, над створенням моста між Угорською і Російською радянськими республіками...»⁸⁰.

Після 133 днів героїчної боротьби Угорська Радянська Республіка під натиском переважаючих сил міжнародного імперіалізму, що діяли спільно з угорською буржуазно-поміщицькою контрреволюцією і лідерами правих соціал-демократів, була придушена, але, незважаючи на це, інтернаціоналісти продовжували боротьбу за Радянську владу.

Уроки Угорської Радянської Республіки ще більше переконали інтернаціоналістів в необхідності продовжувати нещадну боротьбу з ворогами трудового народу — інтервентами, білогвардійщиною та їх прислужниками, зміцнили віру в те, що за першою загиблюю приїде ще переможна друга Угорська Радянська Республіка.

В Челябінську військовополонені-інтернаціоналісти у відповідь на придушення імперіалістами Угорської Радянської Республіки прийняли на мітингу 28 серпня 1919 року резолюцію, в якій постановили: «З зброєю в руках захищати форпост світової революції — Російську Радянську Республіку, впевнені в тому, що таким шляхом вони допоможуть своїм братам, які борються на Заході проти кривавої диктатури буржуазії»⁸¹.

Беручи участь в розгромі інтервентів в Радянській Росії, інтернаціоналісти разом з тим відстоювали честь

⁷⁹ Архив Института Истории Партии при ЦК Венгерской Социалистической Рабочей партии. Р. I. Arch. Budr. közp. M. es. K. jegyz. 31/V. 1919.

⁸⁰ A. Magyar Tanácsköztársaság 1919. Budapest, 1949, стор. 25.

⁸¹ «Боевое содружество...», стор. 193.

трудового народу Угорщини, його революційні традиції, мстилися за масове винищення своїх братів бандитами Хорти.

Як тільки почався третій похід Антанти, Центральне Бюро Угорської секції агітації і пропаганди при ЦК РКП(б) звернулось 8 травня 1920 року до всіх інтернаціональних полків і батальйонів Червоної Армії з відозвою, в якій закликала угорських червоних інтернаціоналістів ще міцніше тримати в своїх руках гвинтівки... «Хай польські пани і білі угорці, — відзначалося у відозві, — познайомляться з червоними интернаціоналістами. Смерть ворогам робітничої і селянської влади! Хай живе переможна пролетарська революція! Хай живе Червона Армія»⁸².

Ітернаціоналісти одностайно відгукнулись на заклик Центрального Бюро Угорської секції. В боротьбі з білополяками в складі 25-ї Чапаєвської дивізії брав участь 222-й интернаціональний полк, а в складі 58-ї, 24-ї дивізій і 1-ї Кінної армії — кілька интернаціональних псків⁸³.

Білогвардійці та интервенти по-звірячому розправлялися з угорськими интернаціоналістами. Озвірілі білогвардійські бандити вчиняли масові розстріли интернаціоналістів, які потрапляли в полон⁸⁴. Але цим не можна було залякати интернаціоналістів, що продовжували боротися на радянській землі проти ворогів трудового народу. Багато угорських бійців і командирів, а також окремі військові частини за бойові заслуги на фронтах громадянської війни були нагороджені орденами.

М. С. Хрущов у своїй промові на мітингу радянсько-угорської дружби 19 липня 1963 р., говорячи про джерела традиційної дружби радянського та угорського народів, підкреслив: «Радянські люди свято шанують подвиг угорських добровольців, які в роки громадянської війни та іноземної інтервенції допомагали робітничому класу нашої країни відстояти радянську владу»⁸⁵. Дружба трудящих Угорщини і Радянського Союзу особливо яс-

⁸² ЦПА, ф. 17, оп. 7, сп. 92, арк. 68.

⁸³ ЦГАСА, ф. 28361, оп. 3, сп. 339, арк. 8.

⁸⁴ Там же, сп. 343, арк. 18.

⁸⁵ Пребывание партийно-правительственной делегации Венгерской Народной Республики в СССР, М., 1963, стор. 93.

краво виявилася під час Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни в СРСР, а також в ході пролетарської революції в Угорщині.

В цій справедливій боротьбі смертю хоробрих загинули тисячі славних синів Угорщини. Їх останки покоються в братських могилах, розкиданих на неосяжній території Радянського Союзу, разом з синами радянського народу, які віддали своє життя за справу революції. Такі ж братські могили виростали і на території Угорщини, де російські колишні військовополонені героїчно билися в рядах угорської Червоної Армії, відстоючи Радянську владу.

В цій спільній боротьбі за справу робітничого класу закладались основи братерської дружби і союзу між народами Радянського Союзу і Угорської Народної Республіки.

М. Ф. ЛЕБОВИЧ

ВЕНГРЫ-ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТЫ НА ФРОНТАХ ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЫ В СОВЕТСКОЙ РОССИИ

Резюме

Великая Октябрьская социалистическая революция застала в России почти 2 миллиона австро-венгерских солдат и офицеров, взятых в плен русскими войсками или сдавшихся им добровольно в годы первой мировой империалистической войны. Наша партия еще в условиях подполья проводила среди военнопленных разъяснительную работу, вовлекала их в революционную борьбу российской пролетариата. Эта работа усилилась после февральской революции, в результате чего уже накануне Великого Октября в ряды Красной Гвардии пришло много военнопленных, они принимали активное участие в октябрьских событиях во многих городах страны. В. И. Ленин рассматривал работу среди военнопленных не только с точки зрения защиты Великого Октября, но и развития революционного движения за рубежом.

Пользуясь свободой, предоставленной Советской властью, военнопленные при содействии и под руководством нашей партии стали проводить собрания, митинги, конференции, создавать свою

партийную и другие организации, издавать листовки, брошюры и газеты на венгерском и других языках. Большую роль в проведении агитации среди венгерских военнопленных и в деле вовлечения их в ряды Красной Армии сыграла газета «Социалиш форрадалом» («Социальная революция»), которая явилась центральным органом Венгерской коммунистической группы при ЦК РКП(б), созданной 24 марта 1918 года в Москве и возглавляемой Бела Куном, Тибором Самуэлем и Эрне Пор.

Из бывших военнопленных формировались не только отряды и части, но даже соединения. Венгерские интернационалисты героически сражались в конной армии Буденного, в рядах легендарной Чапаевской дивизии, среди прославленных партизан С. Лазо, в составе знаменитого Богунского полка Щорса и других вооруженных формированиях защитников завоеваний Великого Октября. По неполным данным, от 80 до 100 тысяч интернационалистов, выходцев из трудового народа Венгрии, принимали участие в Великой Октябрьской социалистической революции, в защите первого в мире Советского социалистического государства от интервентов всех мастей и их белогвардейских наймитов.

В революционном движении бывших военнопленных ярко проявилось благотворное влияние Великого Октября, а также идей пролетарского интернационализма. В этой славной борьбе за дело рабочего класса закладывалась прочная основа братской дружбы и союза между советским и венгерским народами, формировались из среды интернационалистов новые кадры революционных деятелей трудового народа Венгрии, как Бела Кун, Тибор Самуэли, Ференц Мюнних и многие другие. Эти революционные деятели, обогатившиеся ценнейшими знаниями и опытом теории и практики марксизма-ленинизма, впоследствии выступили инициаторами по созданию Коммунистической партии Венгрии (ноябрь 1918 года), под руководством которой трудящиеся Венгрии ведут успешную борьбу за полное построение социализма.

Ж. Д. НАДЬ

Посилення революційного руху в Угорщині під впливом Великого Жовтня

На початку 1919 року минуло два місяці з дня перемоги угорської буржуазно-демократичної революції. Але новий рік не приніс новому урядові зміцнення його позицій, — навпаки, його стан з кожним днем погіршувався.

Які ж причини того, що після двомісячного існування урядові доводилося працювати у значно гірших умовах, ніж в перші дні буржуазно-демократичної революції? Для того щоб відповісти на це питання, треба взяти до уваги цілий ряд факторів.

По-перше, буржуазно-демократичну революцію провів сам народ — робітники, солдати, безземельні селяни, — але всіма її завоюваннями скористалася буржуазія. Влада потрапила до рук уряду графа Міґаля Карольї. Правлячі кола угорської буржуазії сподівалися, що народні маси після 31 жовтня 1918 року відступили з політичної арени й повністю довірилися новому урядові; проте уряд і буржуазія, що його підтримувала, помилилися не лише в цьому, але і в оцінці своїх власних сил. Середні і нижчі верстви угорської буржуазії були слабкими як в економічному, так і в політичному відношенні, їх радикалізм, їх ентузіазм в боротьбі з старим ладом був вичерпаний ще під час західних буржуазно-демократичних революцій.

По-друге, політика уряду зазнавала численних нападок. Великі земельні магнати, капіталісти, церква, вищі чини армії, впливові адміністративні кола, державні чи-

новники були ворогами буржуазно-демократичних перетворень і вважали, що коли вже не вдалося затримати падіння старої монархії, необхідно добиватися хоча б встановлення угорської королівської влади. Ці суспільні верстви були небезпечними не тільки тому, що вони виступали проти демократичних перетворень, але перш за все тому, що в їх руках була економічна і навіть політична влада. Майже половина орних земель Угорщини знаходилася в руках земельних магнатів і духовенства; велика буржуазія була зв'язана тісними узами (і не тільки економічними) з австрійським та іншим іноземним капіталом; представники вищих адміністративних кіл, державні чиновники залишилися, як правило, на постах, які вони займали до революції, і своїми бюрократичними витівками гальмували роботу уряду. Свободи, завойовані буржуазно-демократичною революцією, ці верстви без будь-яких перешкод використовували для організації своїх сил як проти уряду, так і проти трудящих мас. В цей час широко розгорнула свою діяльність християнсько-соціалістична партія, крім того, утворилася офіцерська контрреволюційна організація — Угорське державне оборонне товариство (МОВЕ) тощо.

По-третє, маси теж були незадоволені політикою уряду. Коли відбувалася Жовтнева революція, що була завершенням наростаючого ще з кінця 1916 року антивоєнного руху, народні маси перебували під великим впливом російської соціалістичної революції і вимагали від нового уряду здійснення широких демократичних перетворень. Безумовно, уряд провів ряд заходів в напрямку демократизації країни: ввів загальне виборче право при таємному голосуванні, восьмигодинний робочий день, свободу зборів, слова і т. д. Але найважливіші питання, поставлені революцією, урядом не були розв'язані. Він не провів чистки адміністративного апарату, інертно поставився до контрреволюційних сил, що з кожним днем все більше згуртовувалися, відтягував проведення земельної реформи, не зміг налагодити справу постачання робітників, підвищити їх життєвий рівень.

Ендре Аді — поет боротьби проти магнатської Угорщини — дав дуже влучну характеристику поведінки уряду, маючи на увазі передусім його слабкість по від-

ношенню до контрреволюції. «Біда в тому, — писав він, — що ці наші вожді революції такі наївні, ніби вони тільки вчора втекли з «Sacré Coeur»¹, всім вірять, бо їм подобається вірити, як подобається це підліткам. За чисту монету приймають вони залицання магнатів і орендарів... Революція повинна б спорудити в першу чергу терези, за допомогою яких можна було б подивитися на кожну людину, раніш ніж наповнити її кубок досягненнями революції. Бо немає такого дурня, який не біг би до колодязя, де все дають даром... Побачиш, — говорив Аді своєму собрату по перу Дьюла Круді, — що в Угорщині раніше чи пізніше розбазарять революцію, бо вже з занадто великим мішком приходить кожний»². І якщо все ж таки революція в Угорщині не тільки не була розтрачена, а навпаки, розвивалася по висхідній до диктатури пролетаріату, то це було заслугою виключно угорського робітничого класу.

Під керівництвом Бели Куна в листопаді 1918 року утворилася Комуністична партія Угорщини, а 7 грудня вже вийшов у світ друкований орган партії — «Вереш уйшаг» («Червона газета»). Угорська комуністична партія оголосила класову війну магнатам і капіталістам, підтримала економічні та політичні вимоги робітників, рішуче заявила, що метою її діяльності є встановлення диктатури пролетаріату³.

Центром організаційної та агітаційної діяльності комуністів була столиця Угорщини — Будапешт, де була зосереджена найбільша кількість промислових робітників. Час з листопада по січень—лютий був дуже коротким для того, щоб партія змогла утворити і широко розгорнути сітку своїх організацій і на периферії. Проте підготовка і організаційна робота велася в самих різних пунктах країни. У поширенні комуністичних ідей, у згуртуванні однодумців велику роль відіграла газета «Вереш уйшаг». Партія не мала змоги надіслати на периферію велику кількість партійних ор-

---

¹ «Sacré Coeur» — католицький інститут шляхетних дівчат в Будапешті.

² Irodalom—forradalom 1917—1919. Ред. Ласло Ремете. Будапешт, 1956, стор. 134, 135.

³ Перша програмна редакційна стаття «Вереш уйшаг» з'явилася під заголовком «За класову боротьбу!» Див.: «Vörös Ujság» від 7 грудня 1918 р.

ганізаторів, газету ж «Вереш уйшаг» купували і читали найширші маси угорських робітників.

«Вереш уйшаг» допомогла розпочати організаційну роботу Комуністичної партії у Шопроні, в Шаллотар'яні. В грудні 1918 року Бела Кун виступив з лекцією перед робітниками сталеливарного заводу, а в січні дирекція цього заводу змушена була визнати, що на заводі «...зв'язки з людьми Бели Куна стають все тіснішими; молоді робітники повністю стали прихильниками комунізму»⁴. Подібна ж організаційна робота проводилася і в містах Озд, Сегед, Ньїредьгаза, Папа, Дьєр, Дебрецен, Ерче і т. д.⁵

Організаційна діяльність Комуністичної партії в першу чергу проходила у великих промислових містах. Однак і на периферії популярність партії швидко зростала, бо більшість робітників і безземельних селян сподівалася, що комуністи, маючи приклад російської соціалістичної революції, здійснять широку програму перетворень. Проте значна частина угорських трудящих ще йшла за соціал-демократичною партією. Починаючи з листопада надзвичайно швидко і у великій кількості виникають і на периферії соціал-демократичні організації⁶.

Соціал-демократичні організації, які також утворювалися з ініціативи народних мас, зміцнювали революційне крило робітничого руху. Його сили збільшилися за рахунок раніше утворених організацій, що діяли під лівим керівництвом. До цих лівих керівників, зокрема, належали Ене Гамбургер і Шандор Латінца. Слід відзначити, що периферійні соціал-демократичні організації були радикальнішими, революційнішими, ніж генеральне керівництво партій. Ці організації штовхала вперед революційність мас, яка значною мірою була наслідком ідейного впливу Комуністичної партії Угорщини. Все зростаючий вплив комуністичного руху позначився на цілому ряді виступів робітничих і селянських мас на периферії.

---

⁴ Архів Інституту історії партії (далі — Архів ІІП), А. XV. 1(1917) 2/о.

⁵ Там же, А. I. (4)3, Н. П. 2/13; див. також «Völgös Ujság», 1919, січень—лютий.

⁶ Архів ІІП, А. XVI. 11/4.

Стан робітничого руху, однак, свідчив, що соціал-демократична ідеологія вкоренилася в робітничому класі досить глибоко, що переборення її — це величезна робота, завдання, яке вимагає багато часу. В масах ще жили ілюзії і щодо діяльності генерального керівництва соціал-демократичної партії.

У листопаді—грудні 1918 року невдоволеність мас поєднувалася ще з деяким довір'ям до уряду Карольї, сподіваннями, що наступний новий рік принесе значні зміни. Коли ж цього не трапилося, революційний рух мас, що у грудні, здавалося, почав вщухати, на початку січня знову посилювався. Між протилежними силами — революцією та контрреволюцією — і хитався уряд, безперервно прагнучи до встановлення рівноваги між ними.

Своєрідна ситуація, що створилася в Угорщині на початку 1919 року, визначалася тим фактом, що угорська буржуазно-демократична революція відбулася в той час, коли в Росії вже минув рік з дня перемоги соціалістичної революції. В такій обстановці всі старання уряду зводилися до того, щоб не допустити вибуху в країні нової, соціалістичної революції. Уряд намагався зміцнити своє становище, головним чином, повільними реформами, а перед силами реставрації — своєю лояльною поведінкою і стабілізацією стану 1918 року.

Ці старання були, проте, безуспішними. Мати день у день примушували уряд діяти більш радикально, а якщо це не вдавалося — відкрито виступали проти нього. Вони порівнювали угорську революцію з російською соціалістичною революцією, прагнули рівнятися до її темпів, програми. Навпаки, прихильники реставрації вже і саму буржуазно-демократичну революцію вважали «родичкою російського більшовизму» і тому, виходячи з досвіду російських революційних подій і боячись другої революції, прагнули ліквідації уряду Карольї і відновлення в країні дореволюційних порядків.

Все це привело до того, що, починаючи з січня 1919 року, посилювався рух мас, устої уряду похитнулися, почали вимальовуватися риси дальшого розвитку революції. Дана робота ставить собі за мету висвітлити один з симптомів цього надзвичайно цікавого і складного процесу: ту політичну боротьбу, яка розгорталася навколо питання про адміністративне керівництво.

Питання про те, в чіь руках буде управлінський апарат, в той час набрало дуже великого значення. На початку 1919 року влада фактично знаходилася в руках контрреволюційних чиновників, переважна більшість яких виступала проти буржуазно-демократичної революції. Тому й зрозуміло, що маси, починаючи з січня 1919 року, все наполегливіше вимагали чистки адміністративного апарату.

Дана стаття висвітлює боротьбу народу за демократичну адміністрацію, боротьбу проти уряду, головним чином на матеріалах, в яких висвітлюється тодішнє становище на периферії.

* * *

Вже на початку листопада 1918 року, в перші дні революції, поширеним явищем було вигнання з сіл нотарів сільських управлінь — місцевих представників урядової адміністрації. Керівники комітетів навперебій повідомляли про це міністерство внутрішніх справ. З Комарова віце-губернатор писав: «Нотарів сільських управлінь, районних начальників ображають і під загрозою смерті примушують їх тікати»⁷. Панічні листи йшли і з комітату Темеш: «Нотарів окремих сіл, начальників викидають, а замість них обирають неуків»⁸. В селі Буй Шопронського комітату «селяни напали на нотаря, накинули йому на ший уздечку, вивели на луг, де на 24 години прив'язали його»⁹.

Причини цього цілком ясні. Робітники, безземельні селяни, солдати, демобілізовані солдати цілком справедливо виливали на нотарях свій гнів за страждання і образи, яких вони зазнали протягом чотирьох воєнних років. У комітаті Мошон селяни вигнали нотаря тому, що під час війни «він грубо поводився по відношенню до вдов загиблих на фронті і до тих, що потребували допомоги»¹⁰, в Турквені тому, що «над народом знущалися»¹¹.

⁷ Архів ІІІ, Документи про Радянську Республіку, зібрані Державним комітетом (далі — Матеріали держкомітету), 6/2.

⁸ Архів ІІІ, А. ХVІ. 1/10.

⁹ Газ. «Népakarat» від 15 грудня 1918 р.

¹⁰ Газ. «Mosonvármege» від 17 листопада 1918 р.

¹¹ Архів ІІІ, А, ХVІ. 7/55.

Всі прихильники демократичних перетворень, особливо робітники, поденники, бідне селянство, сподівалися, що уряд Карольї проведе радикальну чистку державного апарату, що він не терпітиме далі тих елементів, які своїми діями компрометують нову владу. Але цього не трапилось. В адміністративному апараті сталися лише ті зміни, які були проведені самими народними масами, що прогнали велику кількість чиновників. В розпорядженні ж уряду щодо нотарів говорилося всього-навсього про те, що тих, кого народ прогнав, слід призначати в інші села¹².

Коли ці заходи уряду стали очевидними, рух за демократизацію державних установ досяг ще більшого розмаху. З кінця грудня цей рух набирає нових форм, нового забарвлення, піднімається на вищий рівень. Маси вимагають зараз вже не тільки зняття, заміни окремих чиновників, а й демократизації всього державного апарату.

Із Дунапата (Пештський комітат) в останній день грудня 1918 р. повідомляли, що оскільки сільське начальство і місцеві багатії «зараз, як і раніше, виявляють повну байдужість до інтересів пригноблених класів, селяни самочинно переобирають представників місцевих властей»¹³. В Қалочі (комітат Бач) вимагали утворення демократичної адміністрації¹⁴. З одного села комітату Шомодь селяни писали міністру внутрішніх справ, що «...ця гнила установа (тобто порямок тогочасного адміністрування. — Ж. Д. Н.) надалі не може залишатися»¹⁵.

Особливо рішуче виступали в цей період трудящі Дебрецена, центра комітату Гайду. В кінці січня тут відбувся масовий мітинг. Робітники, селяни, батраки увійшли у двір комітатського управління під червоними прапорами, співаючи «Марсельезу». Промовці зборів, особливо секретар місцевої соціал-демократичної організації, гостро засуджували політику комітатського адміністративного апарату. Збори, які були названі

---

¹² Розпорядження за № 5244/1918, газ. «Belügyi Közlöny» від 14 листопада 1918 р.

¹³ Архів ІІІ, А. XVI. 2/5.

¹⁴ Там же, XVI. 1/10.

¹⁵ Там же, документи губернатора комітату Шомодь, 1919-1.

«Народним з'їздом комітату Гайду», прийняли таке рішення: «Збори висловлюють своє недовір'я комітатському управлінню і вважають недопустимим те, що, незважаючи на революційні часи, в управлінні комітату ще й досі царює старий, реакційний порядок. Влада комітату у сьогоднішньому складі не бачить необхідності у земельній реформі, у проведенні в життя важливих завдань політичного перетворення»¹⁶.

Незабаром бідне селянство комітату повторно і окремо вимагало усунення сільських законодавчих корпусів, домагаючись також того, щоб увесь «старий комітатський апарат був замінений якнайшвидше новим, утвореним волею народу»¹⁷.

Причину таких одностайних виступів трудящих з вимогами демократизації державного апарату слід вбачати в тому, що реакційний державний апарат гальмував проведення в життя назрілих демократичних перетворень, і, в першу чергу, земельної реформи. Наближалася весна, і безземельні селяни з нетерпінням чекали конфіскації поміщицьких латифундій і розподілу землі між селянами. Серйозного поліпшення вимагала і організація оплати праці робітників в сільському господарстві. Розв'язати ці завдання міг лише оновлений, демократизований державний апарат.

Боротьба за демократизацію державного апарату проходила на відкритій арені. На периферії відбувалися масові збори, демонстрації, зростала кількість поширювачів газети «Вереш уйшаг», множилися нові робітничі організації. Все це супроводжувалося загальним пожвавленням політичного життя, постановкою на порядок денний відкритих і пекучих питань, гострими політичними сутічками. З свого боку і прогресивно настроєна буржуазія атакувала реакційні, контрреволюційні організації, вимагаючи від уряду в інтересах буржуазної демократії більш енергійних дій. А в той же час сомбатгельський єпископ асигнував церковні гроші на роботу місцевих контрреволюціонерів, сейкеш-фехерварський єпископ, в свою чергу, підтримував діяльність християнсько-соціалістичної партії, а офіцери МОВЕ роз'їжджали по країні, агітуючи проти уряду.

---

¹⁶ Газ. «Debreceni Független Újság» від 23 січня 1919 р.

¹⁷ Газ. «Hajdúföld» від 16 лютого 1919 р.

Справа наведення «порядку» на периферії була покладена урядом на губернаторів комітетів — урядових комісарів і на урядових комісарів великих міст. Розпорядження про призначення урядових комісарів було видано ще в листопаді 1918 року, але в багатьох місцях вони зайняли свої посади тільки з нового року. Більшість урядових комісарів була членами партії Карольї, радикальної партії і інших буржуазних партій. Значна частина з них вважала політику уряду занадто радикальною і демократичною і рішуче бралася за наведення «порядку». Це було, проте, нелегкою справою, бо жоден урядовий комісар не міг примусити замовчати робітників і безземельних селян, «спрямувати їх на законний шлях». Трудящі усвідомили свою силу і з повним правом претендували на контроль усього життя комітату, навіть на представництво в управлінні, бо там не було жодної партії, яка відстоювала б їх інтереси.

Буржуазні партії намагалися захопити керівництво в свої руки і не допустити до нього організованих робітників. 31 жовтня 1918 року влада непомітно для широких мас, що здійснили революцію, потрапила до рук буржуазії. А починаючи з січня 1919 року маси знову розпочали боротьбу за владу.

Маси самі почали вирішувати питання про те, як працює урядовий комісар і чи відповідає він своїй посаді. Свої рішення вони тут же проводили в життя. Під час виборів нового віце-губернатора у комітеті Мошон у січні 1919 року робітники організовано припинили роботу, вийшли до будинку управління і влаштували демонстрацію проти висунутої кандидатури і проти виборів взагалі. Кінець кінцем їм вдалося перешкодити цим виборам¹⁸.

Ще більших розмірів набрала політична боротьба у комітеті Зала. Урядовим комісаром цього району уряд намітив одного з довірених людей партії Карольї. Але чутки про нього, які пішли ще до його призначення, викликали серйозне незадоволення, особливо в місті Надьканіжі. Тут вже протягом довгого часу діяла соціал-демократична організація, яка користувалася великою популярністю. Керівником її був багато років Ене Гамбургер. Соціал-демократична організація не-

---

¹⁸ Газ. «Népszava» від 24 січня 1919 р.

гайно розпочала боротьбу проти кандидатури урядового комісара і запропонувала свою кандидатуру в особі секретаря місцевого комітету соціал-демократичної партії. Боротьба була запеклою. Переговори, маніфестації, декларації продовжувалися увесь час, поки вирішувалося це питання.

Робітникам не вдалося добитися повної перемоги, для цього вони ще були не досить сильними. Але вони примусили уряд піти на компроміс: хоча комісаром всієї території комітату було призначено члена партії Карольї, комісаром міста Надьканіжа став секретар соціал-демократичної партії. При цьому компроміс не означав припинення боротьби. Через кілька тижнів на робітничих зборах повторно було порушено питання про керівництво комітату. В рішенні зборів говорилося, що «трудящі міста Надьканіжа, навіть ціною свого життя, перешкоджають контрреволюційному рухові, і що, виходячи з цього, вони вважають необхідним призначити комісара — соціал-демократа на всю територію комітату»¹⁹.

В кінці січня у Мако (комітат Чонград) теж мали місце гострі сутички між робітниками і представниками урядової влади. Місцева соціал-демократична організація на своєму засіданні 29 січня разом з соціалістами — членами озброєної місцевої охорони постановила «обеззброїти жандармерію, і всю зброю, яка знаходиться на артилерійському складі, розподілити серед солдатів і робітників», а також «примусити комісара відмовитися від своїх службових обов'язків і вимагати... призначення голови соціал-демократичної партії на цей пост»²⁰.

Наступного дня вранці робітники звернулися до національних гвардійців (озброєне формування, яке було організоване урядом для підтримання порядку) з пропозицією здати зброю робітничим представникам. Національна гвардія спочатку не чинила опору робітникам і навіть домовилася з ними про час передачі зброї. Але коли робітнича делегація прийшла за зброєю, гвардія, більшість якої складалася з колишніх жандармів, зу-

---

¹⁹ Архів ІІП, А. П. 13/49; газ. «Zalai Hirlap» від 24 лютого 1919 р.

²⁰ Газ. «Délmagyarország» від 1 лютого 1919 р.

стріла її вогнем. Звичайно, робітники теж не залишилися в боргу, і розгорівся справжній бій, який тривав протягом години. «Гнів маси був безмежним. Робітники вдерлися до жандармських казарм, там все побили, знищили. І в той же час навіть пальцем не торкнулися житлових будинків населення, магазинів або якоїсь приватної власності»²¹. Проти жандармів билися не тільки делегати робітників, але й населення всього міста.

В збройній сутичці було багато жертв. Тяжко був поранений і голова робітничої ради, який воював у перших рядах. Проте жандарми змушені були залишити місто. Слідом за ними втік і губернатор — урядовий комісар. Віце-губернатора і жандармського комісара робітники схопили і побили.

Було цілком очевидно, що ні буржуазна влада, ні реакційні збройні з'єднання неспроможні стримати натиск революційного народу. У Мако відбулося справжнє збройне повстання, внаслідок якого робітнича рада взяла владу до своїх рук. Це був єдиний ефективний засіб боротьби з контрреволюцією. Завоювання влади тут, у Мако, а потім і в інших місцях країни накреслило ясні перспективи для дальшого розвитку революції. В місті Бекешчаба на початку 1919 року влада теж потрапила до рук робітничої ради²².

Урядового комісара примусили відмовитися від свого поста і в м. Ньїредьгазі. Причину цього голова трибуналу пояснював тим, що «стримана діяльність» урядового комісара «не подобалась невгамовано працюючим соціалістам»²³.

Особливо гостра боротьба за владу розгорнулася у комітаті Фейер. Тут губернатор — урядовий комісар відзначався не тільки «стриманою діяльністю», але й прямими респресіями проти робітничих організацій. На його намагання розпустити національну раду організовані робітники відповіли масовим виступом. Соціал-демократична організація 2 лютого скликала народні збори. З Будапешта приїхав Ене Гамбургер, а від міністерства внутрішніх справ — Петер Агоштон. Учас-

---

²¹ Газ. «Délmagyarország» від 1 лютого 1919 р.

²² Архів ІІП, матеріали держкомітету, 2/25.

²³ Там же, А. П. 13/46.

ники зборів настійно вимагали усунення урядового комісара²⁴.

В таких умовах контрреволюція вживає заходів для мобілізації своїх сил. З лютого колишній губернатор граф Йозеф Карольї (брат Мігалья Карольї і його політичний противник) зібрав керівних чиновників комітату. Перед тим він мав розмову і з групою місцевих контрреволюційних офіцерів²⁵. На цих зборах Йозеф Карольї виступив з промовою, в якій від імені реваншистів висловлював повне недовір'я урядові і заявив, що вони домагатимуться «повернення старого парламенту, старих порядків, старого війська, тому що тільки вони спроможні захистити нас від червоного терору»²⁶.

Позиція зборів керівництва комітату Фейер означала початок відкритого наступу реваншистів на завоювання буржуазно-демократичної революції, проти уряду. Учасники зборів розраховували на те, що їх виступ стане сигналом для мобілізації реставраційних сил і в інших місцях країни. Але цього не трапилося. Правда, в Дьендьєші (комітат Гевеш) керівники комітату приєдналися до вимог Йозефа Карольї, але цим справа і обмежилася. Причиною невдачі цього виступу було те, що в комітаті Фейер та і в інших місцях робітники, безземельні селяни, прогресивна інтелігенція рішуче піднялися на боротьбу проти контрреволюції.

Виступ реваншистів викликав загальне обурення робітників. Місцева робітничка газета писала: «Ще не згорів жодний палац, ще не повис жодний магнат на акації. Але не вірте тому, що він вже не повисне»²⁷. В Сейкешфехерварі зібралася конференція, на якій були представлені члени робітничих і військових рад, довірені люди профспілок, керівники партійних організацій соціал-демократів і радикалів. Присутні одностайно заявили про свою готовність всіма засобами охороняти завоювання революції від домагань реакціонерів. Секретар місцевої соціал-демократичної партійної організації запропонував обрати виконавчий комітет з шести чле-

²⁴ Газ. «Népszava» від 4 лютого 1919 р.

²⁵ Kozma Miklós. Az összeomlás 1918—1919, (рік вид. не вказ.), стор. 117.

²⁶ Газ. «Székesfehérvár és vidéke» від 5 лютого 1919 р.; Michael Karoly's Memoire, London, 1956, стор. 150.

²⁷ Газ. «Székesfehérvár és vidéke» від 5 лютого 1919 р.

нів і передати йому владу, навіть якщо для цього доведеться заарештувати керівних чиновників комітату²⁸. Пропозиція була прийнята і наступного дня проведена в життя. Керівництво комітатом взяли в свої руки представники робітничого класу²⁹.

Так відповідали робітники на підняття прапору контрреволюції. Нерішучість уряду в боротьбі з контрреволюцією змусила робітників взяти цю справу в свої руки. Це ще раз підтвердило, що, крім робітничого класу, у країні немає сили, яка була б спроможною захистити завоювання революції. Події в Сейкешфехерварі показали також, що в боротьбі з контрреволюцією робітники все частіше вдаються до заходів, які виходять за рамки буржуазно-демократичного ладу. «Бережіться, панове, — писалося в одній з тогочасних газет, — бо революція 31 жовтня ще не скінчилася, бо революція триватиме доти, доки народ не побачить забезпечення своєї революційної мети»³⁰.

У лютому мало місце велике заворушення і в м. Кішкунфеледьгаза. Поштовхом до нього було значне погіршення економічного становища трудового населення міста навіть у порівнянні з воєнним періодом. Уряд був неспроможним налагодити постачання, а чорна торгівля процвітала. Це викликало стихійний виступ населення проти недосяжно високих цін, під час якого було розгромлено кілька магазинів. Для встановлення порядку власті викликали війська, але їх втручання тільки ускладнило становище.

Робітнича рада вирішила, що прийшов час для активних дій, і в той же день взяла владу в свої руки. У відозві, опублікованій нею з цього приводу, говорилося: «...з метою забезпечення порядку у місті, з метою охорони інтересів народу..., починаючи з сьогоднішнього дня, ми беремо керівництво справами міста у свої руки...». Робітнича рада своїм найпершим розпорядженням організувала розподіл товарів, що збереглися в магазинах, по доступних цінах³¹.

---

²⁸ Газ. «Székesfehérvár és vidéke» від 6 лютого 1919 р.

²⁹ Архів ІІІ, А. П. ІІ/3. Документи директорії комітату Фейєр. 1919. І. 280/1919.

³⁰ Газ. «Somogyi Hirlap» від 6 лютого 1919 р.

³¹ Газ. «Délmagyarország» від 21 лютого 1919 р.; газ «Vörös Ujság» від 20 березня 1919 р.

В останні дні лютого відмовився від своєї посади і губернатор комітату Гайду. До цього його змусили народні маси, керовані робітничою радою ³².

Найбільш пекучим питанням даного періоду, особливо у зв'язку з наближенням весни, було питання про проведення земельної реформи. На початку лютого, на решті, було обнародовано розпорядження уряду, в якому говорилося, що земельні маєтки, більші за 500 хольдів ³³, буде розподілено серед малоземельних селян; надавалося також право кооперуватися на одержаних землях ³⁴. Реакція на це розпорядження була далеко не такою, якої чекав уряд. Великі землевласники зустріли його з великим обуренням, твердячи, що це напад на старі порядки, що цим підривається майбутнє країни. Завдяки своїм зв'язкам з адміністративними чиновниками, землевласники, використовуючи положення розпорядження відносно обережності і «законності дій», відтягували справу розподілу землі. Селяни, в свою чергу, вважали, що розпорядження запізнилося і воно не є досить радикальним. Лютий і березень вже були часом підготовки до весняних сільськогосподарських робіт. Проте про їх початок не могло бути й мови, оскільки вимірювання і розподіл землі згідно розпорядження вимагали багатотижневої роботи. Безземельні селяни хвилювалися, справедливо вважаючи, що адміністративний апарат не тільки не прискорить цієї роботи, а навпаки, буде затримувати її. Характерно, що були села, з яких місцеві власті повідомляли, що немає потреби в землі, що народ не бажає її ³⁵. Незадоволення безземельного селянства викликало також і те, що за землю потрібно було виплачувати землевласникам компенсацію.

Починаючи з березня, боротьба проти контрреволюції тісно переплітається з боротьбою за землю. Про це свідчать, зокрема, рішення алфельдського ³⁶ з'їзду робіт-

---

³² Газ. «Hajduföld» від 2 березня 1919 р.

³³ Хольд — 0,57 га.

³⁴ Газ. «Budapesti Közlöny» від 16 лютого 1919 р: Закон XVIII, 1919 року.

³⁵ Газ. «Vasvár és vidéke» від 9 лютого 1919 р.

³⁶ Алфельд — один з найважливіших сільськогосподарських районів Угорщини. Адміністративно Алфельд об'єднує 5 комітатів (Сольнок, Чонград, Бекеш, Гайду-Бігар, Саболч-Сатмар).

ничих рад в Сегеді, скликаного 2 березня. В центрі уваги з'їзду стояли два питання: придушення контрреволюції і розподіл землі. У рішенні, схваленому з'їздом, говорилося про те, що з'їзд вважає необхідним співробітництво алфельдських робітничих рад для того, щоб перешкодити всяким спробам реставраційних сил відновити своє панування. Прийнятий в лютому земельний закон зазнав рішучого осуду з боку учасників з'їзду — вони закликали «не платити за землю, яка повинна бути розподіленою, ніякого викупу.., а оголосити в інтересах громадськості її націоналізацію». Делегати з'їзду засудили не лише політику уряду, але і лінію генерального керівництва соціал-демократичної партії. З'їзд вимагав, щоб генеральне керівництво негайно припинило політику міжпартійного миру³⁷.

Всі резолюції з'їзду були витримані, таким чином, в дусі вимог Комуністичної партії Угорщини, хоча з'їзд і був далеким від того, щоб називати себе комуністичним. Це свідчить передусім про те, що програма Комуністичної партії правильно відбивала інтереси народу.

Подібне ж переплетення вимог демократизації державного апарату, рішучої боротьби з контрреволюцією, розподілу землі спостерігалось і в комітаті Шомодь. Шомодська робітнича рада вже в лютому вимагала, щоб «влада уряду служила інтересам народу і замість приречених на загибель адміністративних органів старого режиму якнайшвидше були утворені органи із справжнім народним представництвом»³⁸. Призначений урядом губернатор — урядовий комісар своїми діями викликав у комітаті загальне обурення. Збори відбували за зборами. Організовані робітники на чолі з Шандором Латінца вимагали «соціалістичного адміністративного апарату». Місцева національна рада телеграфувала урядові: «Робітництво Капошвара і комітату Шомодь не терпить в керівництві таку людину, яка не здобула прихильності народу»³⁹.

Робітники заявили, що вони готові «організувати загальний страйк у всьому комітаті і передати владу директорії»:

---

³⁷ Газ. «*Délmagyarország*» від 4 березня 1919 р.

³⁸ Газ. «*Somogyi Hirlap*» від 18 лютого 1919 р.

³⁹ Газ. «*Somogyi Hirlap*» від 23 лютого 1919 р.

Одночасно з цим трудящі комітату Шомодь боролися і за землю, і за колективні договори батраків панських маєтків. Після кількатижневих нарад вдалося добитися підписання магнатами колективних договорів, за якими заробітна плата батракам дещо збільшувалася. Але як тільки справа дійшла до виконання цього договору, великі землевласники порушили його і відмовилися виплачувати вищу зарплату.

4 березня батраки маєтків Естергазі, Фештетіч та Інкеї зібралися в Будинку робітників. На зборах було вирішено, що внаслідок відмовлення землевласників від виконання колективних договорів, збори домагатимуться переходу маєтків «до рук безземельних селян у формі кооперативних господарств». Після цього вони перейшли до будинку центрального управління одного з маєтків, де, посилаючись на відповідні параграфи закону, склали акт на передачу маєтку з усім його майном і промисловими підприємствами у власність сільськогосподарського кооперативу⁴⁰. Це був перший в країні великих розмірів захват землі, шляхом якого більше ніж 40 тисяч хольдів землі перейшли до рук батраків.

Уряд був надзвичайно схвильований звісткою про це захоплення. Правда, закон про земельну реформу передбачав можливість утворення кооперативів, але в даному випадку «законні» рамки виявилися надто вузькими, захоплення землі сталося революційним шляхом. Уряд не міг повернути землю шляхом репресій і був змушений розпочати переговори з «бунтівниками». 10 березня в Капошвар (центр комітату Шомодь) прибув представник уряду Іштван Надьатаді Сабо.

На Іштвана Надьатаді чекали тільки після обіду, але вже зранку місто мало вигляд розбурканого вулика. Об 11-ій годині робітники оголосили страйк, скликали збори і вимагали, щоб «тричленна директорія взяла владу комітату Шомодь до своїх рук». О 12-ій годині влада перейшла до рук директорії, яку очолив Шандор Латінца. Під час переговорів директорії з Іштваном Надьатаді навколо управління комітату зібрався величезний натовп, який був готовий щохвилини вступити в боротьбу за свої права. Але до цього справа не дійшла. Через короткий час піднятий на будинку управління

---

⁴⁰ Газ. «Somogyi Hirlap» від 5 березня 1919 р.

червоний прапор сповістив про те, що воля народу виконана. Піднесенню і радості не було меж⁴¹.

В післяобідній час на площі перед вокзалом відбувся масовий мітинг. Посланець уряду не зміг навіть закінчити своєї промови ~~вза~~ реплік, якими робітники висловлювали своє обурення. В таких умовах він змушений був заявити, що метою його приїзду є переконати уряд в необхідності підтримувати сільськогосподарські кооперативи, «дбаючи і про їх зміцнення і дальший розвиток»⁴². Це був публічний доказ того, що уряд безсилий в боротьбі проти революційного народу. Орган Комуністичної партії Угорщини «Вереш уйшаг» палко вітав дії шомодських трудящих. «В нашій роботі могутній виступ шомодського селянського пролетаріату, про який справедливо пишуть буржуазні газети, що він сколихне всю країну, — має величезне значення»⁴³, — писала газета.

Березневі події дійсно свідчили, що країна знаходиться напередодні великих революційних подій. З різних місцевостей одне за одним надсилалися повідомлення про робітничі виступи з вимогами демократизації управління, влади, землі.

Одночасно з подіями в комітаті Шомодь провела своє засідання і робітнича рада в місті Мішкольці⁴⁴. Робітнича рада, як про це з тривогою доносив урядові губернатор — урядовий комісар, «проголосувала за вотум недовіря урядовому комісару» і зажадала такого комісара із соціал-демократів, який забезпечив би негайне вирішення земельного питання. Робітнича рада вимагала від міністрів внутрішніх справ заміни урядового комісара. Коли ж уряд не погодився добровільно усунути його, 19 березня робітнича рада «рішуче заявила про негайне усунення комісара Золтана Балого і вимагала, поки уряд не призначить нового комісара, доручити управління комітатом чотиричленній директорії». Після цього урядовий комісар змушений був відмовитися від своєї посади⁴⁵.

---

⁴¹ Архів ІІП, А. П. 13/44.

⁴² Газ. «Somogyi Hirlap» від 12 березня 1919 р.

⁴³ Газ. «Vörös Újság» від 13 березня 1919 р.

⁴⁴ Мішкольць — один із основних промислових центрів країни.

⁴⁵ Архів ІІП, Матеріали держкомітету, 2/7.

З аналогічними вимогами виступили в цей період і робітники в зовсім іншій частині країни — комітаті Толна. 13 березня робітничі збори ухвалили «запропонувати урядовому комісару відмовитися від своїх повноважень в зв'язку з тим, що він виявив себе неспроможним протистояти реакційним силам у керівництві комітату, показав себе нездібним у справі налагодження громадського постачання, не задовольнив потреб бідного селянства щодо землі,... і взагалі тому, що його особа викликає повне недовір'я в середовищі організованого робітництва»⁴⁶.

Рішення зборів наступного дня вранці було обнародоване. На заклик робітничої ради перед управлінням комітату зібрався величезний натовп, частина його проникла і у двір. Під тиском мас урядовий комісар поспішив передати владу п'ятичленній директорії⁴⁷.

В той же день, коли в комітаті Толна народ прийшов до влади, в м. Сегеді також усунули міських і комітатських керівників. В Сегеді з початку 1919 року все міцнішала і зростала комуністична організація. Комуністів, які вимагали проведення послідовної революційної політики, у березні підтримувала вже значна частина робітників і солдатів. Соціал-демократичні організації неспроможні були втримати колишніх своїх членів: робітники, які прагнули до участі в політичному житті, вливалися до лав Комуністичної партії.

11 березня соціал-демократична партія і робітнича рада скликали народні збори і оголосили загальний страйк, щоб «показати свою силу комуністам, діяльність яких останнім часом набрала великих розмірів»⁴⁸. Одночасно з ними зібралися і комуністи; вони вимагали, щоб робітничий клас негайно взяв владу у свої руки. Становище в місті було надзвичайно напруженим. Мали місце і гострі сутички між робітниками — соціал-демократами і комуністами.

На прохання місцевих адміністративних органів до Сегеду були надіслані війська, які почали роззброювати

⁴⁶ Газ. «Igazság» від 16 березня 1919 р.

⁴⁷ Газ. «Pécsi Napló» від 16 березня 1919 р.; див. також Juhász Nagy Sándor, A magyar októberi forradalom története, Bp., 1945, стор. 473.

⁴⁸ Газ. «Szegedi Napló» від 11 березня 1919 р.; газ. «Délmagyarország» від 12 березня 1919 р.

робітників. Проте значна частина робітників не бажала віддавати зброю. Стан усього міста був напруженим протягом кількох днів. Більша частина робітничого класу підтримувала комуністів. У робітничій раді розгорілася палка суперечка між «правими» і «лівими». Кінець кінцем власті все ж були змушені задовольнити вимоги робітників. 14 березня робітнича рада взяла в свої руки керівництво містом і комітатом. Губернатор — урядового комісара і бургомістра вона повідомила про те, що «пролетаріат від імені революційних мас вимагає, щоб його представники, його довірені люди вирішували майбутнє народу і здійснювали у всьому і всюди його волю»⁴⁹.

У комітаті Комаром зібралися 52 представники соціал-демократичних організацій. Вони вимагали від уряду звільнення губернатора — урядового комісара і призначення замість нього одного вчителя, якому народ вірить. Через кілька днів ця вимога була підтримана широкими робітничими масами — близько 6 тисяч гірників і робітників комітату припинили роботу і вийшли на демонстрацію⁵⁰.

Починаючи з середини березня, все частішим було явище, коли не тільки в центрах комітатів, де робітники були більш організованими, але і в менших містах та в селах трудящі вимагали усунення урядових комісарів або всього місцевого апарату.

В м. Айка (комітат Веспрем) робітники одного з заводів усунули весь склад керівництва, а на його місце обрали робітників-соціалістів. Через кілька днів подав у відставку і безпорадний губернатор-комісар: цього рішуче вимагали робітники комітату⁵¹.

В Гайдусаваті «розлучений народ прогнав начальство і нотаря». Опинившись у скрутному становищі, місцеві власті змушені були «тимчасово доручити справи району довіреним людям з народу»⁵².

У м. Мезекевешді 17 березня сільськогосподарські робітники-соціалісти перешкодили проведенню зборів селян-багатіїв. «Після перемоги над національною гвар-

⁴⁹ Газ. «*Délmagyarország*» від 15 березня 1919 р.

⁵⁰ Газ. «*Népszava*» від 14 березня 1919 р.; газ. «*Gata-Fővárosi Híradó*» від 16 березня 1919 р.

⁵¹ Газ. «*Veszprémi Hírlap*» від 18 березня 1919 р.

⁵² Газ. «*Hajdúföld*» від 15 березня 1919 р.

дією, яка намагалася вжити зброю проти селян, професійна спілка сільськогосподарських робітників переможно пронесла навколо площі міського ринку червоний прапор, а розгніваний народ вдерся до кабінету голови управління району, де зламав шафи, розкидавши урядові документи. У Мезекевешді, — читаємо далі, — 17 березня 1919 р. фактично вже була пролетарська диктатура. Буржуазні власті не змогли протистояти їй виникненню, бо на збройну силу вже не можна було покладатися»⁵³.

Газета «Вереш уйшаг» справедливо писала: «Раз у раз вибухають такі заворушення, пролетарські заворушення, які випереджають здійснення соціалістичної програми партії (тобто соціал-демократичної партії.— Ж. Д. Н.); її прагненням до співробітництва, а також буржуазним порядкам вони завдають смертельних ударів»⁵⁴. І справді, березневі події нанесли серйозного удару буржуазно-демократичним порядкам; вони показали, що неминучим є дальший розвиток революції, утворення робітничої влади.

В країні не було жодного комітату, в якому робітники не вимагали б «соціалістичного адміністрування»⁵⁵. Погане постачання, високі ціни, відкриті виступи контрреволюції, затримка з розподілом землі — все це викликало активний протест мас. Досвід, здобутий в ході буржуазно-демократичної революції, переконав робітників у тому, що вирішення цих проблем вони можуть добитися лише власними силами. Пізнання робітничим класом своєї сили становить дуже характерне явище даного періоду, хоча деякі робітничі виступи цього часу були ще значною мірою стихійними. Робітничий клас довів цілим рядом виступів, що тільки йому під силу захистити революцію від наступу реставраційних сил.

---

⁵³ Архів ІІІ, Матеріали держкомітету, 2/7.

⁵⁴ Газ. «Vörös Ujság» від 8 березня 1919 р.

⁵⁵ Шандор Югас Надь — міністр освіти буржуазної республіки — у згаданій вище книжці писав: «Не прагнучи до повного переліку, скажемо, що губернаторів — урядових комісарів робітничі ради прогнали з таких комітатів: Шомодь (аж двох), Комаром, Фейер, Ноград, Абауй, Саболч, Гайду, Бекеш, Чанад, Ходмезевашархей, Сегед, Толна, Боршод і т. д. У Дебрецені примусили відмовитися від своєї посади бургомистра».

При аналізі подій початку 1919 року зустрічається одна суперечність, яку, проте, дуже легко пояснити. Соціал-демократична партія була найбільш значною опорою уряду, проте ті, що виступали проти уряду, у своїй переважній більшості були членами соціал-демократичної партії. Отже, виступаючи проти дій уряду, вони одночасно викривали та обвинувачували і генеральне керівництво партії. Ця двоїстість, проте, не завжди усвідомлювалася масами. На з'їзді алфельдських робітничих рад, у м. Шомоді тощо обвинувачення керівництву соціал-демократичною партією прозвучало в категоричній формі, але в багатьох інших містах щодо цього ще мали місце деякі ілюзії: Значна частина робітників вважала, що генеральне керівництво соціал-демократичної партії тільки тому не має змоги провадити дійсно революційну політику, що йому стоять на перешкоді буржуазні партії⁵⁶. Це свідчило про те, що соціал-демократична ідеологія на периферії ще мала значний вплив.

Цей вплив, безперечно, негативно позначався на стані революційного руху на периферії. Особливо повільно тягнувся в боротьбу сільськогосподарський пролетаріат. Соціал-демократична партія протягом десятків років не займалася організацією безземельних селян та батраків і звернула на них увагу лише під час буржуазно-демократичної революції. Мало займалася політичним вихованням трудящих і організація сільськогосподарських робітників та дрібних хазяїв. Рух безземельних селян набрав великої сили і розмірів тільки з лютого—березня 1919 р.

Дуже добре охарактеризував тогочасне становище угорського робітничого руху Бела Кун в статті «Від революції до революції». «Робітничий рух в Угорщині,— писав він, — протягом десятиліть не був ареною для боротьби принципових і тактичних напрямків, чим захоплювалися робітничі рухи всього світу. Ті, частково теоретичні, частково тактичні розходження, навколо яких точилася боротьба у багатьох робітничих партіях світу, майже зовсім не зачепили робітничу угорську партію (тобто соціал-демократичну партію. — Ж. Д. Н.)... Духовно млява партія і профспівкова бю-

⁵⁶ Газ. «Népakarat» від 18 березня 1919 р.

рократія з обмеженим кругозором через парламентаризм і дрібні соціальні реформи організаційно обмежено панували над масами»⁵⁷.

В робітничому русі дуже сильно відчувалося те, що Комуністична партія Угорщини була ще молодою партією, що вона не змогла охопити своїм впливом всі верстви робітничого класу. «Проведена Комуністичною партією робота за період революційних днів лютого—березня, — писав Бела Кун, — незважаючи на всю її результативність, не змогла ще в достатній мірі поглибити революційну самосвідомість широких верств пролетаріату»⁵⁸. Не скрізь, а тільки місцями комуністи здійснювали безпосереднє організаційне керівництво рухом. Крім того, це керівництво не завжди було оперативним. Зв'язки Комуністичної партії Угорщини в масах були ще недостатніми для того, щоб підняти робітників на боротьбу за завоювання влади. Тому, коли організовані робітники виступали проти старих адміністративних порядків, коли вони вимагали довірених урядових комісарів, їх вони шукали, головним чином, в соціал-демократичному середовищі. Так потрапили на передній план вимоги «соціал-демократичного керівництва». Цей лозунг виникав в одних місцях на ґрунті тих ілюзій, про які йшла мова вище, в інших — просто за звичкою; чимало сприяла цьому, звичайно, і робота багатьох периферійних соціал-демократичних керівників.

Проте генеральне керівництво соціал-демократичної партії не очолило руху, не використало його у боротьбі проти буржуазних партій, а під час січневої заміни уряду навіть не спробувало взяти владу у свої руки. Навпаки, воно постійно підкреслювало, що для цього ще не настав час. Ті засоби (збройні сутички, застосування сили), до яких вдавався народ, знаходили такий же відгук в колах генерального керівництва, як і серед керівників буржуазних партій. Тому й сталося так, що хоча частина народних мас і йшла до бою під прапором соціал-демократичної партії, генеральне керівництво вживало всіх заходів до втихомирення руху, на-

---

⁵⁷ Робота вийшла у Відні 1920 р. Див.: Kun Béla. A Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és irások. Bp., 1958, стор. 333, 334.

⁵⁸ Kun Béla, A Magyar Tanácsköztársaságról, стор. 336.

магалося відгородитися від нього. Маси боролися за владу робітників, але у цій боротьбі не хотіла брати участі велика частина генерального керівництва. Лозунги боротьби, як правило, відставали від розмаху руху. Недостатня політична свідомість робітників, відсутність політичного і організаційного керівництва з боку верхівки соціал-демократичної партії привели до того, що ефект і сила руху народних мас були здебільшого втрачені. Боротьба точилася в кожному комітаті, в кожному місті нарізно, відокремлено, не вдалося влити цей рух в єдиний потік організованої боротьби.

Дуже часто це було причиною того, що директорії добровільно віддавали владу новопризначеним урядовим комісарам. Так було в комітатах Шомодь, Фейер, Боршодь і т. д. А те, що директорії і надалі існували і продовжували контролювати роботу нових комісарів, свідчило вже тільки про силу самих народних мас.

Проте, незважаючи на всі вади і половинчатий характер цього руху, він об'єктивно підготував встановлення Радянської влади. Масовий рух був однією з причин поразки буржуазно-демократичного уряду. Він допоміг трудящим теоретично усвідомити необхідність своєї, робітничої влади. Було проведено і деяку організаційну підготовку до її встановлення. В цей час в Угорщині почали існувати директорії — ті оперативні органи, які під час Радянської Республіки вже виключно своїми силами здійснювали керівництво в селах, містах⁶⁹. В цій боротьбі виділилися і керівники революційного руху на периферії: робітники, безземельні селяни, представники інтелігенції. 21 березня 1919 року директорії взяли владу в свої руки, і більша частина їх членів під час квітневих виборів була знову обрана до Рад.

Всі вищенаведені факти дають можливість відчутти надзвичайно складну обстановку, яка створилася в угорському робітничому русі на початку 1919 року. Вони одночасно вказують і на те, з якими проблемами по-

---

⁶⁹ Директорії склалися з 3—5 членів, яких обирали з свого складу робітничі ради для ведення практичної роботи. Внаслідок своєї великої чисельності робітничі ради не могли бути в достатній мірі рухомими. Загальні, принципові питання вирішувалися на засіданнях, які провадилися систематично.

винні були зустрітися революційна Керівна Рада, комуністи під час існування Радянської республіки.

Події в Угорщині, що передували проголошенню Радянської влади, підводять нас до розуміння того, чому уряд був змушений подати у відставку, чому генеральне керівництво соціал-демократичної партії, якщо б воно і схотіло, не могло утворити уряду, розраховуючи тільки на свої сили. Революційний рух початку 1919 року підготував завоювання влади робітничим класом. Робітники, бідне селянство довели на ділі, що буржуазно-демократичний лад не може задовольнити вимог народних мас, що це здатна зробити тільки влада робітників. У цьому була велика заслуга Комуністичної партії Угорщини, яка боролася за встановлення диктатури пролетаріату в країні.

Ж. Д. НАДЬ

РОСТ РЕВОЛЮЦИОННОГО ДВИЖЕНИЯ В ВЕНГРИИ ПОД ВЛИЯНИЕМ ВЕЛИКОГО ОКТЯБРЯ

Резюме

Период между буржуазно-демократической революцией, происшедшей в ноябре 1918 г., и установлением Советской власти в марте 1919 г. весьма важен в истории Венгрии. В ходе буржуазно-демократической революции было провозглашено ряд важных принципов, которые почти не проводились в жизнь буржуазным правительством М. Карольи. Завоевания революции зависели от того, каким путем будут развиваться события в стране.

В ноябре 1918 г. была создана Коммунистическая партия Венгрии, которая в сложных условиях взяла курс на социалистическую революцию. Многочисленные выступления рабочего класса и трудящегося крестьянства были направлены на проведение дальнейшей демократизации в стране, против выступления контрреволюции. Рабочий класс шел во главе этого движения. Трудящееся крестьянство и батраки требовали проведения земельной реформы, а в ряде местностей сами захватывали помещичьи земли. Во многих населенных пунктах власть явочным порядком переходила в руки трудящихся. Социал-демократические лидеры теряли свое влияние среди рабочего класса. Развертывающиеся события свидетельство-

вали о том, что страна стоит накануне великих революционных преобразований. Провозглашение Советской власти в Венгрии в марте 1919 года было закономерным явлением и отвечало чаяниям народных масс. Ведущую роль в этой исторической победе венгерского народа сыграла Коммунистическая партия Венгрии. События в Венгрии были ярким свидетельством влияния Великой Октябрьской социалистической революции.

М. МАЙЄР

Становище трудящих Закарпаття в роки першої світової війни

Гірсько-скелясте, неродюче Закарпаття і до війни, в мирний час, було одним з найбільш відсталих і глухих районів Австро-Угорщини. Населення краю, зазнаючи соціального і національно-колоніального гніту, було найбільш розореним і зубожілим в імперії. Сучасники вказували на нечувані злидні трудящих Закарпаття. «Боляче бачити, — писав один з них у середині минулого століття, — що хоча русини відзначаються рідкою обдарованістю, цей народ... живе в найбільш пригноблених матеріальних умовах і в найбільшій духовній самотності в Угорщині»¹. Буржуазно-поміщицький уряд Австро-Угорщини нічого істотного не робив для того, щоб якоюсь мірою поліпшити становище трудящих Закарпаття.

Промисловість у Закарпатті могла розвиватись тільки у дуже обмежених рамках внаслідок австрійської конкуренції, з одного боку, а також нестачі капіталів і відсутності належної державної підтримки, з другого боку. Великих підприємств тут було дуже мало, але й вони належали іноземним, головним чином австрійським, капіталістам². Характерно, що число закарпатських українців, які одержували зарплату (цифра ця більш-менш показує ступінь капіталістичного розвитку), становило у 1900 р. 11,2 і в 1910 р. — 30,3 проценти від загальної кількості населення краю.

¹ Mészáros Károly, A magyarországi oroszok története, Pest, 1850, стр. 6.

² Berend-Ránki, Magyarország gyáripára 1900—1914, Budapest, 1955.

В таких умовах населення Закарпаття змушене було займатися землеробством. Проте придатних для землеробства земель у комітатах з українським населенням було дуже мало — всього 20 проц.; 47,4 проц. їх територій займали ліси. До того ж, більша частина орної землі Закарпаття опинилася в руках угорських і австрійських великих землевласників або казни. Наприклад, у Березькій жупі родина австрійського графа Шенборна володіла приблизно половиною території жупи, одержавши її свого часу від австрійського монарха як нагороду після придушення повстання під керівництвом Ракоці. Переважна більшість закарпатських українців сяк-так перебивалась на невеличких і неродючих ділянках землі або йшла в поденники, батраки, в кращому разі, у здольщики; багато хто з них, не маючи сил далі боротися із злиднями, емігрував.

Результатом тяжкого економічного становища і національного гніту була майже поголовна неписьменність населення Закарпаття. Про це переконливо свідчать дані про кількість письмених за 1880, 1890 і 1900 роки по жупах (округах), що були на території Закарпаття (у процентах до загальної кількості населення жуп)³.

	1880 р.	1890 р.	1900 р.
Берег	8,7	11	18
Унг	5,7	7,4	13,5
Марамарош	2,4	4,9	7,2
Угоча	8,9	11,6	16,3

Війна, що розпочалася в 1914 році, значно погіршила і без того тяжке становище трудящих Закарпаття. Цікавим джерелом, що проливає світло на становище закарпатських українців у роки війни, є матеріали будапештського відділення імператорської й королівської цензурної комісії (K. und K. Zensurkommission für Korgenspendenzen an Kriegsgefangene in Budapest)⁴. Військове міністерство Австро-Угорської монархії організувало будапештське відділення комісії в 1916 році, і воно регулярно проглядало написані різними мовами листи

³ Таблицю складено на основі даних: Magyar Statisztikai közlemények, Uj Sorozat, 27 K.

⁴ Тепер матеріали комісії зберігаються в Архіві Інституту історії партії в Будапешті (далі: Архів ІІП). Закарпаттям займалось так зване Північно-слов'янське відділення комісії.

до солдатів багатонаціональної Угорщини, які ~~попали~~ в полон. Перевірка проводилася з тим, щоб, по-перше, ґрунтовно ознайомитися з настроями різних верств населення країни, по-друге, перешкодити поширенню звісток, що розглядалися як небезпечні, і, по-третє, використати таким чином здобуті відомості, повідомляючи належні органи влади про «антидержавні» дії. Крім того, відділення на підставі листів щомісяця складало донесення для різних органів. Щомісячні донесення детально висвітлювали настрої різних соціальних і національних груп населення, в тому числі і населення Закарпаття.

Цензори будапештського відділення в складі 120—130 чоловік в середньому щомісяця проглядали мільйон листів. На думку комісії цензорів, значна частина листів містила відомості, які могли б показати Угорщину ворожим країнам з несприятливого боку або завдати шкоди «патріотичному войовничому духові» бійців. Внаслідок цього багато листів лишалося невідправленими; ще більше їх відправлялося із значними пропусками⁵.

Звичайно, листи, адресовані військовополоненим, не дають вичерпних відомостей про життя і настрої населення Закарпаття в період війни. Навіть цензори усвідомлювали, що «кореспонденція військовополоненим не відбиває достовірно настроїв населення», оскільки «більшість з власного гіркого досвіду переконалася, що висловлюванням думок і описом настроїв досягає лише запізнення або припинення особистої кореспонденції... В таких умовах, природно, надають своїм бажанням дуже помірної форми... пишуть, можна сказати, для цензури»⁶. На підцензурний характер кореспонденції військовополоненим слід зважати, вивчаючи і короткі резюме щомісячних донесень цензорів.

Проте навіть ці резюме, а також регулярні, досить докладні довідки, що містять уривки листів, прізвища і адреси, свідчать про те, яких жахливих розмірів досягли злидні і зубожіння закарпатських українців за роки війни. «Злидні, голод, скарги на нестатки... становлять

⁵ Так, наприклад, у лютому 1917 року з 1 346 500 листів було затримано цензурою 47 000, в березні 1917 року з 1 153 000—46 000 і т. д. Див. Архів ІІІ, ф. 58/2 і 58/3, щомісячні донесення цензурної комісії.

⁶ Архів ІІІ, ф. 58/1, щомісячне донесення цензурної комісії.

величезний процент кореспонденції, що проходить через мої руки, і окремі області, як усі жуни, що знаходяться поблизу кордонів держави, зазнають жажливих злиднів, якщо судити з листів», — відзначав один з цензорів⁷. Інше донесення додає: «Жах перед голодом проявляється тут ще сильніше, оскільки більшість живе в неродючих гірських селах, де і в добрі часи не можна було багато чекати від землі»⁸.

Позбавлений умов для нормального економічного розвитку і пригноблений в національному відношенні народ дедалі частіше звертав свої погляди на Росію. В роки війни в зв'язку з очікуваним вступом російських військ у Закарпаття сподівання трудящих на поліпшення своєї долі особливо посилились. «Мені б дуже хотілося, щоб росіяни прийшли в Угорщину, тому що русини користувалися б більшою свободою, ніж тепер. Хай живуть росіяни!». «Я і все село молимо бога, щоб росіяни перемогли», — говорив Михайло Яцько, житель села Гарань⁹. «Добре буде, коли прийдуть росіяни: у панів відберуть землю і дадуть біднякам, поділять між ними, — сказав односельчанам, що зібралися, Матвій Тарпацький. — Якби росіяни прийшли сюди, у панів відняли б землю і роздали бідним, а пани... ламали б каміння, як зараз бідняки»¹⁰.

З цих висловлювань видно, які великі, часто цілком нереальні надії покладали закарпатські українці на прихід російських військ. Російський уряд дбав про те, щоб зміцнювати ці надії, поширюючи серед місцевого населення спеціальні листівки. «Великий російський цар бореться не проти народів Австро-Угорської монархії, але... проти німецького мілітаризму. Воєнні дії російської армії принесли свободу, а не нове гноблення народом», — говорилося в одній з листівок, поширюваних угорською мовою¹¹.

⁷ Архів ІІІ, ф. 58/3.

⁸ Архів ІІІ, ф. 58/12.

⁹ Архів ІІІ, А/ХІХ (2) 1914/6. Вирок у справі Михайла Яцька, в м. Шаторалььяуйкей, 21 травня 1915 р.

¹⁰ Там же. Вирок у справі Матвія Тарпацького, 16 жовтня 1914 р.

¹¹ Державний архів Угорщини (далі — ДА Угорщини), ХVІ, 1915, арк. 612.

Сподівання закарпатських українців, звичайно, не здійснились, та й не могли здійснитись при тій політиці, яку проводив російський царизм. Царські війська зайняли значну частину Закарпаття, але за порівняно короткий час перебування тут становище трудящих мало змінилось на краще. «Визволення» залишилося сновидінням, а дійсністю для закарпатських українців стали військові дії на їх території, голод, збільшення злиднів тощо.

В ході військових дій велику кількість сіл Закарпаття було зметено з лиця землі; багато житлових будинків і господарських будівель було повністю зруйновано або значно пошкоджено¹². Невпинне просування і розквартирування військ, а також повторна ревізіція продуктів і худоби ще більше погіршили становище трудящих. На це змушені були звернути увагу навіть представники пануючих класів. Один з уніатських священників Березької жупи писав у лютому 1915 р. мукачеському уніатському єпископові, що народ Закарпаття до крайніх меж зубожів, люди «здебільшого голодують і через короткий час становище буде дуже небезпечним, якщо їм не подадуть допомоги в найближчий час»¹³.

Факти змусили міністрів внутрішніх і земельних справ визнати на засіданні Ради міністрів, яке відбулося 8 січня 1915 р., що в обстановці, яка створилася, «... широкі кола населення, що й без того живуть у поганих економічних умовах, зазнають лиха», через що необхідні надзвичайні заходи для організації постачання населенню продовольства¹⁴. В зв'язку з цим вони просили Раду міністрів дозволити надзвичайний кредит на закупку продовольства в сумі 500 000 крон. В умовах значного знецінення грошей ця сума була, звичайно, краплиною в морі.

Що ж до змін в політичному житті Закарпаття внаслідок військових дій, то уряд, реагуючи на симпатії, проявлені закарпатськими українцями у відношенні до росіян, посилив примусову мадяризацію краю. Уряд навіть заборонив вживання російського шрифту, запро-

---

¹² За далеко не повними даними в Шариській жупі повністю було зруйновано 20, в Земплінській — 15 сіл. Цілком знищено в Ужанській жупі 80, в Мараморощській — 91 житловий будинок. Див. ДА Угорщини, XVI, 1917, 645.

¹³ ДА Угорщини, XVI, 1915, 1452.

¹⁴ Там же, 1509.

вадив у Закарпатті римсько-католицький церковний календар.

Таким чином, становище українського населення в Угорщині, яке було і в мирний час дуже тяжким, під час війни різко погіршало. Після цього не дивно, що цензурна комісія вилучала значну частину листів до військовополонених, в яких повідомлялось про дорожнечу, неврожай, голод, злидні. Надзвичайно погані відомості були в Закарпатті про врожай, постачання, складання ринкових цін на сільськогосподарські і промислові товари і т. д.

І до війни врожайність у Закарпатті була дуже низькою. Але в результаті війни в багатьох жупах урожай пшениці і жита з гектара становив лише 6—7, кукурудзи 3—4, картоплі 50—55 центнерів¹⁵. Особливо неврожайним, внаслідок великої посухи, був 1917 рік. Вже з весни в листах з'являються тривожні повідомлення про те, що «давно не було дощу, на полях нічого не росте»¹⁶. На підставі листів, проглянутих до 17 липня 1917 р., цензор писав: «... Скаржаться на велику посуху, на неврожай, що має бути цього року, велику нестачу вугілля, а також на поганий стан ярів». Особливо тяжке, за словами цензора, становище створилося в селах Берез, Гуменне, Алшошарад, Каройлігет, Великий Бичків, Гарань, Великий Березний та інших¹⁷.

В таких умовах в липні 1917 р., під час збирання врожаю, в повіті Надьберезна розпочали перепис голодуючих¹⁸. Постачання Закарпаття в цей період було таким поганим, що продовольче питання стало предметом спеціального обговорення в парламенті¹⁹. Проте і після обговорення істотних змін у цій справі не сталося. Місцеві власті продовжували «економити» на продовольчому постачанні. В березькому селі Шебешфалва, наприклад, протягом усього 1917 року населенню лише тричі було видано трохи борошна. В багатьох місцях населення взагалі не одержувало встановленої властями

---

¹⁵ Magyar Statisztikai Évkönyv, Új folyam, tt. XXIV, XXV, XXVI.

¹⁶ Архів ІІІ, ф. 58/6, донесення цензора північно-слов'янського відділення.

¹⁷ Архів ІІІ, ф. 58/7.

¹⁸ Газ «Ung» від 15 липня 1917 р.

¹⁹ Див. «Képvisezőházi Napló», 22.X 1917 р.

продовольчої норми. На всі скарги, що надходили, давалися відповіді, подібні до тієї, яку дав один піджупан: «Коли третя частина цього народу загине, тим, що залишаться в живих, дістанеться більше»²⁰.

Купити продовольство на ринках було майже неможливо — продуктів завозилось мало і продавались вони по неймовірно високих цінах. Згідно з офіціальними даними, за рбки війни ціни зросли в п'ять — сім разів проти довоєнного рівня. Так, ціна 1 кілограма яловичини другого сорту підвищилась з літа 1914 р. до грудня 1917 р. з 1,80 до 10,58 крон, 1 кілограма копченої ковбаси — з 2,31 до 11,97 крон, десятка яєць — з 0,73 до 5,13 крон, 1 кілограма картоплі — з 0,12 до 0,41 крон²¹.

Зрозуміло, в цих офіціальних даних ігнорувалися спекуляція і лихварство, поширені по всій країні, і особливо в Закарпатті. Бувало, наприклад, що торговці укладали між собою угоди про продаж продуктів лише дорожче офіціально визначених цін. Цукор, в якому на Закарпатті відчувалася гостра потреба, купці цілими вагонами вивозили в Галичину і перепродували. Поставщики м'яса для армії скуповували і перепродували м'ясо і худобу.

Такі випадки не були винятковими. В мукачівській газеті повідомлялось, що «торговці розкупили кукурудзу по 10—30 центнерів, щоб перепродати по підвищеній ціні»²². Картину зростання спекуляції відбиває і одно з сучасних цензорських донесень: «... купці в деяких краях зовсім оббирають населення, так, наприклад, в Мараморощі, в Орадні 20 кілограмів кукурудзи коштують 100 крон, 1 кілограм сала — 24—26 крон. Це найвища заправлена досі ціна. Але загалом ціни там на 30—40 проц. вищі, ніж у Будапешті»²³.

З кожним місяцем становище трудящих Закарпаття гіршало. «Ми затримали 40 проц. усіх листів... Якщо зміст листів відповідає істині, тоді нам загрожує голод,

---

²⁰ ДА Угорщини, XVI, 1918, 1003. Лист мукачівського єпископа прем'єр-міністрові.

²¹ Там же, 199.

²² Газ. «Munkács» від 1 серпня 1915 р.

²³ Архів ІІП, ф. 58/4. Щомісячне донесення цензурної комісії.

з голоду помремо і худоба загине», — писав у липні 1917 р. цензор²⁴.

Восени донесення цензорів стали ще більш тривожними. У жовтні цензор писав: «Ми затримали 40 проц. усієї кореспонденції, бо вона кидає жахливе світло на економічне становище. Населення скаржиться на неврожай, спричинений довгою посухою, на нестачу сіна, картоплі і кукурудзи, на велику дорожнечу одягу і продовольства»²⁵. Інші джерела свідчать про те, що в кінці 1917 і на початку 1918 р. в селі Ормод-Кишлець Березької жупи їли хліб, змішаний з тирсою; в селі Олачертес голодуючі варили і їли бобові стручки; в селі Брід внаслідок поганого харчування почались епідемічні захворювання²⁶. Внаслідок постійного голодування, нестатку одягу, палива і мила, епідемії, що супроводилися масовою смертністю, стали постійним явищем у Закарпатті. У звіті Березької жупи за перше півріччя 1917 р. повідомлялось, що в 19 селах і 2 містах лютувала віспа, в 16 селах і 2 містах — черевний тиф, у 18 селах і 2 містах — дизентерія і т. д.²⁷ «У нас завжди дзвонять дзвони, багато народу вмирає від дизентерії», — писали з села Берекишалмаш²⁸.

Особливо загрозливих розмірів досягла в Закарпатті дитяча смертність. Тут процент смертності дітей до семирічного віку був найвищим в усій Угорщині. Діти до 7 років становили в Закарпатті в 1916 році 45,1 проц. усіх померлих, у 1917 році — 38,3 проц. і в 1918 році — 30,4 проц.²⁹

Слід відзначити, що на Закарпатті до війни в селах були відсутні будь-які лікувальні заклади. В 1900 р. в жупі Берег з 246 сіл лікарі були тільки в двох, в жупі Унг з 209 сіл тільки в одному, в Марамарошській жупі з 158 сіл — у шістьох, а в Угоцанській жупі з 70 — у двох. Протягом наступних років становище не поліп-

²⁴ Архів ІІІ, ф. 58/7. Донесення цензора північно-слов'янського відділення.

²⁵ Архів ІІІ, ф. 58/10. Щомісячне донесення цензурної комісії.

²⁶ ДА Угорщини, ХVІ. 1918. 1003. Лист мучаківського єпископа прем'єр-міністрові.

²⁷ Газ. «Bereg» від 14 жовтня 1917 р.

²⁸ Архів ІІІ, ф. 58/11. Донесення цензора північно-слов'янського відділення.

²⁹ Підраховано за даними «Magyar Statisztikai Évkönyv», Évfolyam, tt. XXIV—XXVI.

шилось, а під час війни внаслідок військових призовів ще погіршало. В той час, як на територіях, населених угорцями, припадало в середньому по одному лікарю на 13 сіл, у Закарпатті, як видно з вищенаведених даних, становище було незрівнянно гіршим.

Тяжке становище закарпатських трудящих посилювалось реквізіціями худоби і хліба властями, хоч селяни самі відчували гостру нестачу продовольства. Часто траплялось, що селянам доводилось, наприклад, купувати картоплю по 22 крони за центнер і здавати державі за 13 крон³⁰. Акціонерне товариство, що займалося реквізіціями, завжди платило селянам значно менше ринкової ціни. Якщо ж селянам доводилось, в свою чергу, купувати корми у товариства, ціни різко підвищувались. Товариство брало з селян по 18 крон за ту ж соломку, яку воно реквізувало у них за 12 крон³¹.

Слід згадати також і про масовий продаж і про вимушене знищення худоби селянами в роки війни. Крім гострої нестачі кормів, цьому сприяло і швидке зростання цін на промислові товари, що змушувало селян продавати худобу, щоб задовольнити мінімальні потреби в промислових товарах та інші видатки. Цензорські донесення містять в зв'язку з цим дуже цікаві уривки з листів. «Ми неспроможні тримати далі худобу, нема у нас кормів на зиму», — писав Степан Фуркуч з с. Рахо. Про це ж писала Ганна Курах з села Волоца, Маріка Габор з села Талаборфалу і багато інших³². «Ціна одягу висока і, щоб його купити, треба продавати худобу», — писав один з цензорів про другу причину масового продажу худоби населенням³³.

На цьому продажі наживалися, насамперед, спекулянти. Часто спекуляцією займалися і чиновники жупи, використовуючи для цього своє службове становище³⁴. В усіх випадках худобу скуповували значно нижче її вартості. Так, наприклад, як показав секретар однієї сільської управи, за бика платили селянам 120—160

³⁰ Nagy Magyar Compas, 1916—1917, ч. II, стор. 299, 300.

³¹ «Képviseleti Napló», 3. VII 1918, стор. 211.

³² Архів ІІІ, ф. 58/7. Донесення цензора північно-слов'янського відділення.

³³ Архів ІІІ, ф. 58/6.

³⁴ Tisza István összes munkái, т. III, лист від 21. IV 1915 р.

крон, тоді як насправді він коштував 200—240 крон. Один з чиновників, вклавши 1200—1300 крон у такого роду «торговельні» операції, одержав прибуток 4700—4800 крон³⁵. Спекуляція набрала таких розмірів, що на ринках, організованих військовими властями, селяни майже не з'являлись, продавцями були лише великі скупники.

В такій обстановці невдоволення населення наявними порядками посилювалось. «Народ завжди шумить, без належної вчасної допомоги може трапитись найбільше лихо», — писав у січні 1918 р. мукачівський єпископ прем'єр-міністрові³⁶. А восени 1918 р., через кілька днів після перемоги буржуазно-демократичної революції в Угорщині, селяни в багатьох місцях Закарпаття почали стихійно захоплювати поміщицькі землі. «Прошу збройну силу для свого повіту, де населення і солдати, які повернулися з фронту, розподіляють між собою поміщицьке майно і внаслідок їх поведінки лютує анархія і почалось повстання селян»³⁷, — говорилося в телеграмі з повіту Долха, Марамарошської жупи.

З донесень цензорів видно, що вже з перших років війни населення Закарпаття в своїх листах дуже часто в тій чи іншій формі висловлювало своє обурення війною. «Надія на швидке закінчення війни тут сильніша, ніж де б то не було»³⁸, — писав один з цензорів у січні 1918 р. Наприкінці 1917 і на початку 1918 року надія на близький мир пов'язується у багатьох закарпатських українців з подіями Жовтневої соціалістичної революції в Росії, про яку закарпатські газети — в різному тоні і не завжди докладно — все ж повідомляли. Лише цим можна пояснити, що в грудні 1917 року після відозви уряду Радянської Росії про мир цензор у своєму звіті писав про різко зрослою кількість листів, у яких говориться про бажання миру. «80 процентів листів містять радісні звістки про близький мир»³⁹, — повідомляв цензор. «День і ніч ми чекаємо дорогого

³⁵ ДА Угорщини, XVI, 1915, 634.

³⁶ Там же, 1918, 1003.

³⁷ Архів ІІІ, XVI, 2/5.

³⁸ Архів ІІІ, А. XVI, ф. 58/13. Донесення цензора північно-слов'янського відділення.

³⁹ Архів ІІІ, ф. 58/12. Донесення цензора північно-слов'янського відділення.

миру і газети пишуть про нього; сподіваємось, ти незабаром повернешся додому», — писала чоловікові Бубрак Яношне з села Надьлучка ⁴⁰.

Ці сподівання незабаром почали здійснюватись, коли після укладення Брестського миру тисячі військовополонених повернулися з Росії і України додому. Проте радість повернення була короткочасною, бо після кількох тижнів відпочинку колишніх військовополонених, що повернулися додому, направляли на інший фронт. У зв'язку з цим у листах до тих, які ще не встигли повернутися з полону, родичі настійно просили їх не поспішати з від'їздом, оскільки в Росії їх життя в безпеці, та й з продовольством там краще, ніж удома. В своїх листах закарпатські українці висловлювали надію на встановлення загального миру в найближчому майбутньому ⁴¹.

Воєнні дії припинились наприкінці 1918 року, але зоря кращого життя не посміхнулась трудящим Закарпаття. Під керівництвом Комуністичної партії вони продовжували боротьбу проти соціального і національного гніту, яка увінчалася успіхом з воз'єднанням Закарпаття з Радянською Україною.

М. МАЯЕР

ПОЛОЖЕНИЕ ТРУДЯЩИХСЯ ЗАКАРПАТЬЯ В ГОДЫ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

Закарпатье в составе Австро-Венгрии было самым отсталым краем. К этому привело ограбление края иноземным капиталом. Украинское население фактически было бесправным в политическом отношении, терпело тяжкий национальный гнет.

Положение украинцев Закарпатья еще более ухудшилось в годы первой мировой войны, когда территория края стала не только прифронтовой зоной, но и местом тяжелых сражений. Поло-

⁴⁰ Архів ІІІ, ф. 58/13. Донесення цензора північно-слов'янського відділення.

⁴¹ Архів ІІІ, ф. 58/15 і 58/16. Донесення цензора північно-слов'янського відділення.

жение трудящихся было невыносимо тяжелым из-за разрушений постоянных реквизиций, проводимых австро-венгерскими властями, из-за голода и массовых эпидемических заболеваний.

Архивные материалы — отчеты цензурной комиссии — освещают не только тяжелое положение населения Закарпатья, но и рост антивоенных настроений, борьбу трудящихся.

Е. КОВАЧ

Закарпаття напередодні буржуазної революції 1848 р.

В середині сорокових років минулого століття, напередодні буржуазної революції в Угорщині значно посилювалась політична боротьба. Широке коло ліберального середнього дворянства, зацікавленого в капіталістичному розвитку країни, включились у боротьбу проти Австрії, за здійснення назрілих буржуазних перетворень. В Угорщині, що знаходилася тоді під гнітом Габсбургів, питання про соціальні перетворення тісно перепліталось з проблемою завоювання національної незалежності. Кошут і згуртована навколо нього дворянська опозиція одночасно виступали як проти віденського уряду, так і проти угорської феодальної аристократії, що була опорою габсбурзького панування в Угорщині. Незважаючи на незгоди у дворянському середовищі щодо характеру і темпів наступних перетворень, радикальна опозиція вдавалась все до нових тактичних прийомів політичної боротьби, її голос ставав дедалі міцнішим і переконливішим. Було цілком ясно, що важливі внутрішні реформи вже не можна відсунути на пізніший час ніякими урядовими маневрами.

1846 рік позначився подіями, що мали значний вплив на розвиток боротьби угорської опозиції. Однією з цих подій було селянське повстання у сусідній Галичині, другою — великий голод у країні.

Викликане посиленням феодально-кріпосницького гніту, селянське повстання в Галичині, що охопило ряд повітів, було серйозною пересторогою для феодалів всіх провінцій імперії. В той же час це повстання об'єктивно

посилило табір опозиції, яка, посиляючись на галицький приклад, наполягала на скорішому визволенні селян від кріпосної залежності, хоч і на умовах обов'язкового викупу землі.

Революціонізуючий вплив галицького повстання посилювався у зв'язку з голодом, який в 1845 році досяг небувалих раніше розмірів. Голод був викликаний рядом стихійних лих і, насамперед, весняною повіддю, яка призвела до вимокання посівів на заході й сході країни. Вода заливала шляхи, паралізуючи рух, зносячи мости і греблі. У 1846 році в країні знову був неврожай — загинула майже вся картопля, що позбавило селянське населення найважливіших, а у деяких місцевостях майже єдиних, харчів. Населення Закарпаття і Словаччини щодня сотнями вмирало від голоду.

Заходи, які вживалися властями в боротьбі з голодом, були вкрай недостатніми. Незважаючи на те, що преса часто піднімала питання про важливість спорудження зерноскладів і створення зернових резервів, в більшості комітетів зерноклади не споруджувались, і навіть там, де були відведені для цієї мети спеціальні приміщення, вони пустували. Комітатські місцеві каси, як правило, зовсім не мали грошей для закупки зерна і надання населенню продовольчої допомоги. Рада намісництва утворила комісію по боротьбі з голодом, поставивши перед нею завдання розробити пропозиції з цього питання. Але, не маючи достатніх коштів, ця комісія не змогла внести якихось конкретних пропозицій.

Тим часом становище погіршувалось. Комітати і преса все наполегливіше звертали увагу громадської думки на страждання населення, викликані голодом. Король змушений був призначити Миклоша Ваї і Антала Амбро королівськими комісарами і дати в їх розпорядження 350 тисяч форінтів для надання допомоги голодуючим. Однак, як тільки королівські комісари приступили до вивчення існуючого становища, виявилось, що кошти, які були в їхньому розпорядженні, зовсім мізерні, оскільки число тих, що потребували негайної і дійової допомоги, становило принаймні півмільйона чоловік.

Передові кола радикально настроєного середнього дворянства розуміли, що причини надзвичайно напруженої обстановки в Австро-Угорщині слід шукати у феодальній відсталості країни. У зв'язку з цим вони все

рішучіше ставили питання про проведення урядом політики, спрямованої на розвиток угорської промисловості, розширення внутрішньої і зовнішньої торгівлі, негайне скасування кріпацтва і т. д.

Повстання у Галичині, голод, що дедалі посилювався, сприяли загостренню класової боротьби, приводили до дальшої поляризації класових сил у країні. Світська і церковна реакція відкрито виступала проти яких би то не було перетворень, а передове середнє дворянство і інтелігенція наполегливо вимагали проведення цілого ряду реформ. Почастішали випадки, коли і селяни висловлювали невдоволення існуючим становищем.

Вплив селянського повстання в Галичині позначився, насамперед, на Закарпатті і у Словаччині. Пояснювалося це не лише безпосереднім сусідством з Галичиною, але й тим, що населення всіх цих областей, особливо селянство, перебувало в приблизно однаковому становищі. До того ж, саме в цих місцевостях з особливою силою лютував голод. Звідси і та велика увага, яка зверталася в цей час на північні і північно-східні комітати країни. Дворянство з жахом чекало, який буде вплив галицького прикладу на закарпатсько-українських і словацьких селян, становище яких було надзвичайно тяжким¹. Земля тут була малородючою, проте податки стягувалися у тих самих розмірах, що і на родючих рівнинах². Промисловості у краї майже зовсім не було, а міське ремесло було зв'язане, головним чином, з місцевим ринком. На дуже вузький внутрішній ринок працювали і селянські промисли.

Починаючи з середини XVIII століття, внаслідок впровадження постійного військового податку (так званої «порції») і різних «акцизів» (посередніх податків), а також внаслідок митної політики віденського уряду тягар, що лягав на плечі закарпатсько-українського населення, значно посилювався. Це не могло не викликати надзвичайно напруженої обстановки в закарпатському селі.

---

¹ Між 1828 і 1848 роками становище словацьких і закарпатсько-українських селян значно погіршало. Кількість батраків збільшилась за цей період на 50 процентів. Див.: Merei Gyula, *Mezőgazdasági árutermelés és a parasztság helyzete Magyarországon a feudális válságának elmélyülése idején.* «Századok», 1950, sz 4-6, стор. 609.

² Газ. «Pesti Hirlap» від 30 жовтня 1846 р.

Однією з найбільш поширених форм селянських рухів в Закарпатті і Словаччині була подача скарг на поміщиків. Австрійські закони дозволяли селянам скаржитися на своїх поміщиків, і жорстоко гноблені і експлуатовані селяни широко використовували цю можливість. Найчастіше скарги подавалися безпосередньо королю. Закарпатське селянство, як і селянство інших провінцій імперії, ще вірило в добру волю цісаря. В цьому виявлялася політична несвідомість селян, які «вимагали скасування кріпосного права, нічого не маючи проти царської влади і вірячи в царя»³.

Численні скарги, які селяни Австро-Угорщини подавали комітатським властям і безпосередньо королю, свідчать про непосильну панщину і майже нічим не обмежене свавілля поміщиків і управителів маєтків. Що ж до селян Закарпаття, то навіть австрійські власті змушені були визнати, що вони абсолютно беззахисні перед сваволею поміщиків⁴.

З пригнобленим становищем закарпатських українців було тісно зв'язане їх все зростаюче тяжіння до Росії і їх ілюзії відносно російського царя. Остаточо переконавшись в тому, що їм нічого чекати «ласки» від угорських поміщиків, вони сподівалися на допомогу зовнішніх сил і, природно, звертали свої погляди до Росії, в складі якої перебувала переважна більшість українського народу. Надії на російського царя перепліталися з цілком зрозумілою симпатією до російських військ і взагалі до російського народу. Ці симпатії виявилися ще під час перебування тут військ Кутузова. Цікаво відзначити, що надії закарпатсько-українських селян на російського царя і чекання приходу росіян у сорокових роках поділяли і угорські селяни, які жили по верхній течії річки Тісси. У секретній доповіді за 1842 рік повідомлялося про те, що українські й угорські жителі чекають приходу росіян і зв'язують з ним надії на поліпшення долі кріпаків. Серед селян Угорщини ширились чутки, нібито дворяни і кріпаки з приходом росіян дістануть однакові права⁵.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 5, стор. 70.

⁴ Державний Архів Угорщини в Будапешті (далі: ДА Угорщини), «Інформаційний протокол», 1837, № 75.

⁵ ДА Угорщини, «Інформаційний протокол», 1842, № 74.

Такою була обстановка в Закарпатті і Словаччині напередодні і в період польського національно-визвольного повстання в Західній Галичині. Враховуючи настрої населення цих районів, обидва крила польської еміграції — аристократичне і демократичне — вважали, що Закарпаття і Словаччина відіграють важливу роль у випадку повстання в Галичині. Один з агентів Чарторийського ще в 1835 році писав у своєму донесенні, що Словаччина і Закарпаття являють собою зручні пункти для зберігання та транспортування зброї⁶. В 1845—1846 рр. під кутом зору словацько-українсько-польського воєнного співробітництва було розпочате практичне вивчення галицького кордону⁷.

Ще більш значна роль відводилась Закарпаттю в планах краківських революціонерів-демократів. Згідно з планом Мерославського, трудящі Закарпаття мали надати безпосередню підтримку повстанцям Галичини. Під час повстання 1846 року в Кракові ця підтримка була організована при безпосередній участі представника краківських революціонерів Юліана Гослара. Булгарін, який переховувався в комітаті Унг, на чолі загону в 200 чоловік пройшов у Галичину, але після невеликої сутички з набагато переважаючими урядовими силами змушений був повернутися у Словаччину⁸.

Австрійські власті були занепокоєні впливом краківських подій на Закарпаття та Словаччину і побоювались виступів місцевої дворянської опозиції, особливо в комітатах Тренчен і Ліпто. В комітаті Унг також з'явилось багато польських емігрантів — учасників краківського повстання. Незважаючи на найсуворіший наказ комісара Міклоша Ваї про затримання і арешт біженців, ставлення до них у комітаті було взагалі співчутливим — їх постачали одягом, продовольством і допомагали перебиратися далі. Сам віце-губернатор, як виявилось потім, допомагав польським повстанцям⁹.

---

⁶ Донесення Людвика Бистошоновського з Пешта 6 червня і 1 серпня 1835 р., Державний архів у Кракові, Матеріали Чарторийських, № 5484.

⁷ Там же, № 5372. Див. також M. Handelman, *Ukrainska polityka Czartoryskiego*, Warszawa, 1937, стор. 107.

⁸ St. Kieniewicz, *Ruch chlopski w Galicji 1846 roku*, 1951, стор. 169.

⁹ ДА Угорщини, Секретний архів намісника угорського короля, № 1846/22.

Набагато більше побоювань властей викликало селянське повстання в Галичині. Австрійський канцлер Меттерніх був радий, що польський національно-визвольний рух вдалося придушити фактично руками повсталих селян, але повстання кріпаків він вважав не менш небезпечним явищем. Нарада 26 лютого 1846 року під головуванням намісника угорського короля Йосифа почала свою роботу з того, що вжила заходів до відвернення селянського повстання в Угорщині. Найбільш небезпечним уряд вважав становище у комітатах Земплен і Сепеш¹⁰.

Вжиті в цьому напрямку урядові заходи зустріли найактивнішу підтримку місцевого дворянства. В пам'яті дворян ще були живі картини народного повстання 1831 року, викликаного епідемією холери. Дворянство комітату Марамарош спішно мобілізувало всі свої резерви і направило їх до галицького кордону. Власті комітату Берег направили на галицький кордон цивільних комісарів, які повинні були щодня доносити про свої спостереження. Дворянство понад усе боялось, що повстали галицькі селяни перейдуть через Карпати і об'єднаються з закарпатсько-українськими трудящими¹¹.

Розміщення і постачання великої кількості військ вимагало від дворянства закарпатських комітатів значних витрат, але страх перед можливим селянським повстанням примушував їм миритися з ними. В комітаті Унг, за свідченням комісара Ваї, постійно поширювались «підбурливі пісні» й прокламації; на цій підставі він вимагав «ретельного контролю»¹². В комітаті Марамарош намісник губернатора виступив на загальних зборах дворянства 9 березня з промовою, в якій говорив: «Уже горить будинок нашого сусіди, і ми повинні, не гаючи часу, потурбуватися про те, щоб обгорілі голівешки не летіли на наш дім»¹³.

Панікою було охоплене і дворянство комітату Берег. Невдоволення кріпаків і батраків великого маєтку Шенборна не було таємницею для дворянства комітату. У доповіді королівській канцелярії заступник губерна-

¹⁰ ДА Угорщини, «Інформаційний протокол», 1846, № 12.

¹¹ Газ. «Pesti Hirlap» від 20 березня 1846 р.

¹² Газ. «Jelenkor» від 18 липня 1846 р.

¹³ Газ. «Pesti Hirlap» від 1 квітня 1846 р.

тора комітату Берег Янош Лоньаї писав про те, що на півночі комітату населення, яке говорить українською мовою і виконує православні обряди, співчуває повстанню. Доповідь закінчувалась словами: «В такому разі заколот кріпаків і жахливі наслідки, що його супроводитимуть, будуть неминучими. Розв'язане лихо, очевидно, зробить вплив і на угорців, і знайде прихильників серед них, особливо у сучасних обставинах, коли злидні, викликані повіддю, досягли найвищої точки у цих комітатах, де є тільки відчай і злидні і де навіть благонамірени люди занепадають духом і вже не мають сили утриматися від зла, яке обіцяє їм принаймні короткочасний добробут»¹⁴.

Бажаючи забезпечити себе від можливого селянського виступу, дворянство комітату Берег ставить питання про збільшення розташованих на території комітату контингентів військ. Чотири піхотні роти і один ескадрон, розквартировані в комітаті Берег, здавались місцевим властям недостатніми в умовах, коли «напевно буде зроблена спроба підбурення простого народу до повстання»¹⁵. Тому намісник губернатора просив командирувати у комітат додатково ще три піхотних роти. Постій нових військ мав знову-таки лягти на плечі і без того розореного народу.

Чутки про наближення російського війська, які поширились серед закарпатських селян, примусили намісника просити про нове збільшення кількості військ на території комітату. «Наші народи перебувають ще у великому спокої, але за майбутнє ручатися ніхто не може»¹⁶, — писав повітовий начальник Кароль Бесс в кінці березня 1846 року. Аналогічні повідомлення надходили і з інших місць¹⁷.

Дворянство, безумовно, мало підстави настоювати на збільшенні збройних сил. Присутність значної кількості військ у більшості випадків удержувала кріпаків від виступів. Це відмічає і Миклош Ваї у своїй доповіді від 31 березня. «Мені добре відомо, — писав він, — що у деяких місцевостях великого маєтку Шенборна,

---

¹⁴ ДА Угорщини, Угорська придворна канцелярія, № 1846/232.

¹⁵ Там же, № 1846/175.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же, № 1846/145.

де кріпаки раніше висловлювали невдоволення панщиною, тепер вони виконують свої обов'язки сумлінніше, ніж раніше, коли війська ще не було»¹⁸. Але часто навіть поява збройних сил не могла перешкодити селянським виступам, які виражалися найчастіше у відмовленні селян від виконання феодалських повинностей. Селянські повстання мали місце у селах Вагуйхель, Ревфалу, Дриетома комітату Тренчен¹⁹. Відкрита збройна сутичка відбулася в селі Довгому комітату Марамарош, де селяни відмовились видати повітовому справнику печатку, заявляючи, що вони передадуть її тільки кайзеру або коменданту мукачівської фортеці. Протягом трьох днів селяни чинили впертий опір присланим у село солдатам²⁰.

До збройних селянських виступів у 1846 році в Закарпатті, як і в інших районах країни, справа, звичайно, доходила рідко. Це почасти було зв'язане з наявністю в Закарпатті великої кількості військ, але немало роль у цьому відіграло також запровадження у закарпатських комітатах надзвичайного становища. Відразу ж після одержання відомостей про повстання в Галичині, Рада намісництва своїм розпорядженням від 3 березня поширила на Закарпаття строком на один рік компетенцію надзвичайного трибуналу карати стратою всіх «бунтівників». У розпорядженні прямо вказувалося на те, що такі суворі заходи є наслідком галицьких подій²¹. Через сільських священиків це розпорядження було негайно доведене до народу. Навіть радикальні елементи дворянства, які на попередніх державних зборах ратували за скасування смертної кари, тепер, жахаючись «селянської небезпеки», покірливо погодилися на цей захід. Незабаром після цього в комітаті Марамарош уже засідав надзвичайний трибунал²².

Незважаючи на це, повного «спокою» у комітаті Марамарош не було досягнуто, хоч тут і зосереджувалася велика кількість війська. Численні документи го-

---

¹⁸ ДА Угорщини, Секретний архів намісника угорського короля, № 1846/46.

¹⁹ ДА Угорщини, «Інформаційний протокол», 1847, № 21.

²⁰ Газ. «Jelenkog» від 28 травня 1846 р.

²¹ ДА Угорщини, Архів Ради намісництва, покажчик адміністративного відділу, 1846, ф. 4, поз. 40.

²² Там же, поз. 53, 50, 106, 108, 131.

ворять про «розбійничі зграї», які нібито діють у горах комітату. Під «розбійничими зграями» розуміли найчастіше загони повсталих кріпаків²³.

Дуже поширеною формою протесту селянства проти гніту і злиднів були і масові втечі, що особливо характерно для комітату Берег. Цей комітат більше, ніж інші, потерпів від поводи 1846 року. Обтяжені боргами, перебуваючи під загрозою голоду, селяни протягом всього 1845 року неодноразово порушували клопотання перед властями про скасування їм податкових недоїмок²⁴. На весну 1846 року їх становище настільки погіршало, що вони масами залишали свої домівки і йшли у більш промислові райони або місцевості з більш родючими землями. Особливо багато селян пішло з Сентмиклошського маєтку графа Шенборна (у селах Воловець, Скотарське, Гукливе і Веретече)²⁵. Тільки небагато хто з переселенців досяг своєї мети, інші ж, вкрай розорившись, змушені були повернутися і знову терпіти злидні, ще більші, ніж раніше.

Комітатське дворянство розуміло, що для боротьби з селянськими виступами одних репресій не досить. На загальних зборах комітатів залунали голоси про необхідність організувати допомогу голодуючим селянам. Однак зроблено було в цьому напрямку дуже мало. В більшості комітатів дворянство висловилося проти безвідплатної допомоги селянам, пояснюючи це тим, що безвідплатна допомога відучить селян від праці, а гроші нібито потечуть у шинки. Комітатськими планами було передбачено цілий ряд громадських робіт (будівництво шосейного шляху в Галичину, регулювання річки Тиси і т. д.), але всі вони або лишалися на папері, або так погано оплачувались, що ні в якому разі не давали виходу з важкого становища, яке створилося.

Великі надії покладалися місцевим дворянством на благодійність казни, але королівська позика в порівнянні з потребами виявилася зовсім мізерною. Король асигнував комітатам для роздачі тим, що потребували допомоги, лише по 3 000—5 000 форинтів, з умовою повер-

²³ ДА Угорщини, Архів Ради намісництва, покажчик адміністративного відділу, 1847, ф. 4, поз. 8.

²⁴ Газ. «Pesti Hirlap» від 10 квітня 1845 р.

²⁵ ДА Угорщини, Архів Ради намісництва, адміністративний відділ, 1846, ф. 17, поз. 176.

нення їх частинами протягом шести років²⁶. Після цього Рада намісництва апелювала до добросердя поміщиків, закликаючи їх допомогти голодуючим. На цьому власті вважали свою місію закінченою.

В таких умовах дворянство змушене було вдатися до самообкладання. В комітаті Марамарош грудневі збори дворянства 1846 року асигнували 3000 форинтів на користь голодуючих. Цього було явно не досить, і в березні 1847 року було вирішено обкласти дворянство комітату додатковим податком на суму 5000 форинтів. Одночасно було обмежено гуральництво, заборонено вивіз хліба з комітату і т. д. Заборона вивозу хліба була обумовлена тим, що навесні 1847 року спекулянти протягом кількох днів скупили по високих цінах всі продовольчі запаси комітату²⁷.

Всі ці заходи боротьби з голодом були, проте, мало-ефективними. Значна частина дворянства різко виступала проти самої ідеї самообкладання, вважаючи його незаконним. Але навіть у тих випадках, коли дворянство голосувало за самообкладання, воно всіяло намагалось ухилитися від взятих на себе зобов'язань, як тільки справа доходила до того, щоб давати гроші. Кореспондент ліберальної газети «Пешті Хірлап» відмічав, що «добровільне самообкладання дворянства нічого не варте, бо цим навіть три сім'ї не можна було б врятувати від голодної смерті»²⁸.

Не менш тяжке становище створилося і в комітаті Унг. З доповідей на осінніх загальних зборах комітату виявилось, що більшість жителів гористих областей перебувають у надзвичайно тяжкому становищі, багато сімей взагалі не мають продовольства. Перепис, проведений у комітаті, показав, що дев'ять десятих його населення у зв'язку з виснаженням не здатні до праці²⁹. І при всьому цьому дворянство комітату Унг навіть не провело самообкладання, обмежившись тільки закликком до добровільних пожертвувань. Лише кілька «добросер-

---

²⁶ Комітат Марамарош, який стояв на першому місці щодо кількості голодуючих, до травня 1847 року одержав від казни лише 1000 форинтів. Див. ДА Угорщини, «Інформаційний протокол», 1847, № 7.

²⁷ Газ. «Jelenkor» від 1 липня 1847 р.

²⁸ Газ. «Pesti Hirlap» від 8 квітня 1847 р.

²⁹ Газ. «Pesti Hirlap» від 25 лютого 1847 р.

дих» комітатських чиновників пообіцяли відмовитись на користь голодуючих від половини своєї заробітної плати.

Кінець-кінцем дворянство комітату Унг після тривалої підготовки все ж збило для голодуючих 4 000 форинтів. Газета «Пешті Хірлап» влучно назвала цю подачку «відшкодуванням національних злочинів» і не пропустила слушного моменту, щоб підкреслити, що саме звільнення дворян від сплати податків призвело до такого становища. Тим часом голод посилювався. На початку весни 1847 року на вулицях Ужгорода можна було бачити сотні голодуючих, задубілих від холоду, про яких ніхто не турбувався³⁰. Власті обмежились тим, що відпустили 100 центнерів соди для голодуючого населення комітату³¹. Найжорстокіші злидні панували і у верхніх повітах комітату — Винному, Собранці і Середньому. Однак дворянство і на травневих загальних зборах комітату в 1847 році відмовилось прийняти на себе витрати по наданню допомоги голодуючим³².

Поведінка угорських поміщиків на Закарпатті в період голоду нічим, по суті, не відрізнялась від поведінки дворянства інших районів країни. Пожертвування з боку пануючих класів у більшості випадків були викликані жахом перед можливим повстанням кріпаків, до того ж ці жертвування були такими мізерними, що не могли ні в якій мірі поліпшити становища селян. Скільки-небудь радикальне розв'язання селянського питання могла принести тільки ліквідація феодального ладу.

Краківське повстання, галицький селянський рух, голод — все це разом узятє штовхало передові верстви дворянства на шлях проведення буржуазних перетворень. До 1848 року вони обмежувались вимогами реформ, а у 1848 році зі зброєю в руках підняли маси на боротьбу проти самодержавства Габсбургів, проти кріпосництва, за національне визволення.

---

³⁰ Газ. «Pesti Hirlap» від 9 квітня 1847 р.

³¹ ДА Угорщини, Архів Ради намісництва, адміністративний відділ, 1847, ф. 5, поз. 130.

³² Газ. «Jelenkor» від 6 червня 1847 р.

Э. КОВАЧ

ЗАКАРПАТЬЕ НАКАНУНЕ БУРЖУАЗНОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1848 г.

Резюме

Накануне революции 1848 г., в частности, в голодном 1846 году экономическое положение трудящихся Закарпатья стало особенно тяжелым. Прогрессивные силы страны требовали от правительства не только немедленной помощи сотням тысяч голодающих, но и проведения ряда реформ, отмены крепостного права. Правительство же и не собиралось облегчать тяжелого положения крестьян.

На Закарпатье повсеместно растет антифеодалное движение. Определенное влияние на его рост оказало крестьянское восстание, происходившее в соседней Галиции в 1846 г. Ширилось массовое бегство крестьян и вооруженное сопротивление крестьянских отрядов, особенно в горных местностях. Против трудящихся были брошены войска, а в ряде местностей Закарпатья введено осадное положение. Крестьянское движение было подавлено, но не уничтожены причины, порождавшие его; оно с новой силой разразилось во время революции 1848 г.

І. Г. ШУЛЬГА

З історії економічних зв'язків між Лівобережною Україною та Угорщиною в XVIII ст.

Економічні зв'язки між різними країнами завжди відігравали важливу роль в житті народів. Такі зв'язки споконвіку Росія і Україна підтримували з різними країнами, в т. ч. і з Угорщиною.

В історичній літературі, зокрема в працях відомих дослідників Бантиша-Каменського¹, Рачинського² та інших, висвітлюються питання про торговельні зв'язки між Росією та Угорщиною у XVIII столітті. В своїх працях Бантиш-Каменський відзначає, що в договорі, укладеному між Росією та Угорщиною 4 вересня 1707 року, передбачалося, щоб «свободный дозволить провоз Польщею через Российские войска в Венгрию для получения всяких вещей»³. В цій же праці повідомлялося, що через 7 років їздив в Угорщину капітан Параскева і унтер-офіцер Корсаков з хутром «для покупки про обиход двorca венгерского вина»⁴.

Більш детальні відомості про імпорт угорського вина для царського двору подані в статті А. В. Рачинського «Русские комиссары в Токае в XVIII ст.», в якій відзначалося, що в 1745 році в Угорщину було відряджено генерал-майора Ф. Вишневського разом із сином та 15 драгунами, щоб закупити для царського двору «вен-

¹ Н. Н. Бантыш-Каменский, Обзор внешних сношений России по 1800 г., ч. I, М., 1894.

² А. В. Рачинский, Русские комиссары в Токае в XVIII ст., «Русский вестник», т. 119, М., 1875.

³ Н. Н. Бантыш-Каменский, вказ. праця, стор. 160.

⁴ Там же, стор. 161.

герського вина влучших местах, до двухсот пятидесяти анталов каждой осени»⁵. Рекомендувалося наймати добрих майстрів з угорців для догляду за виноградом та виробництвом вина, які могли б навчити цій справі російських людей. З інформації Ф. Вишневського довідуємося, що 23 березня 1746 року з кур'ером Мейером відправлено з Угорщини в Петербург на плотах по Віслі 120 анталів вина.

Незважаючи на деякі труднощі, в Токаї було налагоджено виробництво вина росіянами. Ф. Вишневський в 1755 році повідомив царський двір, що в цьому році буде виготовлено близько 1000 анталів вина вищого сорту⁶.

Після укладення в 1785 році торгового договору між Австрією та Росією «об открытии непосредственной на 12 лет между обеими монархиями торговли и обозрени оной всякими взаимными выгодами» торговельні відносини між Угорщиною та Росією досягли ще більших розмірів.

В історичній літературі зустрічаються деякі дані про торговельні зв'язки, що існували між Росією та Угорщиною у XVIII столітті.

В митницях, розташованих біля Дніпра, на кордоні між Лівобережною та Правобережною Україною, що тоді входила до складу Польщі, були зареєстровані, крім вин, і інші товари, які завозилися з Угорщини на Україну.

В цій короткій статті мається на меті висвітлити деякі факти, що свідчать про торговельні відносини між Лівобережною Україною та Угорщиною в другій половині XVIII століття.

* * *

Торговельні зв'язки між Лівобережною Україною, яка входила до складу Росії, і Угорщиною існували ще до XVIII століття. Під час визвольної війни угорського народу проти австрійського гноблення економічні зв'язки між Росією і Угорщиною зміцнилися і успішно розвивалися протягом всього століття.

⁵ А. В. Рачинский, вказ. праця, стор. 193.

⁶ Там же, стор. 214.

В другій половині XVIII століття на Україну з Угорщини завозилося, головним чином, виноградне вино. Його продавали на ярмарках, базарах російські, українські та угорські купці.

Шляхів, по яких доставлялися угорські товари, було кілька. Один з них вів через Польщу в Галичину, а звідти на Правобережну і Лівобережну Україну та Росію. Цим шляхом в 1711 році, як зазначалося вище, їздили по вино в Угорщину капітан російської армії Параскева і унтер-офіцер Корсаков. Біля м. Остра, на Волині, луцькі індуктори вимагали сплатити мито з царських товарів. Щоб запобігти цьому, Параскева змушений був залишити половину товарів у м. Острі, а з рештою їхати до м. Ярославля.

В листі російського уряду Ф. Вишневському говорилося, щоб він відправляв вино до Петербурга через Гданськ, а в Москву через Київ⁷.

Торгівля в той час носила караванно-ярмарковий характер; по дорозі купці зупинялися на великих ярмарках. Основними перевалочними пунктами всіх товарів, що надходили із Західної та Центральної Європи на Лівобережжя, було м. Броди в Галичині та Бердичів на Правобережній Україні. Отже, купці мали можливість закуповувати угорське вино або безпосередньо в Угорщині, або на великих українських ярмарках.

Другий шлях, що лежав з Угорщини на Лівобережну Україну, був водний. Він йшов по Дунаю до Чорного моря, потім морем до Дніпра, Дніпром до Запорізької Січі і Лівобережжя. На цьому шляху перевалочним пунктом була Запорозька Січ, а після її ліквідації — селище Переволочна, де була митниця. Частина товарів завозилася на Україну і через Петербурзький порт,

Перший шлях був для купців вигіднішим і більш безпечним. Він проходив через обжиті, густо заселені райони, в яких купці зупинялися на ярмарках, що періодично збиралися, і продавали свої товари по вигідній для них ціні, поповнюючи запаси своїх товарів новим асортиментом.

Відомості про ввіз на Україну угорського вина та інших товарів зустрічаються найчастіше в матеріалах

---

⁷ А. В. Рачинский, вказ. праця, стор. 193.

Васильківської⁸, Межигірської⁹, Стайківської¹⁰, Переволочинської та Кременчуцької¹¹ митниць. В міста Лівобережної України, за даними матеріалів цих митниць, було завезено в 1759 році токайського вина 2 антали, 88 бочок, 19,5 відер столового угорського вина на суму 5477 крб.¹² В 1762 році купцями було зареєстровано в Переволочинській митниці 440 відер угорського вина¹³, Кременчуцькій — 530¹⁴, Межигірській — 65 і Стайківській 5,5 відер угорського вина, завезеного на Лівобережжя. Всього в 1762 році було доставлено 1040,5 відер угорського вина на суму 7278 крб. 50 копійок¹⁵.

Наступного року на Лівобережжя було завезено угорського вина на суму 3 057 крб. 50 коп¹⁶, а в березні 1767 р. тільки у Васильківській митниці зібрано мита за угорське вино 1000 крб.¹⁷

На жаль, митні чиновники не завжди ретельно вели реєстрацію всіх товарів. Тому виникає велика трудність у виявленні матеріалів про економічні зв'язки між Україною та іншими сусідніми державами. Слід зауважити, що на Україні угорське вино мало надто високу ціну і це пояснюється до певної міри його високою якістю. Користуючись наведеними вище цифрами, неважко підрахувати, що відро вина в середньому коштувало майже 7 крб. Це ціна однієї корови, або 10 четвертей жита¹⁸. В архівних джерелах сказано, що один антал токайського вина коштував 70 крб., а бочка угорського столового вина — 60 крб.¹⁹ Звичайно, таку розкіш могли дозволити собі лише поміщики та купці.

На Україні продавалися і інші угорські товари. Багато їх надходило на Лівобережжя з бродівських та

⁸ ЦДІА УРСР, ф. 118.

⁹ ЦДІА УРСР, ф. 123.

¹⁰ ЦДІА УРСР, ф. 121.

¹¹ Матеріалів Переволочинської, Кременчуцької та деяких інших митниць збереглося дуже мало. Вони розміщені по інших фондах, тому не називаємо їх (I. Ш.).

¹² ЦДІА УРСР, ф. 154, оп. I, од. зб. 3435, арк. 170, 171, 220.

¹³ Там же, арк. 230.

¹⁴ Там же, арк. 240.

¹⁵ Там же.

¹⁶ ЦДІА, ф. 54, оп. I, од. зб. 34—35, арк. 268, 327.

¹⁷ ЦДІА УРСР, ф. 59, од. зб. 2560, арк. 9, 26.

¹⁸ В Лубнах, наприклад, в 1782 р. четверть жита коштувала 60 коп. — ЦДІА УРСР, ф. 193, оп. 2008, стор. 6—8.

¹⁹ ЦДІА УРСР, ф. 54, оп. I, од. зб. 3435, арк. 268.

бердичівських ярмарків. В списках Васильківської митниці в 1763 році зареєстровано завезені на Лівобережжя з Угорщини цукерок 1 пуд, 20 фунтів стрічок, 4200 аршин шовкового флеру, 2 пуди тафти європейської, 2 пуди шовку та 463 аршини шовкового гарусу²⁰. В архівних джерелах зустрічаються відомості про закупку в Угорщині скакових коней для поміщицьких заводів і навіть царських конюшень²¹.

Чимало товарів завозилося з Лівобережної України та Росії в Угорщину. В архівних документах (ще до захоплення Австрією Галичини) зустрічаються відомості про те, що купці відправлялись з України в «Цісарію»²², де продавали свої товари, скуповували вино і поверталися додому. В 1763 році, наприклад, в «Цісарію» було вивезено 1500 українських смушків, 22 500 штук хутра білячого, заячого та песцевого, 31 сороків горностаєвого хутра, 19000 аршин крашенини, на 552 крб. юhti легкої²³ тощо.

На наш погляд, більшість цих товарів була вивезена в угорські землі. Документи ясно вказують на відвідування українськими купцями Угорщини.

Угорські міста відвідували ніжинські купці. В лютому 1772 року, наприклад, ніжинський магістрат видав паспорт купцю К. Степанову на право торгівлі в Польщі та для проїзду до «венгерської границы и обратно по купеческому промыслу»²⁴. 25 червня одержав паспорт для себе та двох робітних людей інший ніжинський купець — С. Афанасьєв, який також «следует по купеческому промыслу в Венгрию»²⁵.

В архівних матеріалах Закарпатської області зустрічаються відомості про те, що з Росії завозилися в Угорщину текстильні вироби. Важливим з цього приводу є розпорядження угорського королівського намісництва, видане в 1767 році всім комітатським управлінням Угорщини, в якому вказувалося, що з російських вовняних тканин, завезених в угорські володіння, потрібно брати

---

²⁰ ЦДІА УРСР, ф. 54, оп. 1, од. зб. 3485, арк. 271, 279, 280, 284.

²¹ ЦДІА УРСР, ф. 59, оп. 1, од. зб. 2778, стор. 4.

²² Цісарією називали в той час австрійські володіння, в т. ч. і угорські землі.

²³ ЦДІА УРСР, ф. 54, од. зб. 3435, арк. 285, 287, 289, 320.

²⁴ ЦДІА УРСР, ф. 763, од. зб. 402, арк. 9.

²⁵ Там же, од. зб. 398, арк. 20.

мито в таких же розмірах, як і з товарів, що завозяться з балканських країн²⁶.

Слід відзначити ще один факт, що свідчить про торговельні відносини України з Угорщиною. В 1770 році в с. Ясиня на Закарпатті затримано російських купців С. Григоровича, І. Іванова та Г. Тимофеева з кількома наймитами і возами, навантаженими ящиками і книгами. Під час допиту купці заявили, що вони торгували в 1769 році в Трансільванії²⁷.

Угорські купці відвідували російські та українські ярмарки. Бардієвський²⁸ купець Степан Ганчевський навіть кредитував гроші українським купцям. Перебуваючи по «торговому промислу» в Москві у 1765 році, він позичив київському купцеві Москаленку 90 крб. під заставу двору, що знаходився в м. Києві, на Подолі, за Кожем'яцькими воротами²⁹.

Вивчення історії економічних відносин між країнами має велике значення. Економічні зв'язки між російським, українським та угорським народами сприяли піднесенню їх матеріальної і духовної культури, прискорювали процес розвитку нового капіталістичного укладу, що розвивався в надрах старої феодално-кріпосницької системи, розхитуючи її підвалини.

И. Г. ШУЛЬГА

ИЗ ИСТОРИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ
ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ И ВЕНГРИИ В XVIII ст.

Резюме

Во второй половине XVIII в. между Украиной и Венгрией существовали активные торговые отношения. Венгерское столовое и токайское вино продавалось на украинских ярмарках, в шинках,

---

²⁶ Державний архів Закарпатської області, ф. 4, оп. 4, од. зб. 1519, арк. 1.

²⁷ Карпаторусский сборник, Ужгород, 1930, стор. 132.

²⁸ Бардієво — словацьке місто, в той час входило до угорських володінь.

²⁹ ЦДІА УРСР, ф. 64, оп. 1, од. зб. 28, арк. 10, од. зб. 35, арк. 3.

завозилось к дворам богатой казацкой старшины. Кроме вина, среди импортных венгерских товаров документы называют фрукты, конфеты, ленты. В Венгрию из Украины вывозились меха, текстильные и железоскобяные изделия, смушки и другие товары.

Торговые отношения способствовали экономическому укреплению как Украины, так и Венгрии, играли важную роль в сближении с Украиной и Россией закарпатских украинцев, находившихся под игом австрийских и венгерских феодалов.

З М І С Т

Шевченко Ф. П. Шляхом дружби і єднання. (Замість передмови)	5
Кулінич І. М. Економічні зв'язки Радянської України з Угорською Народною Республікою.	33
Марченко Г. В. Радянсько-угорські культурні зв'язки в перші роки після другої світової війни.	60
Адам М. (Угорщина) Загарбання Закарпаття хортистською Угорщиною в 1938—1939 рр.	78
Гранчак І. М., Нєточаєв В. І. Створення частин Угорської Червоної Армії на Закарпатті в 1919 р. та їх бойові дії	110
Худаніч В. І. З історії спільної боротьби угорського та словацького народів у 1919 р. за встановлення Радянської влади	132
Ніжинський Л. М. Солідарність українського народу з Радянською Угорщиною в 1919 році	155
Лебович М. Ф. Угорці-інтернаціоналісти на фронтах громадянської війни в Радянській Росії	167
Надь Ж. Д. (Угорщина). Посилення революційного руху в Угорщині під впливом Великого Жовтня	192
Майєр М. (Угорщина). Становище трудящих Закарпаття в роки першої світової війни	217
Ковач Е. (Угорщина). Закарпаття напереродні буржуазної революції 1848 р.	229
Шульга І. Г. З історії економічних зв'язків між Лівобережною Україною та Угорщиною в XVIII ст.	241

СО Д Е Р Ж А Н И Е

Шевченко Ф. П. Путем дружбы и единения. (Вместо предисловия)	31
Кулинич И. М. Экономические связи Советской Украины и Венгерской Народной Республики	58
Марченко Г. В. Советско-венгерские культурные связи в первые годы после второй мировой войны	76
Адам М. (Венгрия). Захват Закарпатья хортистской Венгрией в 1938—1939 гг.	108
Гранчак И. М., Нетоцаев В. И. Создание частей Венгерской Красной Армии на Закарпатье и их боевые действия	130
Худанич В. И. Из истории общей борьбы венгерского и словацкого народов в 1919 году за победу Советской власти	153
Нежинский Л. М. Солидарность украинского народа с Советской Венгрией в 1919 году	166
Лебович М. Ф. Венгры-интернационалисты на фронтах гражданской войны в Советской России	190
Надь Ж. Д. (Венгрия). Рост революционного движения в Венгрии под влиянием Великого Октября	215
Майер М. (Венгрия). Положение трудящихся Закарпатья в годы первой мировой войны	227
Ковач Э. (Венгрия). Закарпатье накануне буржуазной революции 1848 г.	240
Шульга И. Г. Из истории экономических связей Левобережной Украины и Венгрии в XVIII ст.	246

TARTALOM

Sevcsenko F. P. A barátság és együttműködés útján . . .	5
Kulinics I. M. Szovjet Ukrajna és a Magyar Népköztársaság gazdasági kapcsolatai . . .	33
Marcsenko G. V. Szovjet-magyar kulturkapcsolatok a második világháború követő években . . .	60
Adám M. (Magyarország) Hogyan kebelezte be a horthysta Magyarország a Kárpátontúli területet 1938—1939-ben . . .	78
Hrancsák I. M. és Netocsájev V. I. A. Magyar Vörös Hadsereg alakulatainak megszervezése és hadműveletei a Kárpátontúli területen 1919-ben . . .	110
Chudanics V. I. Magyarország és Szlovákia dolgozóinak közös harca a szovjet hatalomért 1919-ben . . .	132
Nyizsenszkij L. Ny. Az ukrán nép szolidaritása az 1919-es Magyar Tanácsköztársasággal . . .	155
Lebovics M. F. Magyar internacionalisták a polgárháború frontjain Szovjetországban . . .	167
Nagy Zs. D. (Magyarország). A Nagy Október hatása a magyarországi forradalmi mozgalomra . . .	192
Mayer M. (Magyarország) A Kárpátontúli dolgozók helyzete az első világháború éveiben . . .	217
Kovács I. (Magyarország) A Kárpátontúli terület az 1848-as polgári forradalom küszöbén . . .	229
Sulga I. G. Kelet-Ukrajna és Magyarország gazdasági kapcsolatainak történetéből a XVIII. században . . .	241

УКРАИНСКО-ВЕНГЕРСКИЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ СВЯЗИ

(На украинском языке).

*Друкується за постановою вченої ради
Інституту історії АН УРСР*

Редактор *В. І. Улянич*
Художній редактор *С. П. Квітка*
Оформлення художників *Г. Р. Кохан, В. Д. Квітки*
Технічний редактор *Ю. Б. Дахно*
Коректор *Г. Г. Прокопенко*

*

БФ 04868. Зам. № 167. Вид. № 146. Тираж 500. Формат паперу 84×108¹/₃₂. Друк. фіз. аркушів 7,87. Умовн. друк. аркушів 12,91. Обліково-видавн. аркушів 13,65. Підписано до друку 15/VI 1964 р. Ціна 1 крб.

*

Видавництво «Наукова думка», Київ, Репіна, 3.
Львівська друкарня № 14 Державного комітету Ради
Міністрів УРСР по пресі, м. Львів, вул. Стефаника, 11.

